

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

2, 2010

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2010

УДК 33+34+35+71/72

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2010. – № 2. – 133 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2010. – № 2. – 133 p.

Засновано 2007 року

Засновник: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.
(протокол № 9/10 від 27.05.2010 р.)**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія ІФ 580-42-пр від 28.09.2007 р.**

Мова видання українська.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на дане видання є обов'язковим.

У віснику вміщено наукові статті з теоретичних і прикладних проблем економіки, теорії, історії права, національної та світової юридичної науки, а також історії, теорії і практики політології, мовознавства, проблем освітньої діяльності та методики викладання, архітектури і будівництва, подано нариси, огляди, коментарі, підготовлені професорсько-викладацьким складом, науковими співробітниками, аспірантами, пошуковцями.

The herald contains some scientific articles in the theoretical and applied problems of economics, theory, law history, national and world juridical science and also history theory and politology practice, linguistics, problems of educative activity and methods of teaching, linguistics, architecture and building, essays, surveys, commetaries, reviews prepared by the tutors and professors scientific workers, post-graduates.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2010 р.

Редакційна колегія:

Луцький І.М., кандидат юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Манів З.О., кандидат економічних наук, професор університету, академік Української академії наук, відмінник освіти України, заслужений економіст України – *заступник голови редколегії*;

Васильєв О.В., доктор економічних наук, старший науковий співробітник, почесний член Академії економічних наук і підприємницької діяльності РФ – *заступник голови редколегії*;

Щурик М.В., доктор економічних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Рябошапка Л.І., доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Федик Л.Б., кандидат історичних наук, доцент університету – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Бервено С. М., д.ю.н., проф.;
Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Грищук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. АПрН, член-кор. АПНУ;
Крамюк П. М., д.ю.н., проф.;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Алексеев І. В., д.е.н., проф.;
Березівський П. С., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Литвин Б. М., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф. архітектури;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Мельник П. І., д.т.н., проф.;
Онiпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;
Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Горун О. В., к.ю.н., доц.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц.;
Зьолка В. В., к.ю.н., доц.;
Кафарський В. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Книш В. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;

Наливайко В. С., к.ю.н., доц.;
Мацькевич М. М., к.ю.н., доц.,
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., доц.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Турчак І. О., к.ю.н., доц. ун-ту;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.,
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф. ун-ту;
Федик С. І., к.ю.н., доц.;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Надворняк Я. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Перович Д. М., к.е.н., проф. ун-ту;
Петрик М. Д., к.е.н., доц. ун-ту;
Дідик В. Ю., к.ф.-м.н., доц.;
Цідило І. В., к.ф.-м.н., проф. ун-ту;
Гуменюк Т. І. к.і.н., доц. ун-ту,
д-р філософії;
Шпільчак В. А., к.пед.н., доц.;
Лукач У. Р., к.політ.н., доц. ун-ту;
Матейко Н. М., к.психол.н., доц.
Цимбрикевич Й. С., к.філос.н.,
доц. ун-ту;
Яцук Н. Є., к.філос.н., доц. ун-ту.

ЗМІСТ

ПРАВО

Луцький А. І. Застосування спеціальних психологічних знань при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми особами.....	8
Луцький М. І. Участь спеціаліста-психолога у забезпеченні прав людини в кримінальному судочинстві.....	13
Павликівська Т. В. Розвиток Республіки Болгарія в контексті євроінтеграції.....	16
Микитин Ю. Л. Провадження на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України.....	23
Турчак І. О., Гураль І. С. Діяльність міжнародного комерційного арбітражу у сфері охорони прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності.....	28

ЕКОНОМІКА

Луцький І. М. Роль держави в умовах трансформації правової, економічної та соціальної систем в Україні на сучасному етапі.....	33
Негрич М. Д. Реформи в розвитку лісового господарства Карпатського регіону.....	38
Мазур І. М., Шалаута О. М. Удосконалення оцінки природного капіталу через покращення грошової оцінки земельних ресурсів.....	42
Мазур І. М., Фокіна І. І. Особливості удосконалення контрольно-перевірочної роботи податкових органів в умовах кризи.....	51
Мазур І. М., Габельчук Н. В. Особливості впровадження майнового оподаткування в Україні на прикладі податку на нерухомість.....	60
Мазур І. М., Чабан Ю. Ю. Особливості активізації впливу кредитних спілок на розвиток малого бізнесу України.....	68

АРХІТЕКТУРА ТА БУДІВНИЦТВО

Мельник П. І., Крамар В. М., Цідило І. В., Петрик І. Я. Зв'язок граничних шарів антифрикційних рідин із процесами тертя в металах.....	74
Гребенюк І. В. Історичний розвиток мистецтва архітектури з урахуванням синтезу художньо-естетичних якостей.....	81
Поліщук Л. К. Стиль сецесія в контексті розвитку архітектури міста Станиславова 1920 – 1930 рр.....	86

ПОЛІТОЛОГІЯ

Лукач У. Р. Регіональна диференціація України: проблеми та шляхи подолання.....	96
Гуменюк Т. І. Методологія та основні етапи дослідження історії приєднання західноукраїнських земель до УРСР у 1939–1941 роках.....	103

МОВОЗНАВСТВО

Понич О. В. Концепти <i>добро</i> / <i>зло</i> як об'єкти мовознавчих студій.....	111
--	-----

ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Сащак Н. І. Організація самостійної пізнавальної діяльності студентів за умов кредитно-модульної системи навчання.....	117
Чікальова С. О. Роль бібліотеки в забезпеченні освітнього середовища університету.....	121

НАРИСИ, ОГЛЯДИ, КОМЕНТАРІ

Казміренко Л. І. Система і структура юридичної психології.....	126
Чміль Б. Ф. Поняття «культура» як засаднича світоглядна основа філософії права.....	129

CONTENTS

LAW

Lutskiy A. I. Application of the special psychological knowledges to investigation of crimes accomplishing by minor persons.....	8
Lutskiy M. I. Participation of specialist-psychologist in providing of human rights in the criminal legal proceeding.....	13
Pavlykivska T. V. Development of Republic Bulgaria in the Context of Eurointegration.....	16
Mykytyn Y. L. Proceedings on pre-trial stages of criminal process of France and Ukraine.....	23
Turchak I. O., Gural I. S. Activities of international commercial arbitration in the field of intellectual property rights in foreign economic activities.....	28

ECONOMY

Lutskiy I. M. The state's role in transforming the legal, economic and social systems in Ukraine today.....	33
Negrych M. D. Reforms in the development of Carpathian region's forestry.....	38
Mazur I. M., Shalauta O. M. Improvement of estimation of natural capital due to improvement of money estimation of the landed resources.....	42
Mazur I. M., Fokina I. I. Features of improvement work monitoring and checkout the tax authorities in the crisis.....	51
Mazur I. M., Gabelchuk N. V. Features of introduction of property taxation in Ukraine on example of property tax.....	60
Mazur I. M., Chaban Y. Y. Features of activation of influencing of credit unions on development of small business of Ukraine.....	68

ARCHITECTURE AND BUILDING

Melnyk P. I., Cramar V. M., Tsidylo I. V., Petryk I. Ya. Relation of maximum layers of antifriктиsnyh liquids with processes of friction in metals.....	74
Grebenyuk I. V. Historical development of art of architecture is taking into account the synthesis of artistic and aesthetic qualities.....	81
Polishchuk L. K. The stile of secession in the context of development of architecture of the city Stanislavov 1920 – 1930.....	86

POLITICAL SCIENCE

Lukach U. R. Regional differentiation of Ukraine: the problems and ways for their overcoming.....	96
Hymenyuk T. I. Methodology, and Main Stages in Research of the History of Joining Western Ukrainian lands to the USSR in 1939–1941.....	103

LINGUISTICS

Ponych O. V. The concepts GOOD / EVIL as the objects of the linguistic study.....	111
--	-----

PROBLEMS OF EDUCATIONAL ACTIVITY AND METHODS OF TEACHING

- Sashchak N. I.** Organization of independent cognitive activity of students
in the conditions of the credit-module teaching system.....117
- Chikalova S. O.** The role of libraries in the educational environment of university.....121

ESSAYS, SURVEYS, COMMENTARIES

- Kazmirenko L. I.** System and structure of legal psychology.....126
- Chmil B. F.** Concept "culture" as a basis principal ideological philosophy of law.....129

ПРАВО

УДК 343.9

Луцький Андрій Іванович,
член-кор. УАН, доцент
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данина Галицького

ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Характеризуються психологічні особливості неповнолітніх, що вчиняють злочини. Аналізується специфіка застосування слідчим спеціальних психологічних знань при розслідуванні таких злочинів.

Ключові слова: *дефекти психології, злочин, неповнолітня особа, фахівець-психолог.*

Актуальність теми проведеного дослідження полягає в необхідності вивчення дефектів психології неповнолітньої особи. Злочинна діяльність, як і будь-яка інша, підпорядковується загальним закономірностям поведінкової психології та складається із системи поведінкових актів, тісно пов'язаних між собою мотивом.

Встановлення мотивів вчинення злочинів неможливе без вивчення особистості злочинця. Річ у тому, що дефекти психології неповнолітнього, у моральному вимірі, будучи посилені дефектами інших психологічних рис, є тим соціально-психологічним підґрунтям, на якому формуються конкретні форми протиправної поведінки неповнолітнього. Психологічні риси дають відповідь на питання, чому саме ця особа вчинила злочин. Тому слідчому самостійно або за допомогою психолога-фахівця потрібно вивчити й оцінити ті індивідуальні, вікові, психологічні риси характеру неповнолітнього злочинця, які стосуються безпосередньо вчиненого злочину, пояснюють спосіб дій винної особи.

Варто також пам'ятати, що джерелом розумової, поведінкової активності людини взагалі і неповнолітнього зокрема є потреби. Останні виступають тією соціально-психологічною категорією, що дозволяє виявити, дослідити обставини, котрі спонукають до злочинної поведінки.

Аналіз останніх досліджень. В працях В.В. Беда, А.В. Дулової, Я.Ю. Кондратьєва, М.В. Костицького, В.В. Кошинця, В.К. Лисиченка, В.Я. Марчака, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, М.С. Отроговича, І.В. Тиричева, В.В. Ціркаля, В.П. Шибіко та інших питання використання спеціальних психологічних знань аналізувалося, але висвітлення особливостей застосування їх під час розслідування злочинів неповнолітніми розглядалося тільки частково.

Метою даної статті є здійснення характеристики спеціальних психологічних знань, що використовуються під час розслідування злочинів.

Найпоширенішими зі злочинів, вчинених неповнолітніми та малолітніми, вважається грабіж та розбій.

Основне завдання дослідження – проаналізувати спеціальні психологічні знання, які використовуються при розслідуванні злочинів, що вчиняються неповнолітніми.

Викликає занепокоєння те, що кількість вчинених неповнолітніми розбоїв, грабежів неухильно зростає. Так, відповідно до результатів аудиту ефективності виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр. [2], отриманих Департаментом з питань оборони та правоохоронної діяльності, затверджених постановою Колегії Рахункової палати від 24.05.2006 р. № 13-1, кількість вчинених неповнолітніми грабежів за період з 2001 до 2006 рр. збільшилося наполовину – із 2,3 тис. до 3,5 тис. або на 51,8%, тоді як чисельність населення цієї вікової групи (тобто, 14–17 років) скоротилася з 2925 тис. осіб у 2001 р. до 2622,7 тис. осіб у 2006 р, тобто на 11% [3]. За офіційними даними судової статистики розбійних нападів у 2002 р. у відношенні до загальної кількості вчинених неповнолітніми злочинів було 2,42%, тоді як за перше півріччя 2006 р. їх кількість збільшилася до 4,58% (для порівняння: у співвідношенні із загальною злочинністю у 2002 році розбоїв становило 1,15%, а в 2006 р. – 1,41%). У першому півріччі 2006 року вчинено 2 000 грабежів (19,23%). У зв'язку із цим актуальним є питання швидкого і повного розслідування вчинених неповнолітніми грабежів та розбоїв, ефективне їх попередження, чому сприятиме, на нашу думку, правильне використання слідчим спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх самостійно або за допомогою фахівця-психолога.

Звичайно, без знання психологічних особливостей неповнолітніх, що вчинили грабежі та розбої, розслідувати такі злочини досить проблематично. Окрім матеріальної потреби, часто причиною вчинення вказаних злочинів неповнолітніми є прагнення до самоствердження, доведення собі і суспільству своєї значущості, отримання позитивної оцінки з боку членів неформальної групи, до якої вони входять. Крім того, в очах потерпілих, які поступаються у фізичній силі, неповнолітні бажають самоствердитися, справити враження. Хоча, необхідно відзначити, що ця потреба у самоствердженні є спотвореною, перебільшеною, гіпертрофованою, оскільки іншого способу, ніж вчинення злочину, неповнолітні не бачать.

Варто підкреслити, що у неповнолітніх, які вчиняють грабежі та розбої, спостерігається інтелектуальне зниження, тобто недостатнє відмежування істотних ознак від другорядних, проблеми з абстрагуванням, зі словесним позначенням понять, обмежений світогляд. Необхідно враховувати, що у таких неповнолітніх завищена самооцінка, спрощені уявлення про значимість соціальних цінностей (у них домінують егоїстичні, індивідуальні погляди, негативне ставлення до власності інших осіб). Незначний життєвий досвід, недосконалість професійних навиків, невміння правильно зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях та багато інших психологічних рис характеру особистості неповнолітнього проявляються в його діяннях, зокрема, при вчиненні грабежів чи розбоїв, відображаються як у вигляді матеріально фіксованих слідів, так і в свідомості учасників відповідного діяння. Усі ці обставини необхідно враховувати слідчому при встановленні реальних мотивів вчинення злочину, а також під час проведення слідчих дій за участю неповнолітніх, що вчинили розбій чи грабіж. Їх встановлення потребує спеціальних знань у сфері вікової, дитячої та юнацької психології. Звичайно, слідчий може самостійно використовувати такі знання, може залучити фахівця-психолога, що, на нашу думку, є більш доцільним.

При проведенні слідчих дій варто також пам'ятати, що для неповнолітніх характерна невірноваженість, часта і швидка зміна настроїв, невміння контролювати власні вчинки

та емоції. Дані особливості характеру розвиваються ще із самого дитинства внаслідок того, що винні не володіють досить стійким стримувальним потенціалом.

Розбій та грабіж, на думку неповнолітніх, є найпростішим і найшвидшим способом заволодіння чужим майном. Це пояснюється тим, що для їх вчинення не потрібно якихось спеціальних навичок, наприклад, відкриття замків приміщень. У більшості випадків заволодіння чужим майном відбувається в досить короткий термін, оскільки, наприклад, при розбої за допомогою фізичного чи психічного насильства долається опір потерпілого. Варто зауважити, що такі злочини переважно вчиняються групою неповнолітніх, особливо щодо дорослих. Трапляються випадки переростання грабежу у розбійний напад. Так, це може статися у ситуації, коли неповнолітні зустрічають опір потерпілого. Оскільки в групі спостерігається підтримка «друга», зростає агресивність, а відтак опір потерпілого долається шляхом насильства [3, с. 255].

Нерідко розбійний напад неповнолітніх закінчується смертю потерпілого, тяжкими тілесними ушкодженнями. Такі наслідки зумовлені перш за все страхом неповнолітніх перед відповідальністю й неадекватною оцінкою обстановки.

Як уже зазначалося, розбої і грабежі часто вчиняються групою неповнолітніх. Це зумовлено кількома причинами: по-перше, у групі значно простіше здійснити психологічний вплив на потерпілого; по-друге – у випадку опору потерпілого в групі його легше подолати. Крім того, потерпілий може не наважитися на фізичне насильство щодо злочинців, бачачи, що вони кількісно переважають його; по-третє, вчиняючи грабіж, розбій у групі, учасники підтримують один одного.

Тобто вчинення злочину групою неповнолітніх зумовлено страхом перед можливим опором потерпілого, особливо дорослого, бажанням швидко заволодіти майном та зникнути з місця вчинення злочину.

Варто відзначити, що часто для вчинення розбою чи грабежу неповнолітні можуть використовувати різні знаряддя, зокрема, ножі, кастети, іншу холодну зброю та якісь предмети. Проте не завжди вони мають на меті застосовувати останні. Часто такі знаряддя неповнолітні беруть «для хоробрості» – психологічно легше зважитися на вчинення злочину, вважаючи, що маєш перевагу над потерпілим і, при необхідності, можеш подолати його фізичний опір.

Виходячи із викладеного, можна сказати, що слідчому необхідно особливо уважно підходити до підготовки та проведення допиту затриманого неповнолітнього, що вчинив розбій чи грабіж. Найперше, слідчому необхідно встановити наявність інших співвиконавців, пособників, організаторів. При цьому слід розпочати зі з'ясування кола друзів неповнолітнього обвинуваченого (підозрюваного), останні знайомства неповнолітнього, його статус та поведінка в цих групах. Варто також дослідити відносини підлітка з батьками, вчителями, однокласниками, встановити їх вплив на поведінку обвинуваченого (підозрюваного). Обов'язково треба з'ясувати риси характеру неповнолітнього, його індивідуально-психологічні особливості (здатність бути лідером чи, навпаки, підвищена навіюваність, рівень комфортності тощо). На відміну від дорослих, неповнолітні більш слабкі щодо різного роду впливів, їх можна залякати або шляхом обману, зловживання довірою переконати у правильності тих чи інших дій. Звідси випливає – можливі випадки самообмови, приховування наявності співучасників, особливо дорослих. Мотивами таких дій може бути як страх перед помстою співучасників, так і бажання показати себе сміливим, рішучим перед ровесниками, посилити свій статус у групі тощо.

При проведенні слідчих дій із неповнолітнім обвинуваченим, що вчинив розбій, грабіж необхідно також встановити можливий етап підготовки до вчинення злочину.

Часто в підготовчому процесі беруть участь дорослі підмовники, організатори, особи, які надають інформацію про потерпілих (часто це неповнолітні – друзі, товариші, знайомі).

Психолог може допомогти при підготовці та проведенні обшуку у неповнолітнього обвинуваченого (підозрюваного). При вивченні особи неповнолітнього можна визначити орієнтовні місця приховування зброя, засобів вчинення злочину, викраденого майна тощо. Слідчому обов'язково необхідно знати, що можливі випадки, коли неповнолітній приховує предмети, що розшукуються, у своїх друзів, знайомих, батьків, також у підвалах чи дахах будинку, де проживає, у спеціально створених схованках тощо. Як стверджує Л.Л. Каневський, підлітки вживають заходів для приховування злочину у 42% випадків грабежів і розбоїв та у 54% випадків крадіжок [1, с. 76].

Доречно також пам'ятати, що неповнолітні, які вчинили корисливі злочини, зокрема, грабїж чи розбїй, за своїми психологічними особливостями схильні до того, щоб залишити собі деякі речі, наприклад, мобільний телефон, гаманець, компактний музичний програвач тощо. У зв'язку із цим, слідчому при обшуку необхідно звертати увагу на наявність у неповнолітнього, його друзів, знайомих, родичів такого роду предметів. За необхідності варто провести допити даних осіб та з'ясувати, чи з'явилися останнім часом у неповнолітнього нові речі (для підлітків характерне вихваляння новими предметами перед своїми однокласниками, друзями).

Висновки. На нашу думку, вмiле використання спеціальних психологічних знань у сукупності із доказами стосовно справи дозволить слідчому отримати вичерпну й достовірну інформацію про вчинений неповнолітніми злочин, зокрема про скоєння ними корисливого чи корисливо-насильницького злочинного діяння, встановити співучасників, форму вини, мотиви, мету злочину, без визначення яких не можна кваліфікувати діяння як злочинне. Проте слідчий не в змозі самостійно оцінити індивідуальні психологічні особливості неповнолітніх злочинців, оскільки не володіє професійними знаннями в галузі психології. Тому залучення психолога при розслідуванні злочину, вчиненого неповнолітніми, особливо злочину корисливо-насильницького спрямування, допоможе ефективному, своєчасному розслідуванню кримінальної справи.

Список використаних джерел

1. *Каневский Л.Л.* Криминалистическая характеристика преступления, криминальные следственные ситуации и их значение в раскрытии и расследовании преступлений несовершеннолетних / Л.Л. Каневский // Вопросы совершенствования борьбы с преступностью несовершеннолетних: межвузовский научный сборник. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 2005. – С. 76.
2. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки. Затверджено Указом Президент України від 25.12.2000 р., № 1376/2000 // Офіційний Вісник України. – 2000 – № 52. – Ст. 2258.
3. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності): наук.-практ. посіб. / В.Г. Андросюк, В.І. Бараненко, В.Д. Гавловський та ін. / за ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка та Б.В. Романюка. – К. : Нац. академія внутріш. справ України, 2002. – 436 с.

Луцкий А. И. Применение специальных психологических знаний при расследовании преступлений, совершенных несовершеннолетними

Характеризуются психологические особенности несовершеннолетних, что совершают преступления. Анализируется специфика применения следователем специальных психологических знаний при расследовании таких преступлений.

Ключевые слова: дефекты психологии, преступление, несовершеннолетние, специалист-психолог.

Lutskiy A. I. Application of the special pshychological knowledges to investigation of crimes, accomplishing by minor persons

The psychological features of minor are characterized, that commit crimes. The features of application to the investigators of the special psychological knowledges at investigation of such crimes are analysed.

Key words: defects of psychology, crime, minor person, specialist-psychologist.

УДК 343.9

Луцький Мирослав Іванович,
член-кор. УАН, доцент
кафедри екологічного, трудового та адміністративного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА-ПСИХОЛОГА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті аналізуються психологічні засоби забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: допит, поведінка злочинця, психологічний контакт, упізнання.

Постановка проблеми. Спеціалісти із певних галузей науки і техніки, які залучаються судами в процесі розгляду справ, відіграють важливу допоміжну роль в отриманні доказової експертної інформації у справі. Поняття «наукові можливості» тотожне поняттю «наукова компетенція» спеціаліста, який залучається до кримінального процесу. До них віднесено певний обсяг спеціальних знань, якими володіє спеціаліст з тієї чи іншої галузі науки, техніки. Від компетенції спеціаліста, якого залучено до кримінального процесу для проведення ряду судових дій, залежить якісний рівень допомоги, котру він надає під час розгляду кримінальної справи.

Важливим моментом є те, що, хоч і не масово, судово-психологічна експертиза в суді першої інстанції проводиться. Переглядаючи такі справи, суд другої інстанції мусить аналізувати й оцінювати докази, зібрані судом першої інстанції, у тому числі отримані шляхом чи з допомогою застосувань спеціальних психологічних знань. Така оцінка, ревізія дій суду першої інстанції, у свою чергу, вимагає оволодіння апеляційним судом психологічними знаннями та залучення в процес фахівців-психологів.

Мета статті – визначити психологічні засоби забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві.

Спеціаліст у кримінальному процесі є суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності, який володіє деякою процесуальною правосуб'єктністю і виконує на базі своїх професійних знань офіційну функцію допомоги, сприяння слідчому та суду під їхнім керівництвом, контролем.

Спеціаліст-психолог професійно володіє знаннями про закономірності розвитку та функціонування психіки людини. Психіка є особливою формою життєдіяльності людини, яка виявляється в її стосунках з оточуючими людьми, навколишнім світом, у її ставленні до себе, існуючих у суспільстві правил поведінки, моральності. Із погляду психології будь-яке правопорушення чи злочин можна розглядати як особливий вид діяльності, певної соціальної активності людини. Ця соціальна активність виявляється в певних специфічних формах протиправної поведінки. Поведінка злочинця відображає його ставлення до соціальних цінностей, особливості його психіки, індивідуально-психологічні властивості, психічний стан, мотиваційну сферу особистості, яка включає в себе умисел, спонукання, мету особи. Крім того, особа часто залишає на місці скоєння злочину сліди психологічного характеру, за допомогою яких можна з великою ймовірністю скласти психологічний, навіть фізичний портрет злочинця, відтворити саму подію, побудувати можливі версії скоєння злочину.

Психолог може надати значну допомогу суддям і суду в отриманні доказів під час судового слідства, оскільки знання особливостей психології людини дозволяє правильно оцінити поведінку підсудного чи засудженого (у суді другої інстанції), його психофізіологічні реакції.

Доцільною вбачається участь спеціаліста-психолога у провадженні впізнання в суді, під час якого особа в результаті сприйняття об'єктів, які їй пред'являються, та їх порівняння з уявленим образом особи чи предмета, які сприймалися раніше, доходять до висновку про їхню схожість, тотожність, відмінність. Ефективність упізнання залежить від психологічних чинників, які включають особисті психологічні риси того, хто упізнає.

Психолог міг би допомогти суду визначити їх і підготувати упізнавачого (провести попередню бесіду з приводу зовнішнього вигляду, прикмет, обставин, за яких було бачено об'єкт) визначити тип упізнання, можливі психологічні бар'єри для цього, допомогти їх усунути. Така участь психолога є ще більше ваговою, адже нездатність описати об'єкт не виключає можливості його правильного й адекватного упізнання, так само як і правильний опис ознак, деталей може бути при помилковому впізнанні. Після проведення такої судової дії можна уточнити прикмети, за якими упізнавачий ідентифікував певний об'єкт, з обов'язковим занесенням прикмет у протокол судового засідання [1, с. 87].

Одним із найповніших, найоб'єктивніших засобів збирання доказової інформації є проведення так званих комунікативних судових дій, орієнтованих на інформаційний пошук, на здійснення психологічного впливу на учасників кримінального процесу. В основу таких судових дій покладено безпосереднє спілкування. Це допит та очна ставка, які проводяться в умовах постійного контакту, діалогу між учасниками. Інформаційний обмін тут поєднується з психологічним впливом. Безперечно, участь професійного психолога є дуже важливим моментом під час проведення таких судових дій, особливо в суді другої інстанції [5, с. 118].

Будь-який вид допиту – потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого – починається зі встановлення психологічного контакту, тобто бажання до спілкування, аби отримати найкращий результат. Психологічний контакт – це процес установа, розвитку, підтримки взаємної поваги осіб, які спілкуються, своєрідна форма спілкування, що зумовлює отримання доказової інформації. Це сприяє встановленню об'єктивної істини, повному, всебічному й об'єктивному розслідуванню всіх обставин справи. Поняття «психологічний контакт» припускає певний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Але зазначений вплив не повинен виходити за межі закону, що забороняє домагатися показань підсудного чи засудженого, інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Кожна окрема особа – це багатоманітний неповторний світ індивідуальності з притаманними тільки їй оригінальними рисами, психофізіологічними, фізичними, біологічними, соціальними характеристиками, певним складом розуму, іншими особливостями [4, с. 158].

Тому для встановлення психологічного контакту в ході проведення судових дій потрібен особливий підхід психологічного характеру. При цьому має бути арсенал наукових методів, засобів, рекомендацій, які б дозволили суду і суддям за допомогою встановлення контакту з допитуваним максимально зібрати об'єктивні свідчення для встановлення істини у справі. Таким арсеналом наукових знань, безперечно, володіє професійний психолог.

Психологічний вплив під час встановлення контакту може мати різні форми, бути зумовлений рядом обставин, серед яких є необхідність такого контакту, його мета,

прийоми впливу, використання емоційного стану допитуваного при спілкуванні, бажання надавати потрібну інформацію [2, с. 102].

Психологічний контакт під час проведення комунікативних судових дій завжди має двосторонній характер, тобто стимулює психологічний стан усіх суб'єктів спілкування.

У багатьох випадках для встановлення психологічного контакту з допитуваною особою недостатньо знань судді, який не є професійним психологом. Тому слід залучати до участі в судових діях особу, що володіє спеціальними психологічними знаннями професійного психолога. При проведенні комунікативних судових дій професійного психолога можна залучати як консультанта або спеціаліста. Досвід такої співпраці вже давно успішно використовується в багатьох країнах світу.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що зараз неможливо уявити висококваліфіковане розслідування чи судовий розгляд кримінальної справи без залучення спеціальних психологічних знань, зокрема, без проведення судово-психологічної експертизи. Потреба у використанні спеціальних психологічних знань в різних галузях практики зумовила розвиток прикладних галузей психології, кожна з яких вивчає психіку людини в конкретних умовах її життя та діяльності. Найефективніше ці знання використовуються тоді, коли суддя залучає особу, що володіє спеціальними психологічними знаннями, проводить професійне психологічне дослідження за дорученням суду об'єктів, дає їм оцінку, надає узагальнені відомості про ці об'єкти судді, який потім використовує їх у процесі судового розгляду кримінальної справи [3, с. 210–211].

Список використаних джерел

1. *Васильєв В.Л.* Юридическая психология / В.Л. Васильев. – СПб, 2000. – 432 с.
2. *Гончаренко В.И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. – К. : Высш. шк., 1998. – 178 с.
3. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Юридична психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Коцинець. – Івано-Франківськ, 2005. – 357 с.
4. *Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця.* – К., 1997. – 245 с.
5. *Юридична психологія: підручник / за ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Мойсеєва.* – К., 2007. – 277 с.

Луцкий М. И. Участие специалиста-психолога в обеспечении прав человека в криминальном судопроизводстве

В статье анализируются психологические средства обеспечения прав человека в криминальном судопроизводстве.

Ключевые слова: *допрос, поведение преступника, психологический контакт, опознание.*

Lutskiy M. I. Participation of specialist-psychologist in providing of human rights in the criminal legal proceeding

In the article psychological facilities of providing of human rights in the criminal legal proceeding are analyzed.

Key words: *interrogation, conduct of criminal, psychological contact, identification.*

УДК 340.12(497.2)

Павликівська Тетяна Василівна,
студентка VI курсу юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

РОЗВИТОК РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Дана наукова розвідка присвячена проблемам політико-правової трансформації країн ЦСЄ на прикладі Республіки Болгарія. Відслідковано процес її переходу від тоталітаризму до демократії, утвердження парламентаризму та вступ до євроатлантичних структур. Корисним є використання політико-правового досвіду Республіки Болгарія, виходячи зі специфіки дежавотворення в Україні.

Ключові слова: «оксамитові» революції, демократизація, трансформаційні процеси, державно-правові інститути, євроатлантична інтеграція.

Актуальність теми дослідження. Політичні трансформаційні процеси розпочалися в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) наприкінці 80-х років у результаті так званих *оксамитових революцій*. Розвиваючись як ланцюгова реакція, революції зруйнували тоталітарну систему, що з повоєнного часу існувала в означеному регіоні. Нові країни, утворені на теренах колишнього СРСР і ЦСЄ, оголосили про свої наміри повернутися в цивілізаційне русло розвитку, розбудувувати демократичні суспільства та ввійти в європейський і євроатлантичний простір.

Розгляд трансформаційних змін у країнах ЦСЄ на зламі ХХ–ХХІ століть показав, що згадані державно-правові закономірності найвиразніше діють у специфіці постсоціалістичного буття Республіки Болгарія (РБ). Саме на її прикладі можна відслідкувати логіку і динаміку основних трансформаційних процесів державно-правового характеру – конституційно-інституціональних, політико-управлінських, соціогромадянських, регіональних, етнополітичних. Отже, набуває актуальності детальний аналіз усіх аспектів болгарської політико-правової трансформації та її взаємин із Європейським Союзом, НАТО, іншими міжнародними організаціями.

Проблематикою державно-правового дискурсу є встановлення факторів, які зумовлюють подальшу демократизацію держави, утвердження парламентаризму, розподіл повноважень між гілками влади, звуження адміністративно-розпорядчої діяльності держави, життєздатності громадянського суспільства.

Ступінь наукової розробки. Вагоме значення для окресленої стратегії дослідження мають праці західних вчених, а саме Г. Алмонда [12], С. Верби, Л. Пая [13], Д. Росту [9], Р. Токеша [14], С. Хантінгтона та інших [15].

Серед праць, присвячених унікальності поставторитарних трансформацій у колишніх соціалістичних країнах, заслуговує доробок угорського дослідника Р. Токеша. Він, зокрема, підкреслює, що неправомірно нівелювати національно-історичну, культурну, соціально-політичну своєрідність умов та обставин суспільних трансформацій у посткомуністичних країнах. Погоджуючись із його міркуваннями, водночас зазначимо, що переоцінювання винятковості посткомуністичних реалій також не посилює розуміння процесів, які відбуваються в країнах ЦСЄ. Лише об'єктивний аналіз досвіду безпрецедентних змін, які розгортаються в посткомуністичному світі, здатний збагатити й уточнити бачення того глобального процесу, який визначається поняттям «третьої хвилі демократизації» [14].

Концепцію «третьої хвилі демократизації» було викладено американським ученим С. Хантінгтоном у статті «Демократична третя хвиля» та книзі «Третя хвиля: Демократизація наприкінці ХХ ст.» (1991 р.), у яких підкреслено хвилеподібний і глобальний характер демократичних змін, а «хвилю демократизації» визначено як, «сукупність переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються протягом певного проміжку часу, за умови, що кількість таких переходів значно перевищує кількість здійснених за той же час переходів у протилежному напрямку» [15].

Дослідженням формування правового політичного спектру Болгарії займалися також і болгарські науковці І. Баєва [1], Р. Дімітров [3], Д. Канєв [4], І. Кристева [5], Л. Светлорусова, [10]. Усі вони особливу увагу приділяють етапам створення Союзу демократичних сил (СДС) та його впливу на зміни в країні у 90-ті рр. ХХ ст. Зокрема, роботи Р. Димитрова присвячені етапам створення, розвитку та діяльності основної опозиційної сили – СДС, який виступив рушієм демократичних процесів у РБ кінця 90-х рр. ХХ ст. [3, с. 11–59].

Серед українських дослідників даної проблеми можна виділити В. Бурдяк [2], М. Мілова [6], І. Осадца [7], Л. Прокопець [8], В. Чорній [11]. У їх роботах охоплено різні питання політико-правового життя країн ЦСЄ.

Перше українськомовне видання «Історія Болгарії» було представлено В. Чорнієм, у якому висвітлено більш ніж 1300-літню історію болгарського народу, починаючи від його етногенезу й утворення власної держави і до теперішнього часу. Окреслено головні тенденції історичного розвитку Болгарії. Основну увагу приділено політичним подіям, проблемам соціально-економічного й культурного життя країни [11, с.1].

В. Бурдяк дослідила зміни болгарського суспільства у роботі «Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація». Саме у згаданій монографії автор найбільш ґрунтовно зосередила увагу на партійній системі Болгарії, вказавши на роль правих партій у формуванні нової партійної системи [2, с. 326].

Виходячи з актуальності досягнень вітчизняної / зарубіжної юридичної науки, **метою** наукової розвідки є проведення комплексного аналізу процесів політично-правової трансформації в Болгарії на зламі ХХ–ХХІ ст. у контексті переходу країн ЦСЄ від тоталітаризму до демократії, становлення правової, соціальної держави та створення цілісної концепції формування, специфіки розвитку й оптимізації діяльності суспільства в умовах демократизації.

Згідно з поставленою метою сформульовано основні **завдання** дослідження:

- продемонструвати історичну зумовленість радикального оновлення державно-правової системи Болгарії, розвитку її демократичних механізмів у контексті загальних соціально-політичних перетворень у країнах ЦСЄ на зламі ХХ–ХХІ століть;
- визначити тенденції та перспективи входження Болгарії до ЄС і НАТО, проаналізувати інтеграційні заходи держави в контексті вимог цих організацій щодо політичного співробітництва з державами-партнерами;
- проаналізувати політико-правові процеси в РБ крізь призму євроінтеграції.

Об'єктом дослідження є болгарське суспільство в період переходу від тоталітарної до становлення демократичної політичної системи.

Предметом дослідження є процеси розвитку та функціонування основних державно-правових інститутів Республіки Болгарія в контексті демократичних перетворень у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи.

У першій половині 1980-х років панівний режим у Болгарії зовні виглядав стабільним. Але, попри гучні заяви партійного керівництва щодо успіхів соціалістичного

будівництва і зростання добробуту народу, у країні дедалі виразніше проявлялися кризові явища у різних сферах суспільного життя. Про ознаки економічного занепаду свідчили зниження темпів приросту промислової продукції, диспропорція виробництва, а також неспроможність болгарських промислових підприємств випускати високоякісну продукцію, придатну для збуту на зовнішніх ринках. Через це Болгарія отримувала малі валютні надходження, необхідні їй для покриття зовнішнього боргу.

Важкого удару економіці країни в середині 1980-х років завдало різке скорочення постачань радянських енергоносіїв, у зв'язку з чим урядові довелося запровадити жорсткий графік увімкнення / вимкнення електрики. Однією з ознак економічної кризи Болгарії було нестача та подорожчання найпотрібніших товарів, продуктів через неефективність АПК. Давалися взнаки також корупція і протекціонізм, що зсередини роз'їдали органи державного управління, деморалізували суспільство. Усе це було причиною розчарування навіть серед частини *ідейних* комуністів, які втрачали віру в *світле* майбутнє.

Оголошений СРСР курс на «перебудову» 1985 р. за М. Горбачова вплинув на відносини СРСР з соціалістичними країнами. Розуміючи, що Радянський Союз не може взяти на свої плечі тягар економічних проблем усього Східного блоку, М. Горбачов заявив: кожна компартія має нести повну відповідальність за стан справ у своїй країні. Для Болгарії новий курс Кремля означав втрату радянських субсидій для розвитку сільського господарства, необхідність розрахуватися з Москвою за постачання енергоносіїв. Усе це ще більше ускладнювало і так нелегку економічну ситуацію в країні.

Наступним кроком радянської «перебудови» був січневий (1987 р.) пленум ЦК КПРС, який ухвалив рішення про демократизацію СРСР, проведення політики «гласності». За інерцією радянське керівництво сподівалося на те, що відповідних заходів, спрямованих на оздоровлення соціалістичної системи, буде вжито і в «братніх» країнах, зокрема в Болгарії. Очікувала змін і більшість болгарських громадян, зокрема чимало членів Болгарської комуністичної партії. Однак на це не погоджувався Т. Живков (генеральний секретар ЦК Болгарської компартії), котрий добре розумів, що здійснення в Болгарії політичних перетворень неминуче призведе до усунення його від влади. Тому він висунув таку тезу: якщо, мовляв, радянське керівництво вважає реформи доцільними, то нехай їх проводить у себе, а Болгарія нібито не потребує цього, бо все необхідне для демократизації країни було здійснене ще у квітні 1956 р., коли завдяки Т. Живкову вдалося подолати негативні наслідки «культу особи». Непоступлива позиція болгарського лідера спричинила охолодження у відносинах Софії з Москвою.

На початку 1989 р. криза комуністичного режиму в Болгарії була вже очевидною. Вона виявилась у стрімкому зростанні обсягу зовнішнього боргу, який сягнув майже 10 млрд. доларів. У зв'язку з невинним погіршенням умов життя спостерігалось поширення опозиційних настроїв серед широких верств населення, насамперед інтелігенції.

Поступово у вищому керівництві Болгарії сформувалася опозиційна до Т. Живкова група, об'єднана навколо міністра закордонних справ П. Младенова та віце-прем'єра А. Луканова, які були в тісному контакті з радянським керівництвом. До них долучився і військовий міністр Д. Джуров. Сподіватися на яку-небудь підтримку з боку М. Горбачова Т. Живков уже не міг.

Напередодні чергового пленуму ЦК, який мав розглянути становище в партії, 9 листопада 1989 р. відбулося засідання політбюро, на якому під тиском більшості членів, Т. Живков змушений був подати у відставку з посади Генерального секретаря партії.

Наступного дня, 10 листопада 1989 р. – Т. Живкова було звільнено з посади Голови Державної ради.

Наступником Т. Живкова на посадах генерального секретаря БКП, а згодом і голови Державної ради, став П. Младенов. Після цього відбулися кадрові перестановки в усьому партійному керівництві. Активізувалося внутрішньопартійне життя, що привело до виникнення в БКП кількох ідейно-політичних платформ – «Болгарський шлях до Європи», «Демократичний форум», «Рух за демократичний соціалізм». Водночас багатьох членів партії охопила апатія, наслідком чого було їхнє добровільне самоусунення від політичного життя.

Розмах опозиційного руху, об'єднання 7 грудня 1989 р. роздрібнених антикомуністичних організацій у СДС на чолі з Ж. Желевим спонукали ЦК БКП діяти енергійніше. Ще до кінця 1989 р. було прийнято низку важливих рішень, частина яких стосувалася життя самої партії. Караючи винних у доведенні Болгарії до кризи, пленум, що відбувся 8 грудня 1989 р., вивів 26 чільних партійних діячів, зокрема і Т. Живкова, зі складу ЦК. Але цього виявилось замало – наступний пленум (11–13 грудня 1989 р.) взагалі виключив Т. Живкова з компартії.

14 грудня 1989 р. під Будинком Народних зборів відбувся масовий мітинг опозиційних сил, котрі вимагали негайного внесення змін до Основного Закону з метою усунення статті про керівну роль БКП.

30 січня – 2 лютого 1990 р. відбувся надзвичайний XIV з'їзд БКП, який прийняв Маніфест демократичного соціалізму. Болгарські комуністи відмовилися від радянської моделі, заявивши про сприйняття соціал-демократичної концепції суспільного розвитку, що допускала існування політичного плюралізму, парламентської демократії. Цей крок означав відмову БКП від монополії на владу. Демонструючи свою здатність адаптуватися до нових суспільних реалій, делегати з'їзду також висловилися за проведення партійного референдуму щодо зміни назви партії.

Важливу роль у процесі демократизації відіграв Національний круглий стіл (НКС) у березні 1990 р., за яким обговорили принципи демократизації політичного життя й устрою, правового порядку і законодавства, деполітизації громадських структур. Головні опозиційні сили – БКП і СДС – прийняли угоди, проекти законів, які заклали правові основи плюралізму в країні. Влада й опозиція досягли домовленості про умови мирного переходу країни до парламентаризму, що мало революційне значення і прискорило зміни політичного ладу.

У квітні 1990 р. відбулося персональне опитування партійців, за його результатами БКП була перейменована на Болгарську соціалістичну партію (БСП). Завдяки цьому болгарські комуністи зуміли втриматися при владі. І це тоді, коли майже в усіх країнах Центрально-Східної Європи (окрім Югославії та Албанії) компартії зійшли з політичної арени [11, с. 341–366].

Болгарія першою серед посткомуністичних країн прийняла нову Конституцію (12 липня 1991 р.). Це не лише перший за часом, але й з точки зору закладених у ньому ідей і принципів – один з кращих Основних Законів у Східній Європі. Конституція проголосила Болгарію парламентською республікою, спрямувала її на розбудову демократичної, правової і соціальної держави.

Із 1990 р. Болгарія однозначно визначила курс на європейську інтеграцію і не лише декларувала, але й приймала офіційні документи, які оформляли її наміри приєднатися до тих міжнародних інституцій, що уособлюють собою велику Європу – ЄС і НАТО. Європейський вибір – це нові перспективи для співпраці РБ з розвиненими країнами континенту; досягнення економічного, соціального й інтелектуального прогресу;

зміцнення позицій у міжнародній системі координат; шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій; підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника; можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. Співробітництво з ЄС сприяє наближенню соціальних умов РБ до європейських стандартів, підвищенню рівня життя населення. У культурно-цивілізаційному аспекті європейська інтеграція – шлях до активізації взаємин болгарської й західноєвропейської гуманістичних культур, становлення РБ як інтегрованої частини глобального суспільства й національної держави. Зрештою, членство в ЄС гарантує національну безпеку РБ, захист від територіальних посягань.

Асоціація Болгарії з Європи проходила через вступ до різних регіональних та спеціалізованих організацій, укладення багатосторонніх та двосторонніх угод. Зокрема, у липні 1990 р. Болгарія одержала статус *спеціально запрошеної* до Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), а 7 травня 1992 р. її прийняли до Ради Європи (РЄ). У лютому 1994 р. вона приєдналася до натовської програми «Партнерство задля миру», а 1 лютого 1995 р. стала асоційованим членом Європейського Союзу (ЄС); 16 грудня того ж року подала заявку на вступ до ЄС. 17 лютого 1997 р. Болгарія оголосила про своє бажання увійти до НАТО.

Пронатовська позиція болгарської влади, усупереч протестам великої частини громадськості, підтвердилася під час Косівської кризи 1999 р., коли 4 травня Народні збори ухвалили рішення про надання болгарського повітряного простору для дій натовської авіації проти Югославії. Це зміцнило престиж Болгарії у Західному світі і, як наслідок, 10 грудня 1999 р. вона одержала запрошення розпочати переговори про приєднання до ЄС. Співпраця Болгарії з НАТО послідовно розширювалася. 21 березня 2001 р. між ними було досягнуто порозуміння і підписано відповідну угоду, яка регламентувала транзит натовських військовиків через болгарську територію, давала дозвіл на створення на ній натовських баз. У жовтні 2001 р. С. Саксбургготський відвідав з офіційним візитом Брюссель, де обговорив з керівництвом ЄС і НАТО питання, пов'язані з приєднанням Болгарії до євроатлантичних структур. А у квітні 2002 р. він прибув з офіційним візитом до США, де мав зустріч з президентом Дж. Бушем, який обіцяв підтримку Болгарії у її вступі до НАТО. Як наслідок – у листопаді 2002 р. на саміті у Празі Болгарію було прийнято у члени НАТО.

Утім, надзвичайно актуальним надалі було питання про членство в ЄС. У вересні 2001 р. Європейський Парламент заслухав доповідь Єврокомісії щодо просування крайні-кандидатів у члени ЄС. На засіданні було визначено поступ Болгарії в цьому напрямі, водночас висловлено стурбованість негараздами в її економіці. У жовтні 2001 р. відбулося засідання уряду, спеціально присвячене аналізу стану виконання Болгарією вимог щодо вступу до ЄС. Було також озвучено заходи, спрямовані на прискорення цього процесу. Це дало бажані результати. У квітні 2005 р. Європейський Парламент проголосував за вступ у січні 2007 р. Болгарії до ЄС. Однак, під час обговорення окремі з європарламентарів висловлювали сумніви щодо того, чи буде у Болгарії належно реформовано систему судочинства, вжито заходів щодо подолання корупції.

Зрештою, 1 січня 2007 р., після одинадцятирічного очікування, Болгарія разом із сусідньою Румунією були приєднані до ЄС. Прем'єр-міністр С. Станішев охарактеризував вступ Болгарії до ЄС як історичну подію, що символізує для неї остаточне падіння *Берлінської стіни*.

Приймаючи Болгарію до Європейського Союзу, Рада Європи зробила щодо неї низку застережень. Зокрема, країна була зобов'язана змінити Конституцію так, щоб її головні положення відповідали європейським стандартам; запровадити новий Цивільний кодекс;

повести судову боротьбу проти корумпованих урядовців, насамперед в органах самоврядування та митній службі. У випадку невиконання цих вимог передбачається застосування до неї відповідних санкцій. Актуальним залишалося питання підвищення життєвого рівня населення.

Вступ Болгарії до ЄС став могутнім поштовхом до економічного, суспільного розвитку країни, психологічно вагомо вплинув на населення Болгарії та її політичну еліту, які перестали почуватися периферією Європи. Однак цей результат був закономірним, виходячи із цілеспрямованої та узгодженої діяльності болгарської політичної еліти та владних структур [11, с. 367–369].

Надалі Болгарія проводила активну зовнішню політику, особливо стосовно європейських країн та США. Доказом зростання міжнародного авторитету Болгарії стало обрання її 9 жовтня 2001 р. непостійним членом Ради Безпеки ООН на 2002–2003 рр. Сьогодні Республіка Болгарія підтримує дипломатичні відносини із 130 державами і є членом близько 300 міжнародних, регіональних організацій [7, с. 147–156].

Висновки. Отже, політико-правовий досвід РБ може бути корисним у контексті сучасних політичних процесів, в Україні, що перебуває на стадії реформування політичної системи суспільства, демократизації всіх сфер її діяльності. Аналіз державотворення й уповільнення реформ в Україні вимагає від юридичної науки вивчення досвіду функціонування політичних систем тих країн, що вже подолали такі труднощі. Реальна державно-правова трансформація РБ, зміни її основних інституцій (парламенту, президенства, діяльності місцевого самоврядування) є ефективним засобом переходу до демократії. Досвід процесу демократизації в РБ свідчить, що для досягнення подібного стану в Україні слід здійснити системне, послідовне реформування державно-правового механізму.

Список використаних джерел

1. *Баева И.* Национализъм не е само балкански специалитет / И. Баева // Демокразация. – 1991. – 12 декабря. – С. 2–9.
2. *Бурдяк В.* Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства: монографія / В. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2004. – 520 с.
3. *Димитров Р.* Формирането на българската опозиция 1989–1991 / Р. Димитров. – Bulgarian quart : София, 1991. – Кн.1. – Гл.1. – С. 11–59.
4. *Канев Д.* Лявото политическо пространство в България – проблеми и перспективи. Политические партии в България и Австрия / Д. Канев / за ред. Г. Карасимеонов. – София : ГорексПрес, 2001. – С. 10–33.
5. *Кръстев И.* Предизвикателство: предварителните збори / И. Кръстев. – Българските избори, 1997. – С. 76–88.
6. *Мілова М.* На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант : монографія / М. Мілова. – Одеса : Астропринт, 2005. – 328 с.
7. *Осадца І.* Євроінтеграційні проблеми в програмах Болгарських парламентських партій / І. Осадца // Політологічні та соціологічні студії: збірник наукових праць. – Т. IV. – Чернівці : Прут, 2006. – С. 147–156.
8. *Прокопєць Л.* Діяльність Руху за права і свободи у Народних зборах Республіки Болгарія / Л. Прокопєць // Політичні та соціологічні студії: збірник наукових праць. – Т. III. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 308–317.
9. *Растоу Д.* Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Политические исследования. – 1996. – №5 – С. 84–95.

10. Светлорусова Л. Болгарские социал-демократы как часть политической оппозиции / Л. Светлорусова // Восточноевропейские страны: 90-е годы : сборник науч. трудов под. ред. Е. Ю. Гуськовой. – Вып. 3. – М. : Наука, 1993. – С. 7–23.
11. Чорній В. Історія Болгарії / В. Чорній. – Львів : Паіс, 2007. – 404 с.
12. Almond G. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Countries / G. Almond. – Princeton : Princeton university, 1963. – 346 p.
13. Pye L. Aspect of Political Development / L. Pye . – Boston : University Press, 1986. – 344 p.
14. Tokes R. Transitology : Global Dreams and Post-Communist Realities / R. Tokes // Central Europe Review.– 2000.– Vol.2. – N.10–13.
15. Huntington S. The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century/ S. Huntington. – Norman and London : University of Oklahoma Press, 1991. – 566 p.

Павликовская Т. В. Развитие Республики Болгария в контексте евроинтеграции

Данное научное исследование посвящено проблемам политико-правовой трансформации стран ЦСЕ на примере Республики Болгария. Отслежен процесс ее перехода от тоталитаризма к демократии, становление парламентаризма и вступление в евроатлантические структуры. Полезным является использование политико-правового опыта Республики Болгарии, исходя из специфики государственного строительства в Украине.

Ключевые слова: «бархатные» революции, демократизация, трансформационные процессы, государственно-правовые институты, евроатлантическая интеграция.

Pavlykivska T. V. Development of Republik Bulgaria in the Context of Eurointegration

The scientific work is dedicated to the problem of legal political transformation of the countries of the Sentral Eastern Europe the example of Republic Bulgaria. The author investigates the process of its transition from totalitarism to democracy, confirmation of parliamentary and entry the Evropean-Atlantic structures. The usage of legal political experience of RB, is useful taking into account specific creation of the state in Ukraine.

Key words: velvet revolution, democratization, processes of transformations, state-legal institutes, Evropean-Atlantic integration.

УДК 343.13 (477_44)

Микитин Юлія Любомирівна,
студентка VI курсу юридичного факультету
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОВАДЖЕННЯ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНИ

У статті особлива увага приділяється характерним особливостям провадження в кримінальних справах на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України. Здійснюється комплексний аналіз і науково-правове порівняння процесуального порядку досудового розслідування у французькому, вітчизняному кримінальному процесі.

Ключові слова: дізнання, попереднє розслідування, судова поліція, слідчий суддя, кримінальне переслідування.

Постановка проблеми. Процесуальна карта Європи, що стала підсумком багатомісячного розвитку, сформувалася в XIX столітті. Відтоді прийнято розмежовувати кримінально-процесуальне судочинство відповідно до двох моделей: англосаксонської та континентальної. Активна наукова розробка, спрямована на історико-догматичне осмислення структури й руху кримінального процесу, привела до появи такого поняття, яке у вітчизняній науці прийнято називати «історичною формою судочинства» (історичні форми кримінального процесу). Таких історичних форм розрізняють три: обвинувальна (змагальна), інквізиційна (розшукова), змішана (континентальна). Оскільки одна з форм – інквізиційна перестала існувати, то діючі, власне, кримінально-процесуальні порядки сучасних європейських держав зводяться, як правило, до обвинувальної та змішаної. Україна до і після проголошення у 1991 році незалежності дотримувалася змішаної форми організації кримінального процесу, що, як відомо, включає в себе розшукове попереднє розслідування, змагальний судовий розгляд. У зв'язку з цим не можна не погодитися, що спроба реформування вітчизняного кримінально-процесуального права за континентальним типом звертає увагу на процесуальне законодавство європейських країн, особливо Франції, яка вважається основоположницею змішаної форми кримінального процесу. У статті особлива увага звертається саме на досудову частину кримінального процесу, оскільки в українській юридичній науці існує певна полеміка щодо оптимальної організації слідчого апарату. Так, зокрема, з метою оптимізації функціонування стадії попереднього розслідування розробниками проекту Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України запропоновано введення у кримінальний процес нової фігури – слідчого судді. Інститут слідчого судді відомий кримінальному процесу Франції. Таким чином, саме французька організація досудових стадій кримінального процесу викликає особливий інтерес для вітчизняних науковців, зважаючи на необхідність реформування попереднього розслідування й намагання розвивати українське кримінально-процесуальне законодавство в руслі змішаної форми судочинства.

Ступінь наукового дослідження теми. Охарактеризовуючи сучасний стан доктринальних розробок проблем дізнання й попереднього розслідування у французькій науці, слід звернути увагу на роботи таких французьких науковців, як Б. Булок, Е. Верже, С. Гіншар, Ж.-М. Ламбер, Ж. Прадель, К. Рено-Брашинський, М.-Л. Расса, Ж.-К. Соїе. Серед російських вчених варто відзначити наукові праці С.В. Боботова, Л.В. Головка, К.Ф. Гуценко, Г.І. Мачковського, Н.Н. Полянського, Ф.М. Решетнікова, Т.В. Устьянцевой,

М.А. Чельцова-Бебутова. Поміж українських учених, що займаються розробкою проблем кримінально-процесуального права як у контексті європейських стандартів, так і загалом, слід назвати Л.В. Голяк, Л.М. Лобойко, О.С. Мазур, В.Т. Маляренко, А.В. Молдован, М.М. Михеєнко, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, В.І. Шишкін. Рівень розробки даної теми є недостатнім і потребує подальшого дослідження.

Основною *метою* дослідження є шляхом науково-правового порівняння одержати обґрунтовані, достовірні результати стосовно оптимізації функціонування стадії досудового розслідування у вітчизняному кримінальному процесі.

Згідно з поставленою метою вирішуються такі *завдання*: здійснити комплексний аналіз досудових стадій кримінального процесу Франції, а також відповідних положень українського кримінального процесу; безпосередньо порівняти основні положення провадження у кримінальних справах на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України; з'ясувати місце й роль слідчого судді в системі кримінально-процесуальної діяльності, а також характер виконуваних ним функцій, розкрити його правову природу; дослідити характерні особливості попереднього розслідування у французькому кримінальному процесі.

Об'єктом дослідження виступають кримінально-процесуальні відносини, які виникають у зв'язку з провадженням на досудових стадіях кримінального процесу Франції та України.

Предметом дослідження є відповідні положення кримінального процесу Франції та України, які визначають порядок провадження в кримінальних справах на досудових стадіях кримінального процесу.

Кримінальний процес Франції є зразком класичної континентальної, так званої змішаної, моделі кримінального судочинства, яка прийшла в Європу на зміну інквізиційному процесу епохи феодалізму. Ця модель була вперше втілена в знаменитому Кримінально-процесуальному кодексі Франції 1808 року (кодекс Наполеона), який діяв з деякими змінами 150 років. У ньому закріпилися такі важливі засади кримінального судочинства, як «заборона повороту до гіршого» (*reformatio in pejus*), незалежність суддів, гласність судового процесу та інші [6, с. 1066]. На сьогодні у Франції функціонує Кримінально-процесуальний кодекс 1958 р. (*Code de procedure penale*), який вступив у дію 2 березня 1959 р.

Оскільки Франція є основоположницею класичного континентального змішаного кримінального процесу, то згодом майже всі його основні положення були сприйняті практично всіма європейськими державами, у тому числі Україною.

Проте, особливої уваги заслуговує французька організація провадження у кримінальних справах саме на досудових стадіях кримінального процесу – дізнання та попереднього розслідування, які у вітчизняному кримінальному процесі являють собою дві форми досудового розслідування.

Провадження у кримінальній справі у Франції звичайно відкривається з «поліцейської» стадії дізнання, що починається в момент одержання чи виявлення інформації про вчинений злочин, а закінчується прийняттям прокурором рішення про наявність / відсутність підстав для порушення кримінального переслідування. Метою дізнання є, по-перше, швидке розкриття злочину, розшук підозрюваних, здійснення невідкладних процесуальних дій, по-друге, підготовка для прокурора матеріалів, необхідних йому при ухваленні рішення про порушення кримінального переслідування, кваліфікації діяння, передачі справи у відповідний орган (слідчому судді чи в суд).

Початок дізнання і, відповідно, початок кримінального процесу, спеціальними процесуальними рішеннями не фіксується. Закон зв'язує необхідність провадження

дизнання з «установленням фактів порушення кримінального закону», іншими словами, з моментом фактичного виявлення злочину чи його ознак [2, с. 11]. Дизнання починається або з ініціативи самої судової поліції, або з ініціативи прокурора, якому вона підлегла.

Місце, що займає дизнання в структурі французького кримінального процесу, типово для більшості країн континентальної Європи, але не зовсім відповідає звичному нам уявленню про дизнання. Якщо в Україні дизнання визнається формою досудового розслідування, що завжди виникає за стадією порушення кримінальної справи, то у Франції традиційно існує інший підхід до дизнання. У кримінальному процесі даної країни, по-перше, немає поняття «попереднє розслідування» і відповідно, його форми: дизнання та попереднє слідство, розглядаються як автономні стадії кримінального судочинства, для яких немає родового поняття. По-друге, дизнання, будучи першою стадією процесу, може бути тільки до стадії порушення кримінального переслідування, але не після неї. Узагальнено це можна подати так:

- Україна: привід до порушення кримінальної справи (скарга, безпосереднє виявлення тощо) – порушення кримінальної справи – дизнання (чи досудове слідство);
- Франція: інформація про злочин (скарга, безпосереднє виявлення і т. д.) – дизнання – порушення кримінального переслідування – попереднє слідство (у справах про злочини).

Таке порівняння виразно показує, що французьке дизнання порівнюється з перевіркою повідомлень про злочин, що передує ухваленню рішення про порушення кримінальної справи чи про відмову в цьому.

Варто мати на увазі, що дизнання не виступає обов'язковою стадією кримінального процесу Франції.

Основним суб'єктом, що здійснює провадження у кримінальних справах на стадії дизнання у Франції є судова поліція, яка виконує всі необхідні процесуальні дії. Також до суб'єктів французького кримінального процесу на цій стадії слід віднести прокуратуру, слідчого суддю, обвинувальну камеру, підозрюваного, захисника.

Доречно зазначити, що у французькому кримінальному процесі існує поняття порушення публічного позову (кримінального переслідування), яке передує стадії попереднього розслідування. Саме на вказаному етапі кримінального процесу матеріалізується обвинувачення – «кримінальне переслідування». Порушення кримінального переслідування за загальним правилом відбувається після проведення дизнання, хоча зустрічаються справи, причому їх чимало, коли дизнання не проводиться, тому кримінальний процес у таких випадках відкривається стадією порушення кримінального переслідування. Саме на французьку прокуратуру покладено функцію порушення кримінального переслідування, нагляд за органами розслідування, керівництво ними, підтримка обвинувачення в суді під час розгляду кримінальних справ, контроль за законністю судових актів, забезпечення виконання вироків, рішення судових органів [3, с. 168].

У теорії українського кримінального процесу також є поняття порушення кримінального переслідування, що являє собою сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття осіб, які вчинили злочин, та забезпечення застосування до них кримінальної відповідальності [1, с. 25]. Але безпосередньо в кримінально-процесуальному законодавстві України дане поняття не зазначається. Вітчизняний кримінальний процес, на відміну від французького порушення кримінального переслідування, виділяє окремо стадію порушення кримінальної справи, котра має своїм

завданням прийняття, розгляд, вирішення заяв і повідомлень про злочини та інші суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки злочинів.

Лише за деякими кримінальними справами (становить не дуже значну частину від загальної кількості злочинів), після дізнання проводиться попереднє слідство (*instruction prerapatoire*), що є самостійною стадією французького кримінального процесу [2, с. 55].

На думку окремих французьких юристів попереднє розслідування в кримінальному процесі Франції розглядається як найбільш значна частина кримінального процесу в цілому, навіть стосовно судового розгляду. До його характерних ознак можна віднести, зокрема, судовий характер попереднього розслідування (тобто провадження слідства суб'єктами, що входять до складу суддівського корпусу); всеохоплюваність процесуальної діяльності; його пошуковий (інквізиційний) характер.

В основі організації попереднього розслідування лежать три основні принципи: наявність професійних слідчих органів, їх спеціалізація, неупередженість органів попереднього розслідування. Також однією з ознак попереднього розслідування у кримінальному процесі Франції є його двохінстанційність, тобто для здійснення попереднього розслідування створюються слідчі органи як першої, так і другої інстанцій. Проведення попереднього розслідування в першій інстанції є прерогативою слідчого судді, а у справах про діяння неповнолітніх – судді у справах неповнолітніх [5, с. 156]. Чинне французьке законодавство наділяє його подвійним статусом: магістрату (члена суддівського корпусу) і, власне, слідчого судді. На нього цілком поширюється статус судді. Процесуальна функція попереднього слідства, якою наділений слідчий суддя, неоднорідна. Одним із принципових положень французького кримінального процесу є розмежування повноважень слідчого судді на слідчі (пошукові), юрисдикційні (судові). Із погляду процесуальної форми, усі дії та рішення слідчого судді можуть закріплюватися трьома видами актів: протоколом, наказом (*mandat*), постановою (*ordonnance*).

Маємо підстави зазначити, що у кримінальному процесі України на сьогодні знаходить підтримку ідея створення інституту слідчого судді. Зокрема, створення інституту слідчого судді передбачено проектом КПК України. Вважається, що запровадження цього інституту у вітчизняному кримінальному процесі сприятиме зміцненню законності, посиленню судового контролю на стадії досудового розслідування [4, с. 133].

Органами попереднього слідства другої інстанції є слідчі камери. З організаційної точки зору вони входять до складу апеляційного суду, що є вищим стосовно трибуналу великої інстанції, де працюють слідчі судді. Функції слідчої камери впливають з її завдань, як органу попереднього слідства другої інстанції. Ці функції реалізуються за допомогою двох її основних процесуальних повноважень: розгляду в ході слідства скарг на підлягаючі оскарженню постанови слідчого судді, розгляду питання про визнання недійсними слідчих актів і їхнє вилучення з кримінальної справи. Крім того, у визначених випадках слідча камера має право самостійно проводити слідчі дії, збирати докази, навіть вилучати в слідчого судді справу для закінчення слідства першої інстанції.

У французькому кримінальному процесі майже повністю відсутня строга нормативна регламентація проведення конкретних процесуальних дій під час власне дізнання. Основні слідчі дії здійснюються під час попереднього розслідування.

Висновки. Таким чином, французька організація досудових стадій кримінального процесу, представляє особливий інтерес для вітчизняної кримінально-процесуальної науки, оскільки саме у Франції була створена оригінальна конструкція попереднього розслідування, у центрі якого знаходиться фігура слідчого судді. Український слідчий багато в чому зобов'язаний своїм походженням саме французькому слідчому судді.

Двостадійність досудового розслідування у кримінальному процесі Франції є його характерною особливістю, оскільки в ньому не визначається такої єдиної стадії кримінального процесу, як досудове розслідування, що включає в себе дізнання та досудове слідство. Останні розглядаються там як абсолютно самостійні стадії кримінального процесу. Дізнання вважається у Франції першою стадією кримінального процесу, яка з'являється до порушення кримінального переслідування (публічного позову) і здійснюється таким органом, як судова поліція. Що ж до порушення кримінального переслідування, то за загальним правилом, воно відбувається у Франції після проведення дізнання і саме на даній стадії кримінального процесу матеріалізується обвинувачення.

Список використаних джерел

1. Аленін Ю.П. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг ред. Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.
2. Головки Л.В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции / Л.В. Головки. – М., 1995.
3. Голяк Л.В. Порівняльне правознавство: курс лекцій / Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.В. Тюріна. – К. : МАУП, 2004. – 200 с.
4. Мазур О. Судовий слідчий у Статуті кримінального судочинства 1864 р., законодавстві Франції і у проекті КПК України / О. Мазур // Право України. – 2005. – № 3. – С. 132–134.
5. Молдован А.В. Кримінальний процес : Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
6. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України / В.М. Тертишник. – [4-е вид., доп. і перероб.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.

Микитин Ю. Л. Производство на досудебных стадиях уголовного процесса Франции и Украины

В данной статье особое внимание уделяется характерным особенностям производства по уголовным делам на досудебных стадиях уголовного процесса Франции и Украины. Осуществляется комплексный анализ и научно-правовое сравнение процессуального порядка досудебного расследования во французском и отечественном уголовном процессе.

Ключевые слова: дознание, предварительное расследование, судебная полиция, следователь судья, уголовное преследование.

Mykytyn Y. L. Proceedings on pre-trial stages of criminal process of France and Ukraine

The article emphasis on characteristics of proceedings in criminal cases on pre-trial stages of criminal process, France and Ukraine. Carried out a comprehensive analysis and comparison of scientific and legal procedural order in the French pre-trial investigation and the domestic criminal process.

Key words: inquest, preliminary investigation, the judicial police, the investigating judge, prosecution.

УДК 347

Турчак Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Гураль Ірина Степанівна,
студентка VI курсу
юридичного факультету
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті особлива увага приділяється розгляду спорів Міжнародним комерційним арбітражним судом, що виникають у зв'язку із захистом прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності. Здійснюється дослідження міжнародного комерційного арбітражу та формулювання пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, Торгово-промислова палата, судовий захист, охорона, інтелектуальна власність, спір, сторона.

Актуальність теми дослідження. Створення нових об'єктів інтелектуальної власності супроводжується багатьма питаннями, серед яких важливе місце посідають проблеми правової охорони цих об'єктів, прав та інтересів їхніх творців. Тому вдосконалення правової охорони інтелектуальної діяльності в зовнішньоекономічній діяльності, належна охорона її результатів – обов'язок усього суспільства, зокрема державних діячів, учених, практиків, а особливо юристів.

Суттєве оновлення всього законодавства України і, ширше, прагнення до інтеграції та гармонізації національного законодавства із законодавством країн Європейського Союзу (ЄС), Світової організації торгівлі (СОТ) потребує розробки нових теоретико-практичних підходів до проблеми охорони прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності у рамках досить жорстких стандартів, норм, визначених в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС) та Директивах Ради ЄС.

Ступінь наукового дослідження теми. Рівень наукових розробок щодо охорони прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності на базі міжнародного й українського законодавства є недостатнім.

Серед українських учених – чимало фахівців у сфері правової охорони інтелектуальної власності. Більшість публікацій розглядають загальний порядок охорони прав інтелектуальної власності, при цьому майже немає розробок щодо охорони даних прав у зовнішньоекономічній діяльності. Необхідність у новому теоретичному осмисленні проблеми охорони прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності, практичного її розв'язання із урахуванням міжнародного досвіду, чинних правових актів обумовила вибір теми дослідження і його актуальність.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу проблем охорони прав інтелектуальної власності у зовнішньоекономічній діяльності одержати науково обґрунтовані, достовірні результати, запропонувати рекомендації стосовно охорони й ефективного захисту вказаного права.

Для досягнення зазначеної мети ставляться і вирішуються такі **завдання**:

- дослідити міжнародний комерційний арбітраж у сфері інтелектуальної власності;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності.

Предметом дослідження виокремлено охорону прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності.

Поряд із судовим захистом прав інтелектуальної власності у багатьох країнах світу й у структурі міжнародних організацій все більшої популярності набувають третейські суди, які розглядають спори, що виникають у сфері інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності. Зокрема, найбільш відомим є Арбітражний центр при Всесвітній організації інтелектуальної власності [2, с. 79].

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності поряд із судовим захистом прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності також передбачає можливість передачі спорів, що виникають, на розгляд третейських судів у порядку, встановленому чинним законодавством України. Відповідно до чинного законодавства України третейським судом, що має право розглядати спори, які виникають, у тому числі у сфері інтелектуальної власності, є Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (далі – МКАС при ТПП України), що був створений 11 серпня 1992 року і за минулий час завоював заслужений авторитет як в Україні, так і за кордоном.

МКАС при ТПП України діє відповідно до Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж [8], Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року № 4002-ХІІ [6, с. 198], на підставі Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (додаток № 1 до Закону «Про міжнародний комерційний арбітраж»), Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, затвердженого рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 14 квітня 2007 р. [7].

До компетенції МКАС при ТПП України відноситься розгляд спорів з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних, інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями, міжнародних об'єднань і організацій, створених на території України, між собою, спори між їхніми учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України. При цьому сторонами у зазначених спорах можуть бути як громадяни, так і юридичні особи.

Відповідно до пункту 2 Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України і пункту 1.1 Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України МКАС при ТПП України, крім зовнішньоекономічних спорів торгового характеру, може розглядати зовнішньоекономічні спори, що виникають у сфері науково-технічного обміну, а також обміну іншими результатами творчої діяльності, тобто спори, що виникають у зв'язку з захистом прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності. До таких

спорів відносяться, зокрема, спори про відновлення порушених авторських прав, укладання і виконання ліцензійних договорів, порушення майнових прав власника свідоцтва або власника патенту, винагороду автору, виплату компенсації, а також інші спори.

Важливою гарантією прав учасників арбітражного розгляду є те, що рішення, винесені МКАС при ТПП України, підлягають виконанню як за межами України, відповідно до Нью-Йоркської конвенції 1958 року про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень, ратифікованої Україною 22 серпня 1960 року [4], так і на території України, відповідно до Законів України «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року № 606-XIV [5, с. 207], а також Інструкції про проведення виконавчих дій, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5 [3, с. 2563].

З огляду на те, що в останні роки в Україні зросли масштаби порушень прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності, у зв'язку з чим зростає необхідність ефективного захисту прав інтелектуальної власності, Торгово-промислова палата України рішенням від 17 квітня 2002 року в складі МКАС при ТПП України створила спеціалізовану Колегію з розгляду зовнішньоекономічних спорів у сфері інтелектуальної власності, поширивши на діяльність Колегії Регламент МКАС при ТПП України і Положення про арбітражні збори і витрати.

У зв'язку з особливостями розгляду спорів стосовно захисту прав інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності Торгово-промисловою палатою України розроблене і затверджене доповнення до Регламенту МКАС при ТПП України «Про особливості розгляду зовнішньоекономічних спорів, що виникають у сфері інтелектуальної власності». При розробці доповнень враховані положення Арбітражного регламенту Всесвітньої організації інтелектуальної власності, що є одним із найбільш докладних, а також прогресивних серед регламентів провідних третейських установ світу. У доповненні до Регламенту МКАС при ТПП України докладно висвітлені процедурні питання з проведення попередніх засідань з метою організації і планування розгляду справи, опитування свідків і експертів, проведення випробувань, огляду речових доказів, подання й оцінки експертизи. Особлива увага приділена питанням конфіденційності інформації, що розкривається сторонами в арбітражному процесі.

Оскільки спори у сфері інтелектуальної власності в зовнішньоекономічній діяльності мають свою специфіку і вимагають спеціальних знань, до складу Колегії, крім юристів (вчених і практиків), які спеціалізуються у питаннях інтелектуальної власності, ввійшли досвідчені в судових спорах патентознавці, фахівці різних галузей знань. Це істотно впливає на оперативність, об'єктивність у прийнятті рішень, тому що в більшості випадків запрошені до розгляду спорів фахівці можуть безпосередньо давати кваліфіковану оцінку матеріалам справи, діям сторін без призначення експертиз і направлення документів для одержання висновків від різних інстанцій [1, с. 19].

Висновки. Таким чином, оскільки МКАС при ТПП України приймає до розгляду спори за наявності письмової угоди (домовленості) між сторонами про передачу йому всіх або певних спорів, що виникають між сторонами у зв'язку з конкретними правовідносинами, сторонам, що хочуть передати спір на розгляд до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, рекомендується вносити в контракти (договори) арбітражне застереження наступного змісту: «Будь-який спір, що виникає за цим договором або у зв'язку з ним, підлягає передачі на розгляд і остаточне вирішення до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Сторони погоджуються з тим, що в процесі розгляду і вирішення спору буде застосовуватися Регламент Міжнародного

комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, а також доповнення до нього «Про особливості розгляду зовнішньоекономічних спорів, що виникають у сфері інтелектуальної власності».

Вказане арбітражне застереження рекомендується для спорів, що базуються на договірних відносинах і можуть виникнути в майбутньому. Якщо спір уже існує, його основою виступають позадоговірні цивільно-правові відносини, сторонам рекомендується укласти арбітражну угоду наступного змісту:

«Ми, вищевказані сторони, погоджуємося на те, що наступний спір (короткий зміст спору) має бути переданий на розгляд і остаточне вирішення до Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Сторони погоджуються з тим, що в процесі розгляду і вирішення спору буде застосовуватися Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, а також доповнення до нього «Про особливості розгляду зовнішньоекономічних спорів, що виникають у сфері інтелектуальної власності».

Крім того, сторонам також нагадується, що для уникнення ускладнень і витрат слід точно вказати матеріальне право, відповідно до якого буде регулюватися їх контракт або яке буде застосовуватися при розгляді спору, в разі, якщо спір базується на позадоговірних відносинах. Сторони також можуть, за бажанням, зазначити кількість арбітрів, місце проведення й мову арбітражного розгляду.

Список використаних джерел

1. *Захарченко Т.Р.* Арбітраж у сфері інтелектуальної власності: [Про розгляд Міжнародним комерційним арбітражним судом спорів у сфері інтелектуальної власності] / Т.Р. Захарченко // Діловий вісник. – 2002. – № 8 (99). – С. 19.
2. *Захарченко Т.Р.* Розгляд Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України зовнішньоекономічних спорів у сфері інтелектуальної власності / Т.Р. Захарченко // Право України. – 2002. – № 8. – С. 79.
3. Інструкція про проведення виконавчих дій. Затверджена наказом Міністерства юстиції України від 15 грудня 1999 р. № 74/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 15 грудня 1999 р. за № 865/4158 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 51. – Ст. 2563.
4. Конвенція про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень. Прийнята в Нью-Йорку 10 червня 1958 р. Ратифікована Україною 22 серпня 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.3207.0>.
5. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 року № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.
6. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.
7. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Затверджений рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 14 квітня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0018571-07>.
8. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж. Прийнятий на 18 сесії ЮНСІТРАЛ у 1985 р. [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_879.

Турчак И. О., Гураль И. С. Деятельность международного коммерческого арбитража в сфере охраны прав интеллектуальной собственности во внешнеэкономической деятельности

В статье особое внимание уделяется рассмотрению споров Международным коммерческим арбитражным судом, возникающие в связи с защитой прав интеллектуальной собственности во внешнеэкономической деятельности. Осуществляется исследование международного коммерческого арбитража и формулирование предложения относительно усовершенствования законодательства в сфере охраны прав интеллектуальной собственности во внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: *международный коммерческий арбитраж, Торгово-промышленная палата, судебная защита, охрана, интеллектуальная собственность, спор, сторона.*

Turchak I. O., Gural I. S. Activities of international commercial arbitration in the field of intellectual property rights in foreign economic activities

In the article emphasize disputes International Commercial Arbitration Court arising from the protection of intellectual property rights in foreign economic activities. Researching of international commercial arbitration and formulating proposals to improve legislation on intellectual property protection in foreign economic activities.

Key words: *International Commercial Arbitration, Chamber of Commerce, remedy, health, intellectual property, dispute side.*

ЕКОНОМІКА

УДК 336.025

Луцький Іван Михайлович,
кандидат юридичних наук, професор,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ, ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглядається роль держави в умовах трансформації правової економічної та соціальної системи в Україні. Зосереджується увага на важливості ролі інститутів держави щодо поєднання інтересів держави і суспільства, досягнення Україною провідних позицій серед інших європейських країн. Зазначається, що на сучасному етапі трансформації правової економічної та соціальної систем роль і вплив держави мають бути значно підсилені, відповідаючи інтересам усього суспільства.

Ключові слова: держава, правова система, соціальна система, економічна система, реформи, інститути держави.

Постановка проблеми. За часи незалежності України приділялося досить мало уваги дослідженню питання щодо вибору шляхів розвитку України та ролі і місця держави в умовах трансформації правової, економічної, соціальної систем.

В науковій літературі з'являлися інколи публікації з подібної тематики, проте всі вони, переважно, зосереджували увагу на історичному аспекті розвитку процесів державотворення. Але вивченню питання впливу й ролі держави в процесах реформування політичного, економічного, соціального, життя в Україні приділялося до цього часу мало уваги,

Постановка завдання:

- провести аналіз ролі й впливу держави за умов реформування політичної, економічної, соціальної систем в Україні;
- обґрунтувати важливість ролі інститутів держави з точки зору поєднання інтересів держави і суспільства;
- запропонувати шляхи вирішення проблем законодавчого забезпечення правової політики держави.

Виклад основного матеріалу. За радянських часів, а також у пострадянський період історії нашого суспільства, громадяни держави були фактично відсторонені від участі в управлінні державою, не маючи можливості висловлювати будь-яку критику на адресу органів державної влади. Це суттєво послабило роль, важливість, а інколи – вирішальне значення держави, її інститутів у впровадженні політичних, економічних, соціальних змін, які були в Україні.

Питання щодо основного завдання нашої держави на сучасному етапі поки що залишається без відповіді для більшості науковців, як і те, якою має бути роль держави в умовах державотворення. Ідеологічна база стосовно цього питання з моменту отримання Україною незалежності не до кінця опрацьована, хоча загальні принципи держави визначені в ст. 1 Конституції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава».

Не має сумніву, що роль держави полягає, передусім, в реалізації нею правової, економічної, соціальної політики, позитивної як для країни, так і для її громадян. Загальне визначення ставлення держави до соціальних стандартів, соціальних гарантій окреслено в Конституції України. Зокрема, вже в ст. 1 зазначається, що Україна – «соціальна держава», а інші складники соціальної сфери, які торкаються проблеми соціальних стандартів і соціальних гарантій, визначені в ст. 24, 27, 43, 46–50, 53.

Тому дуже важливо, щоб нова демократична влада чітко визначилася не тільки із загальнодержавною ідеологією, місцем та роллю держави на сучасному етапі, але й із тим, яка загальнодержавна ідеологія має бути закладена в основу правової, економічної, соціальної політики країни.

Визначення ролі й місця держави в правовій, соціальній, економічній сфері дало б змогу охарактеризувати і загальні правові та соціально-економічні орієнтири розвитку України. Досвід розвинених країн показує, що не може бути ефективною ринкової економіки без активної ролі, участі держави. Проте самі методи й механізми державного впливу не залишаються без змін. Масштаби державного впливу, його конкретні функції і методи значною мірою відрізняються в різних країнах, відповідаючи історичним, культурним, геополітичним й іншим чинникам тої чи іншої держави.

Зрозуміло, що при вивченні даної проблеми слід враховувати всю сукупність специфічних особливостей країни, її традиції, культуру, менталітет, крім того, необхідно звернути увагу на загальні тенденції сучасного світового розвитку, на становлення нової цивілізації, оскільки все це серйозно змінює роль держави.

Поняття «держава» виникає на певному еволюційному етапі розвитку цивілізації як об'єктивна реальність внаслідок еволюції природних закономірностей існування соціальної форми матерії (суспільства), що є функціональною соціальною системою та культурною цивілізаційною цілісністю, яка характеризується сукупністю різних форм спільної діяльності людей, суспільних відносин та їх нормативного регулювання. Функціональна частина даної системи обумовлена природними закономірностями, є однією з форм матеріального руху. Джерелом закономірностей виступають природа і свідомість людини, що породжує нормативність вказаної системи та проявляється у праві, етиці, релігії, інших системах нормативного регулювання [4, с. 215].

Проблемою визначення ролі держави юристи й економісти-теоретики займаються вже більше трьох століть – із моменту виникнення наприкінці XVII ст. індустріального суспільства, коли держава з «нічного сторожа» поступово стала перетворюватися на активного суб'єкта правової, економічної діяльності. Із тих часів у суспільстві домінували різні, навіть протилежні погляди на це питання. Але серед них можна виділити дві основні течії, які обговорювалися протягом останнього півстоліття більше за інші: неолібералізм та інституціоналізм [1].

Розв'язанню проблем визначення ролі держави в трансформаційних процесах, пошуку ефективних шляхів державного впливу в ринкових умовах, присвячені праці сучасних учених (юристів та економістів), зокрема А. Гальчинського, В. Гейця, М. Долішнього та інших.

У сучасній юридичній, економічній науковій літературі також відсутній єдиний критерій щодо визначення понять: «функція держави» та «інструменти здійснення її функцій». Загалом ці поняття досить часто ототожнюються з інструментами державного регулювання чи розглядаються як різновид інструментарію.

Нині держава як один із найсильніших інститутів посідає найважливіше місце у спрямуванні правового економічного та соціального розвитку Європейських країн. Особливо це стосується країн, що розвиваються. Вони є класичним прикладом потужного впливу держави, зокрема її інститутів на правові, економічні, соціальні перетворення.

Досвід реформування постсоціалістичних держав підтверджує стратегічну важливість інституціонального аспекту трансформації, його панівну роль стосовно правової, економічної, соціальної політики. Зруйнувавши за короткий час старі інститути, які забезпечували певну правову виробничу, фінансову, соціальну стабільність у суспільстві, реформатори часів колишнього режиму не спромоглися так само швидко створити каркас ринкової економіки. Критичний розрив між політичними, економічними, соціальними й інституціональними реформами не міг не привернути уваги до проблеми стратегії формування ринкових інститутів у перехідних правових, економічних, соціальних системах.

Багато помилок у проведенні політичних, економічних та соціальних реформ пояснюються саме недооцінкою ролі держави у створенні та захисті її інститутів. Аналіз засвідчує, що цей фактор найбільшою мірою визначає успіхи й невдачі перехідних правових, економічних, соціальних систем. Темпи та послідовність конкретних політичних, економічних, соціальних реформ, на що звертали увагу на початкових етапах трансформації, нині виявляються вже не стільки важливими в порівнянні з перебудовою системи інститутів держави. Конкретні дії держави залежать від національної специфіки, стану політичної, економічної та соціальної системи в кожний конкретний період часу. Але вона відповідальна за головну передумову перехідного періоду – не допустити занепаду інститутів держави, забезпечити послідовну зміну інституціональної системи, уникаючи конфліктів між старими і новоствореними інститутами держави.

З огляду на зазначене, доцільно торкнутися іншого аспекту щодо ролі держави за сучасних умов, а саме – формування поваги й довіри з боку громадян до своєї держави, її інститутів. У цьому аспекті важливим фактором дестабілізації, дезорганізації виступає нинішній стан справ із законотворчою роботою в країні. Проблема передусім полягає не стільки в законодавчому забезпеченні правової, економічної та соціальної політики, скільки в надмірній кількості законів.

Законів не тільки дуже багато, але вони, як правило недосконалі, дуже великі за обсягом, занадто часто змінюються. Проте в цій справі потрібен не «конвеєр», а, так би мовити, «філігранна ручна робота». Але в Україні вже давно стало нормою звітувати про роботу Верховної Ради України й окремих депутатів не за позитивним ефектом від прийнятих законів чи змін до них, а за кількістю, що й стимулює її зростання. Як правило, пропозиції щодо вирішення тієї чи іншої проблеми виражаються у вимозі прийняти новий закон, хоча для вирішення проблеми достатньо застосувати чинний. Виявляється своєрідна законманія. Замість засобу забезпечення порядку законотворча робота фактично стала одним із факторів дезорганізації суспільства. Нестабільність законодавства не сприяє його реалізації, формуванню поваги й довіри до держави як із боку власних громадян, так і з боку іноземців. Це, у свою чергу, негативно позначається на діловій активності, зростанні інвестицій, розвитку інноваційної діяльності тощо. Надмірна кількість законів призводить також до непрозорості, яка знецінює законодавство.

Відповідно до Конституції України саме на Верховну Раду України покладені функції законодавчого забезпечення правової, економічної та соціальної політики. Отже, забезпечення стабільності законодавства є однією з найважливіших умов підтримування довіри до держави, стабільності економіки. Вона вимагає запобігання частим, недостатньо обґрунтованим змінам до нещодавно прийнятих актів. Вирішенню цього завдання може сприяти суворе дотримання самою Верховною Радою України вимог, встановлених законом від 11.09.2003, щодо порядку подання й розгляду законопроектів [3].

Неодмінною складовою успіху правової, економічної, соціальної політики України є спільна робота всіх гілок влади, соціальна злагода. Це допоможе створити відповідну законодавчу базу для реалізації такої стратегії розвитку. При цьому держава має унеможливити або максимально зменшити втручання певних угруповань, які керуються лише власними, клановими, інтересами, що суперечать загальнодержавним. Сказане стосується також втручання деяких партнерів України у проведення нею внутрішньої політики.

Водночас дієвим стимулом у здійсненні державою демократичних політичних, економічних і соціальних перетворень має стати громадянське суспільство. Взаємне усвідомлення проблеми нерозвиненості інструментів самоорганізації у суспільстві, з одного боку, недостатності законодавчої бази, виваженої політики та розуміння, з іншого, сприяло виникненню дискусії про сутність громадянського суспільства та його взаємовідносин із державною владою. Водночас сама держава дедалі більшою мірою має усвідомлювати всі негативні наслідки, спричинені відсутністю такого дійового партнера у здійсненні демократичних політичних, економічних, соціальних перетворень, яким може стати громадянське суспільство [2].

Висновки. Зважаючи на закономірності глобалізації світу, появу нових суб'єктів правової діяльності світової економіки та соціальної політики, нових центрів влади, особливості їх взаємодії і балансу, недоцільно говорити сьогодні про якесь неминуче послаблення ролі держави, зведення її до «компактного й недорогого» апарату контролю, нагляду за дотриманням загальноприйнятих правил. У нових сучасних умовах формуються нові реалії, а отже, виникає інше середовище для функціонування національних держав. Держава стає наймогутнішим та найвідповідальнішим суб'єктом представництва й захисту національних інтересів країни перед єдиною глобальною державою – консолідованим Заходом, існуючими регіональними союзами й асоціаціями. Від усвідомлення реалій цього нового світового порядку залежить місце держави в нових світових ієрархіях, її здатність захищати свій політичний та економічний суверенітет, можливість справляти вплив на міжнародні й внутрішньополітичні процеси. Для України це особливо актуально у зв'язку з її особливим геополітичним місцезнаходженням, своєрідністю історичного розвитку. Українська держава повинна стати головним суб'єктом і гарантом національного суверенітету, національних інтересів, національного розвитку.

Загалом, Україні потрібно остаточно визначитися щодо реальних, а не декларативних, можливостей у політичній, соціальній, економічній сфері. Якщо роль, вплив та місце держави на сучасному етапі суспільного розвитку будуть послідовними, а її мета сповнена реальним змістом, ідеологічне забезпечення цих процесів буде зрозумілим, відповідатиме інтересам громадян – це слугуватиме потужним каталізатором у просуванні нашої країни вперед, у поглибленні процесів демократизації, поєднанні інтересів держави та суспільства, досягненні Україною провідних позицій серед Європейських країн.

Список використаних джерел

1. *Беляєв О.О.* Трансформація державного регулювання на сучасному етапі суспільного розвитку / О.О.Беляєв, С.О.Масліченко // Схід. – 2004. – № 1 (44). – С. 17–21.
2. *Кресін О.* Громадянське суспільство і держава: шлях до порозуміння і співпраці (з методологічного семінару) / О.Кресін // Право України. – 2006. – № 3. – С. 18–21.
3. *Мамутов В.* Чи не занадто багато ми приймаємо законів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zib.com.ua/article/1121423058707>
4. *Петражицкий Л.И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий. – Серия «Мир культуры, истории и философии». – СПб., 2005. – 608 с.
5. *Сатановська О.* Роль держави з регулювання правових, економічних та соціальних відносин / О. Сатановська // Право України. – 2006. – № 11. – С. 36–44.

Луцкий И. М. Роль государства в условиях трансформации правовой, экономической и социальной систем в Украине на современном этапе

В статье рассматривается роль государства в условиях трансформации правовой экономической и социальной системы в Украине. Сосредоточивается внимание на важности роли институтов государства относительно сочетания интересов государства и общества, достижения Украиной ведущих позиций среди других европейских стран. Отмечается, что на современном этапе трансформации правовой экономической и социальной систем роль и влияние государства должны быть значительно усиленными, отвечая интересам всего общества.

Ключевые слова: государство, правовая система, социальная система, экономическая система, реформы, институты государства.

Lutskiy I. M. The state's role in transforming the legal, economic and social systems in Ukraine today

In the article is considered a role of the state to the condition transformation of legal, economical and social system in Ukraine. Attention on importance of role of states institutes according to combination of interests of the state and society, achievement by Ukraine of leading positions among other European countries. It is marked that at modern period of transformation of legal, economic and social system the role and influence of the state is to be more increased and answer interest of all society.

Key words: state, legal system, frame of society, economic system, reforms, institutes of the state.

УДК 332.14(477-924.52)

Негрич Михайло Дмитрович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку й аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

РЕФОРМИ В РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті розглядаються основні проблеми у веденні лісового господарства, збереження карпатських лісів та їх вирішення.

Ключові слова: лісове господарство, економіко-екологічне використання ресурсів, природозберігаючі технології.

Постановка проблеми. Ліс – величезна природна фабрика кисню й акумулятор сонячної енергії.

Чим швидше розвиваються в наш час наука і техніка, тим ширше використовуються в нашому господарстві деревина та її похідні.

При комплексному використанні лісів можна отримати продукти харчування, сировину для виробництва товарів народного споживання.

Ліси служать кормовими угіддями, базою для збирання лікарської сировини. Ліс – важливий компонент для біосфери, він регулює склад повітря, служить джерелом кисню, фітонцидів, зберігає ріки від обміління, закріплює схили.

Величезне санітарно-гігієнічне і курортно-бальнеологічне значення лісу. Ці своєрідні фільтри захищають населені пункти від забруднення приземних шарів атмосфери.

Метою нашої статті є окремі, початкові пропозиції стосовно організаційних заходів для створення умов стабільного, природоохоронного розвитку лісової інфраструктури Карпат, на основі впровадження природозберігальних технологій, раціонального використання лісових ресурсів, організації беззбиткової діяльності деревообробних і лісозаготівельних підприємств (основних джерел фінансування діяльності в цілому).

Виклад основного матеріалу. Загальна площа державних лісів Українських Карпат складає 1433 тис. га. У тому числі покритих лісом 1302 тис. га. Загальна площа земель державного лісового фонду України складає близько 10 млн. га, разом із покритою лісом (близько 9 млн. га).

Для досягнення успіхів у веденні лісового господарства при дотриманні екологічних нормативів необхідна велика економіко-аналітична правова робота в усіх сферах діяльності Карпат.

З метою збереження Карпат, відтворення природних багатств, розвитку заповідних місць фауни та флори, ефективного використання деревини, забезпечення соціального розвитку гірських сіл, зайнятості населення, розвитку рекреації і туризму з дотриманням екологічних норм, необхідно провести ряд реформ з управління і підготовки кадрів. На основі зміни структури управління веденням лісового господарства в Карпатах (Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська області) та на базі кращих досягнень, досвіду трьох областей з усіма економічними розрахунками на правовій базі треба розробити програму проведення реформ розвитку лісового господарства. Щодо зміни структури управління веденням господарства в Карпатському регіоні доцільно розглянути в

комітеті з економічних реформ наступне: підготовку кадрів для ведення лісового господарства в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького; ліквідацію обласних управлінь (Закарпатського, Івано-Франківського, Чернівецького) і створення регіонального управління лісового господарства з усіма необхідними структурами, з економічними відділами (2–3 особи) при обласній державній адміністрації; організацію на базі окремих держлісгоспів територіальних підприємств (для декількох лісгоспів) стосовно лісозаготівель із біржею сировини; будівництво лісових доріг та розвиток лісової інфраструктури. На базі інституту гірського лісівництва і державних національних парків, створити наукове екологічне об'єднання, підпорядкувати регіональному управлінню лісового господарства тощо. Вивчити питання підготовки кадрів в університеті зі спеціальностей «Лісове господарство», «Охорона природи», «Туризм». Провести об'єднання суміжних площ лісгоспів, розглянути приватизацію окремих із них.

Економічно-аналізувальний підхід до вирішення найскладніших проблем, пов'язаних із переходом до багатоманітності форм власності, структурно перебудованої економіки, ринкової орієнтації дасть змогу знайти правильні рішення для досягнення успіху і добробуту населення.

Лісові відносини мають суспільну природу. Вони стосуються володіння, користування та розпорядження на забезпечення охорони, відтворення, сталого використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних, інших інтересів соціуму.

Ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності. Приблизне їх співвідношення на сьогодні в Карпатах могло б становити відповідно 70%, 15%, 15%. Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни, юридичні особи.

Необхідно провести інвентаризацію лісів за призначенням, зробити перерозподіл площ, які перебувають в державній, комунальній та приватній власності. Особливу увагу слід звернути на ліси в межах населених пунктів, передати їх із державної у комунальну власність.

Більшість державних лісів варто кваліфікувати як національні державні парки. Це сприятиме науково обґрунтованому веденню лісгосподарських робіт зі збереження Карпат, охороні лісу, відтворенню природних багатств, розвитку рекреації і туризму, збереженню й охороні заповідних місць, фауни та флори.

Необхідно поступово приватизувати державні лісгоспи, утворити акціонерні товариства з державною часткою, участю в управлінні проживаючого населення в тому чи іншому урочищі. Це дасть змогу бережливо ставитися до природи, використання лісових ресурсів, активно впливати на розвиток гірських сіл, досягнення добробуту населення. Ведення лісового господарства треба здійснювати на основі правових відносин, які, однак, повною мірою не забезпечують економіко-екологічного розвитку лісів Карпат. В основу управління повинні бути взяті: правові відносини, соціальний захист місцевого населення, створення робочих місць, будівництво доріг, екологічні заходи. Ці процеси повинні бути пріоритетними передусім для держави, а також відповідних відомств. Проте сьогодні у цьому напрямі працюють недостатньо, відповідні програми не завжди ефективні.

Демократизація економічного життя – передача в безоплатне користування об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури підприємств, амортизація яких складає 70% і більше, продаж акцій, іншого майна в кредит, за пільговими цінами. Зовсім за новими схемами мусять організувати лісозаготівлі. Державна охорона й лісозаготівля не можуть бути в держлісгоспі.

Згідно з Лісовим кодексом здійснювати право користування лісами (постійного / тимчасового) треба із дотриманням прав і обов'язків лісокористувачів [1].

Організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних та економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів на основі нормативно-правових актів, поділу лісів на захисні, рекреаційно-оздоровчі, природоохоронні, експлуатаційні.

Саме розробка й досконале вивчення Лісового кодексу та нормативно-правових актів повинні бути в основі програми навчання нових спеціалістів в університеті. Із цією метою необхідне запровадження відповідних предметів, спецкурсів для навчання майбутніх лісівників у Карпатах, із подальшим практичним застосуванням їхніх знань у вирішенні актуальних питань:

1. Лісфонд (Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей) належав до 1995 року «Лісдеревпрому» й Управління діяльності у веденні лісового господарства, лісозаготівель, деревообробної галузі було об'єднане, сконцентроване; воно відрізняється гірськими умовами від низинних, рівнинних площ лісфонду. Тому необхідно, замість обласних, створити Карпатське регіональне управління лісами. Для цього потрібна програма, економічні розрахунки, нормативно-правові документи з прийняття рішення.
2. В розробці програми реформ повинні обов'язково бути використані досвід Словаччини та трьох областей. Тому необхідне фінансування згідно з кошторисом, термінами розробки.
3. Програма повинна передбачати таке:
 - а) право власності та користування лісами (особливо приватна, комунальна власності);
 - б) організацію розробки й затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів із ведення лісового господарства;
 - в) необхідно переглянути в правовому полі, поєднавши з екологічними вимогами й нормами використаних лісових ресурсів, програми навчання працівників лісу, оскільки ліси поділяються за екологічним і соціально-економічним значенням;
 - г) із метою підвищення екологічного й ресурсного потенціалу лісів на основі нормативно-правових актів, організувати роботу лісовпорядної організації при Регіональному управлінні;
 - д) необхідно постійно підтримувати правовий режим використання лісового фонду згідно з Державним лісовим кадастром, адже державна лісова охорона має статус правоохоронного органу;
 - е) згідно зі встановленими міжнародними вимогами щодо економічно, екологічно, соціально збалансованого ведення лісового господарства має бути організована та проведена лісова сертифікація;
 - ж) цілеспрямовано, а не корумповано, проводити зміну цільового призначення земельних лісових ділянок;
 - з) основа ведення лісового господарства полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання й розширеного відтворення лісів.

Рекомендовані спеціальності та структура організації навчання подається у додатку № 1:

Додаток 1

Лісоекологічний (лісогосподарський), економічний факультет.

Кафедра: лісове господарство.

Залучені кафедри:

1. Управління персоналом і регіональної економіки.
2. Екологічного, трудового та адміністративного права.
3. Будівництво (лісових доріг, лісової інфраструктури).

Спеціальності

Лісове господарство

Охорона лісу

Освітньо-кваліфікаційні рівні

бакалавр

спеціаліст

Список використаних джерел

1. Лісовий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3852-12

Негрыч М. Д. Реформы в развитии лесного хозяйства Карпатского региона

В статье рассматриваются основные проблемы в ведении лесного хозяйства, сохранения карпатских лесов и их решения.

Ключевые слова: лесное хозяйство, экономико-экологическое использование ресурсов, природосохраняющие технологии.

Negrych M. D. Reforms in the development of Carpathian region's forestry

The main problems in conducting forestry, preserving of the Carpathian forests and the ways of their solving are being examined in this article.

Key words: forestry, economic-ecological using of resources, nature preserving technologies.

УДК 332.1

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінанси
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Шалаута Оксана Михайлівна,
студентка VI курсу економічного факультету,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

УДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ ЧЕРЕЗ ПОКРАЩЕННЯ ГРОШОВОЇ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

У статті наведено методу оцінки земельних ресурсів на прикладі села Узин (Тисменицький район). Визначено напрями удосконалення грошової оцінки землі й обґрунтовано її роль при оцінюванні природного капіталу та соціально-економічного потенціалу розвитку територіальних одиниць.

Ключові слова: бонітування, повна відновна вартість, економіко-планувальна зона, зональні фактори, локальні фактори, земельнооціночні одиниці.

Постановка проблеми. Україна знаходиться на етапі становлення ринкової економіки, однією з умов якої є ефективне використання ресурсів та потенціалу соціально-економічного розвитку територій. Виникає гостра необхідність акцентування, при прийнятті управлінських рішень, на альтернативних можливостях використання ресурсів. Такий підхід вимагає достовірної оцінки природного капіталу як елемента соціально-економічного потенціалу території.

Проблема оцінки природних ресурсів стоїть перед вченими та практиками вже не один десяток років. Цілком зрозуміло, якщо природні ресурси задіяні в господарському механізмі, то вони повинні бути оцінені, як і будь-який інший товар.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінкою землі займалися такі українські вчені, як Г.З. Бриндзя, який запропонував методику еколого-економічної оцінки земель сільськогосподарського призначення на ландшафтній основі. Проте в нашій праці подана тільки теоретична основа оцінки землі, яку трохи важко застосувати на практиці [4, с. 12]. Б.В. Сіленков у дослідженні «Економіко-екологічна оцінка земельних ресурсів Херсонської області як фактора економічного розвитку та підвищення ефективності аграрних підприємств регіону» розглянув основні характеристики земельних угідь Херсонської області як основного виробничого ресурсу. Тут проаналізовано стан використання земель, якість земельних угідь, але не подана оцінка землі в сільській місцевості [6, с. 17]; А.Ю. Дзямко у статті «Економічна ефективність використання земельних ресурсів (на прикладі Закарпатської області)» проаналізував використання сільськогосподарських угідь у господарствах різних форм власності. Проте автор не подає інформації про аналіз та оцінку землі [5, с. 5].

У цілому необхідність оцінки природних ресурсів обумовлюється наступними умовами:

- необхідністю точного обліку реальних затрат і прибутків за проектами, що призначені для реалізації, важливістю обліку всіх екологічних наслідків кожного проекту;
- важливістю корекції національних рахунків держави з метою включення в них «амортизації» природного капіталу;
- потрібністю здійснення адекватного цінового регулювання природокористування, направлено на стимулювання раціонального використання природних ресурсів шляхом встановлення ставок оподаткування, що відображає їх реальну вартість.

Отже, сьогодні сформувалися два основних методи економічної оцінки природних ресурсів: рентний і затратний. З одного боку, величина оцінки природних ресурсів пов'язується з витратами на їх відновлення (відтворення), з іншого, визначається ефектом від їхньої експлуатації.

Наявність оцінки землі дає можливість органам місцевого самоврядування поряд із нормативними, організаційними методами управління реалізувати свої повноваження на підставі створення економічних умов раціонального використання земель, забезпечити необхідну основу для формування фінансово-економічної бази місцевого самоврядування через упровадження плати за землю.

Мета і цілі статті. Метою дослідження є визначення напрямів удосконалення оцінки природного капіталу завдяки врахуванню грошової оцінки землі. Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань: 1) аналіз методики оцінки земельних ресурсів територіальних одиниць; 2) визначення напрямів удосконалення грошової оцінки землі; 3) обґрунтування грошової оцінки землі при аналізі природного капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Населений пункт знаходиться на території Узинської сільської ради, у північно-західній частині Тисменицького району. Територія віддалена від обласного центру м. Івано-Франківська на 15 км. Через населений пункт проходить автодорога: Єзупіль – Чернівці.

За функціональним призначенням території село ділиться на житлову забудову з ділянками для ведення особистого селянського господарства, землі громадської забудови.

Грошова оцінка земель населеного пункту проводиться з метою створення умов для економічного регулювання земельних відносин при передачі земель у власність, у спадщину, під заставу, при даруванні, при купівлі-продажу земельної ділянки, здійснення оренди, ціноутворенні, визначенні ставок земельного податку.

Згідно із Законом України «Про плату за землю» грошова оцінка є капіталізованим рентним доходом від земельної ділянки [1].

В основу грошової оцінки с. Узин покладено рентний дохід, що створюється завдяки розташуванню населеного пункту у загальнодержавній, регіональній, місцевій системах виробництва й розселення, облаштування її території із залученням функціональних та локальних факторів.

Грошова оцінка сільськогосподарських угідь у межах села розрахована за рентним доходом, який створюється при виробництві зернових культур на різних ґрунтах.

Грошова оцінка земель села визначена окремо як для забудованих територій, так і для сільськогосподарських угідь та земель іншого призначення.

Грошова оцінка розповсюджується на всю територію села на базі єдиної методики, за виключенням земель сільськогосподарського призначення.

Землі лісового й водного фонду, землі рекреаційного та природоохоронного призначення, розташовані в межах с. Узин, оцінюються так, як інші території населеного пункту.

В населених пунктах рентний дохід виникає перш за все завдяки облаштуванню території та перевагам розташування відносно ринків сировини, збуту та робочої сили.

На розмір рентного доходу впливають:

- ✓ місцезнаходження населеного пункту у територіальних системах виробництва й розселення, особливості місцезнаходження земельної ділянки в його межах;
- ✓ рівень інженерно-транспортного облаштування, природно-кліматичні, інженерно-геологічні умови, архітектурно-ландшафтна та історико-культурна цінність, екологічний стан території населеного пункту;
- ✓ характер функціонального використання земельної ділянки.

Відповідно до «Методики грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» грошова оцінка земель населених пунктів визначається за формулою:

$$Ц_n = (B \cdot H_n / H_k) \cdot K_\phi \cdot K_m, \quad (1)$$

де Π_n – грошова оцінка квадратного метра земельної ділянки (у гривнях);

B - витрати на освоєння та облаштування території в розрахунку на 1 м^2 (у гривнях);

H_n – норма прибутку (6%);

H_k – норма капіталізації (3%);

K_ϕ – коефіцієнт, який характеризує функціональне використання земельної ділянки (під житлову та громадську забудову, для промисловості тощо);

K_m – коефіцієнт, що передає специфіку розташування земельної ділянки.

Витрати на освоєння та облаштування території (B) охоплюють повну відповідну вартість інженерної підготовки, головних споруд і магістральних мереж водопостачання, каналізації, тепlopостачання, електропостачання (включаючи зовнішнє освітлення), слабкострумівих пристроїв, газопостачання, дощової каналізації, вартість санітарної очистки, зелених насаджень загального користування, вулично-дорожньої мережі, автомобільних доріг на початок року проведення оцінки.

Коефіцієнт, який характеризує функціональне використання земельної ділянки (K_ϕ), враховує відносну прибутковість наявних в її межах видів економічної діяльності, встановлюється для певних категорій забудованих земель: житлової забудови; промисловості; гірничої промисловості та відкритих розробок; комерційного використання; громадського призначення; земель змішаного використання; транспорту та зв'язку; технічної інфраструктури; ландшафтно-рекреаційних територій та інших відкритих земель.

Коефіцієнт, що характеризує розташування земельної ділянки (K_m), враховує вплив ренти місцезнаходження на загальний рентний дохід.

Значення даного коефіцієнта обумовлюється інтегрованою дією регіональних, зональних та локальних груп факторів, обчислюється за формулою:

$$K_m = K_{m1} \cdot K_{m2} \cdot K_{m3}, \quad (2)$$

де K_{m1} – коефіцієнт, який характеризує залежність рентного доходу від місцезнаходження населеного пункту у загальнодержавній, регіональній, місцевій системах виробництва і розселення (регіональні фактори);

K_{m2} – коефіцієнт, що виступає характеристикою залежності рентного доходу від ступеня містобудівної цінності території села (економіко-планувальної зони) (зональні фактори);

K_{m3} – коефіцієнт, який характеризує залежність рентного доходу від особливостей розташування земельної ділянки в межах економіко-планувальної зони (локальні фактори).

Процедура проведення грошової оцінки земель населених пунктів визначена «Порядком грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» [2].

На першому етапі визначається базова, середня для с. Узин, вартість одного квадратного метра земель, яка залежить від розташування с. Узин в загальнодержавній, регіональній, місцевій системах виробництва і розселення та рівня освоєння й облаштування території.

На другому етапі базова вартість диференціюється в межах с. Узин в економіко-планувальних зонах, які встановлюються залежно від неоднорідності функціонально-планувальних якостей території, котрі впливають на розмір рентного доходу: різниця в доступності, в рівні інженерного забезпечення та благоустрою території, розвитку сфери обслуговування населення, в екологічній якості території, привабливості середовища.

На третьому етапі визначається вартість одного квадратного метра земельної ділянки певного функціонального використання, при цьому береться до уваги територіально-планувальні, інженерно-геологічні, історико-культурні, природно-ландшафтні, санітарно-гігієнічні та інженерно-інфраструктурні особливості її місцезнаходження.

На заключному етапі проводиться грошова оцінка окремих земельних ділянок. Вона здійснюється державними органами земельних ресурсів безпосередньо або іншими організаціями, які мають ліцензію Держкомзему України на виконання зазначених робіт.

Планово-картографічною основою с. Узин є план. На планово-картографічний матеріал нанесені квартали нової забудови й масиви, надані громадянам для ведення особистого селянського господарства. В межах кожного кварталу окремо відображені землі житлової забудови та землі загального користування, уточнена і доповнена мережа вулиць, провулків, проїздів.

Обстеження ґрунтів у населеному пункті не проводилося. Основою для грошової оцінки земельної ділянки є визначення базової вартості 1 м^2 земель в середньому у с. Узин. Вона дає узагальнене уявлення про реальні переваги розміщення в тому чи іншому населеному пункті, є вихідною базою при наступній диференціації земель за споживчою привабливістю в межах населеного пункту. Базова вартість земель населеного пункту відображає результат дії зовнішніх / внутрішніх факторів рентоутворення на рівні населеного пункту.

Базова вартість 1 м^2 земель населеного пункту залежно від рівня освоєння й облаштування його території, а також його місця в загальнодержавній, регіональній, місцевій системах виробництва та розселення визначається за формулою:

$$Ц_{\text{нм}} = B \cdot H_{\text{п}} / H_{\text{к}} \cdot K_{\text{м1}}, \quad (3)$$

де $Ц_{\text{нм}}$ – базова вартість одного квадратного метра земель населеного пункту (у гривнях);

B – витрати на освоєння та облаштування території населеного пункту в розрахунку на квадратний метр (у гривнях);

$H_{\text{п}}$ – норма прибутку (6%);

$H_{\text{к}}$ – норма капіталізації (3%);

$K_{\text{м1}}$ – коефіцієнт, який враховує значення і статус населеного пункту в загальнодержавній, регіональній та місцевій системах виробництва й розселення.

Інформаційною базою для визначення витрат на освоєння, облаштування території в с. Узин стали дані статистичної звітності про натуральні та вартісні показники.

Базою для обчислення витрат на освоєння й облаштування в розрахунку на 1 м^2 є оцінювання території, яка дорівнює площі забудованої території с. Узин у встановлених межах.

Коефіцієнт розташування окремої земельної ділянки K_m відображає її відносну цінність (вартість) у межах території населеного пункту.

Процес рентоутворення в межах населеного пункту відбувається, як правило, на достатньо великій та внутрішньо неоднорідній території, яка характеризується складним поєднанням природних і антропогенних ландшафтів, різницею у функціонально-планувальних якостях, різним рівнем прибутковості від використання земель, що призводить до неоднорідності прояву рентоутворювальних факторів. Це обумовлює необхідність її землеоціночної структуризації – економіко-планувального зонування території. Економіко-планувальні зони встановлюються на основі економічної оцінки території населеного пункту із залученням таких факторів:

1. Неоднорідність функціонально-планувальних якостей території.
2. Доступність до: місць концентрації трудової діяльності (місць прикладання праці); центрів громадського обслуговування; місць масового відпочинку; центру с. Узин;
3. Рівень інженерного забезпечення та благоустрою території: інженерна підготовка території; наявність каналізації, водо-, електро-, тепло- і газопостачання.
4. Рівень розвитку сфери обслуговування населення: торгівля; освіта; дитячі садочки; побутове обслуговування; культура і спорт; шляхи.
5. Екологічна якість території: рівень зашумленості; якість ґрунтів та їх забруднення; підтоплення ґрунтовими водами; рівень чистоти повітря;
6. Соціально-містобудівна привабливість середовища: різноманітність місць прикладання праці; наявність історико-культурних та природних пам'яток; естетика архітектурної забудови тощо.

Кількість факторів, що береться до уваги при здійсненні економіко-планувального зонування, визначається, насамперед, величиною населеного пункту і рівнем його соціально-економічного розвитку.

Кінцевим результатом економіко-планувального зонування території населеного пункту є визначення зонального коефіцієнта K_m , який є добутком пофакторних оцінок пп. 1–6 з урахуванням вагової характеристики кожного з факторів.

Межі та кількість економіко-планувальних зон, а також значення коефіцієнтів K_m , не є наперед заданими параметрами, а результатом пофакторної оцінки території населеного пункту (табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти, які характеризують функціональне використання земельної ділянки (Кф)

Категорія земель за функцією використання	Склад категорії	Значення коефіцієнту
1	2	3
Землі житлової забудови	Землі одно- і двоповерхової забудови, багатоповерхової забудови	1,00
	Землі сільськогосподарського призначення під господарськими будівлями і спорудами	
Землі житлової забудови	Землі одно- і двоповерхової забудови, багатоповерхової забудови	1,00
Землі промисловості	Землі легкої промисловості, важкої промисловості, промисловості з виробництва будматеріалів (за винятком будівельних майданчиків), складів та баз, які належать до зазначених галузей	1,20

Продовж. табл. 1

1	2	3
Землі комерційного використання	Землі автотехобслуговування, оптової торгівлі та складського господарства, роздрібною торгівлі і комерційних послуг, ринкової інфраструктури, іншої комерційної діяльності	2,50
Землі досліджень і розробок	Землі досліджень і розробок, проектних, проектно-конструкторських та проектно-вишукувальних організацій	1,20
Землі громадського призначення	Землі державного управління та місцевого самоврядування, оборони, освіти, культури, охорони здоров'я і соціальних послуг, громадських та релігійних організацій, екстериторіальних організацій	0,70
Землі змішаного використання	Розрахунково	
Землі транспорту, зв'язку	Землі шляхів, автомобільного транспорту, залізничного транспорту, трубопровідного транспорту, зв'язку і телекомунікацій, інші землі транспорту і зв'язку	1,00
Землі технічної інфраструктури	Землі санітарної очистки та благоустрою, водопостачання та каналізації, енергозабезпечення, іншого інженерного забезпечення	0,65
Інші землі	Землі зелених насаджень загального користування, резервного фонду, зелених насаджень соціального призначення, кладовищ, відпочинку та спорту, що зайняті поточним будівництвом, відведені під майбутнє будівництво	0,50
	Інші незабудовані землі в межах населеного пункту	0,10

В основу грошової оцінки земель сільськогосподарського використання покладено розрахований рентний прибуток, що створюється при виробництві зернових культур.

Грошова оцінка 1 га земель агровиробничих груп ($\Gamma_{\text{АГР}}$) розраховується за формулою:

$$\Gamma_{\text{АГР}} = \Gamma * (\text{Б}_{\text{АГР}} / \text{Б}), \quad (4)$$

де Γ – грошова оцінка 1 га відповідних сільськогосподарських угідь у даному населеному пункті;

$\text{Б}_{\text{АГР}}$ – бал бонітету даної агровиробничої групи ґрунтів;

Б – середній бал бонітету ґрунтів природно-сільськогосподарського району.

Грошова оцінка 1 га земель с. Узин Тисменицького району Івано-Франківської області станом на 01.01.2009 року із залученням коефіцієнта індексації – 3,022 становить:

- ріллі – 4212,67 грн.;
- багаторічних насаджень – 2864,86 грн.;
- сіножатей – 2780,24 грн.;
- пасовищ – 2780,24 грн.

Відповідно до природно-сільськогосподарського районування України с. Узин знаходиться в межах 02 Тлумацького природно-сільськогосподарського району. Щодо шкали бонітування, середній бал бонітету земель становить: рілля – 40,9; багаторічні насадження – 27,1; сіножаті – 27,5; пасовища – 26,1.

Бали бонітету агрогрупи ґрунтів, виділених в межах с. Узин для земель сільськогосподарського використання мають наступні значення (табл. 2):

Таблиця 2

Значення балів бонітету для с. Узин

Шифр	Бали бонітету			
	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
104д	-	-	10,8	10,8
141	-	-	-	8,9
176л	45,2	-	-	-
178д	-	-	28,3	29,2
178л	30	-	-	-
179д	44,9	-	-	-
33д	30,1	-	-	-
37д	22,1	22,6	-	19,1
38д	16,2	-	-	13,2
38е	15,1	13,6	-	-
45д	54	38,7	54,6	53,4
49д	42,7	-	-	-

Отже, грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського використання в межах с. Узин за агровиборничими групами ґрунтів становить (табл. 3):

Таблиця 3

Грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського використання с. Узин

Шифр	Бали бонітету			
	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
104д	-	-	1091,88	1150,44
141	-	-	-	948,05
176л	4655,57	-	-	-
178д	-	-	2861,12	3110,46
178л	3089,98	-	-	-
179д	4624,67	-	-	-
33д	3100,28	-	-	-
37д	2276,28	2389,15	-	2034,58
38д	1668,59	-	-	1406,1
38е	1555,29	1437,72	-	-
45д	5561,96	4091,15	5520,04	5688,31
49д	4398,07	-	-	-

Визначення грошової оцінки будь-якої ділянки земель сільськогосподарського використання в межах населеного пункту здійснюється шляхом сумування добутоків грошової оцінки кожної агрогрупи ґрунтів, що входять до складу даної ділянки.

Якісна оцінка земель дає можливість розрахувати показник сталого розвитку, який визначається за формулою:

$$I_{cp} = I_{np} * 0,15 + I_{f} * 0,15 + I_{l} * 0,15 + I_{k} * 0,15 + I_{c} * 0,2 + I_{e} * 0,2, \quad (5)$$

де I_{cp} – індикатор сталого розвитку невеликої громади;

I_{np} – коефіцієнт використання природного капіталу;

I_{f} – коефіцієнт використання фізичного капіталу;

I_{l} – коефіцієнт забезпечення людським капіталом;

I_{k} – коефіцієнт використання культурного капіталу;

I_c – коефіцієнт використання соціального капіталу;

I_e – коефіцієнт використання економічного капіталу.

Як бачимо, оцінка землі територіальної одиниці має бути максимально точною для визначення коефіцієнта природного капіталу, що розраховується за формулою:

$$I_{пр} = I_{вр} + I_{зр} + I_{рс} + I_{тс} + I_{кк} - I_{рз} + I_{от}, \quad (6)$$

де $I_{вр}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки водних ресурсів с. Узин відповідно до середньої оцінки в Україні;

$I_{зр}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки земельних ресурсів с. Узин відповідно до середньої оцінки в Україні;

$I_{рс}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки рослинного світу с. Узин відповідно до середньої оцінки в Україні;

$I_{тс}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки тваринного світу с. Узин відповідно до середньої оцінки в Україні;

$I_{кк}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки корисних копалин с. Узин відповідно до середньої оцінки в Україні;

$I_{рз}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки рівня забруднення с. Узин відповідно до середньої грошової оцінки в Україні;

$I_{от}$ – коефіцієнт співвідношення грошової оцінки охоронних територій с. Узин відповідно до середньої грошової оцінки в Україні.

Оцінка землі дає можливість надалі оцінити природний капітал с. Узин, який складається із водних та земельних ресурсів, повітря, рослинного і тваринного світу, корисних копалин, рівня забруднення, охоронних територій, здатність природних систем абсорбувати викиди. А це свідчить про ефективне використання як земельних ресурсів, так і економічний розвиток села.

Висновки з даного дослідження. Отже, у статті наведено аналіз земельних ресурсів с. Узин при залученні бонітування ґрунтів, відповідно до чого була проведена оцінка землі. Виходячи із цього аналізу можна запропонувати не лише оцінку землі, а й усього природного капіталу даної території, що дає можливість визначити, наскільки є привабливою можливість розвитку соціально-економічного потенціалу. Чим більше значення коефіцієнта природного капіталу, тим привабливіша територія села, тим ефективніший буде розвиток.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про плату за землю».
2. Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затверджений наказом Держкомзему України, Мінагрополітики, Мінбудархітектури України та Української академії аграрних наук 27 січня 2006 року № 18/15/21/11 зареєстрований в Міністерстві юстиції України 5 квітня 2006 року за № 388/12262.
3. Технічний звіт з грошової оцінки землі с. Узин за 2009 р.
4. Бриндзя Г.З. Еколого-економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення на ландшафтній основі / Г.З. Бриндзя // Наука і економіка – 2009 - №4. – С. 12–16.
5. Дзямко А.Ю. Економічна ефективність використання земельних ресурсів (на прикладі Закарпатської області) / А.Ю. Дзямко // Агросвіт. – 2008. – №23. – С. 5–8.

6. Сіленков Б.В. Економіко-екологічна оцінка земельних ресурсів Херсонської області як фактора економічного розвитку та підвищення ефективності аграрних підприємств регіону / Б.В. Сіленков // Агросвіт. – 2008. – №19. – С. 22–27.

Мазур И. М., Шалаута О. М. Усовершенствование оценки естественного капитала за счет улучшения денежной оценки земельных ресурсов

В статье приведено методику оценки земельных ресурсов на примере села Узин (Тысменицкий район). Определены направления усовершенствования денежной оценки земли и обусловлено ее учет при оценивании естественного капитала и социально-экономического потенциала развития территориальных единиц.

Ключевые слова: *бонитирование, полная восстановительная стоимость, экономико-планировочная зона, зональные факторы, локальные факторы, землеоценочные единицы.*

Mazur I. M., Shalauta O. M. Improvement of estimation of natural capital due to improvement of money estimation of the landed resources

The method of value of the land resources on the illustration of the village Uzyn (Tysmenytsia district) has been shown in the article. The given clause confirms the directions of improvement of the money land value and substantiates its taking into account while estimating the natural capital and social – economic potential of territorial unit's development.

Key words: *bonituvannya, full reinstatement value, economic-planning zone, zonal factors, local factors zemelnootsinochni unit.*

УДК 336.1.07

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінанси
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Фокіна Ірина Ігорівна,
студентка VI курсу економічного факультету,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЬНО-ПЕРЕВІРОЧНОЇ РОБОТИ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ КРИЗИ

У статті в результаті дослідження практики податкового адміністрування в умовах фінансової кризи в Україні визначено проблемні питання податкового механізму та обґрунтовано основні напрями удосконалення контрольно-перевірочної роботи органів Державної податкової служби України.

Ключові слова: податкове адміністрування, документальні перевірки, камеральні перевірки, перехресні перевірки, ухилення від оподаткування, «конвертаційний центр», «податкова яма».

Упродовж 2008–2009 років спостерігається значне зростання зловживань у сфері оподаткування. Така ситуація обумовлюється дією комплексу факторів, а не тільки фінансової кризи. Основними зловживаннями, які зумовлюють зменшення податкових надходжень до бюджету є: 1) створення схем ухилення від оподаткування за допомогою конвертаційних центрів і фіктивних фірм; 2) створення «податкових ям»; 3) використання сумнівних підприємств із метою завищення валових витрат; 4) приховування оподаткованих доходів; 5) конвертація коштів через офшорні компанії; 6) використання оскарження дій та актів перевірок в Державній податковій адміністрації (ДПА) та господарському суді для відстрочення сплати податкових зобов'язань; 7) завищення сум відшкодування ПДВ із бюджету та завищення збитків від господарської діяльності тощо.

За результатами податкових перевірок (I півріччя 2009 р.) суб'єктів господарювання будівельної галузі було проведено донарахування 700 млн. грн. податкових зобов'язань і штрафних санкцій. Зменшено задекларовані штрафні санкції. Зменшено задекларовані ними збитки на 122,6 млн. грн. і попереджено незаконне відшкодування ПДВ у розмірі 87,3 млн. грн.

Єдиним дієвим механізмом, спроможним виявити й усунути податкові зловживання є проведення документальних перевірок.

Постановка проблеми. Проведення податкових перевірок і погодження висновків про їх результати є одним із найскладніших, найконфліктніших аспектів правовідносин платника і податкового органу, що потребують додаткового законодавчого врегулювання. Платник податків прагне оптимізувати розмір свого податкового навантаження, а податковий орган – максимізувати податкові надходження до бюджету.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведення перевірок відволікає платника податків від основної діяльності, потребує залучення найкваліфікованіших працівників контролювальних органів податкового фінансування.

Тому податковими органами використовується системний підхід до планування, підготовки і проведення перевірок.

Практика контрольної роботи відображає необхідність удосконалення організаційних та методологічних засад податкового контролю щодо планування, підготовки, проведення податкових перевірок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконаленню форм і методів податкового адміністрування присвячено ряд праць вітчизняних науковців [4, 5] М. Азаров, Ю. Кравченко, М. Недашківській, В. Попович [7], О. Сторожук [6], Ф. Ярошенко. Використання інформаційних технологій в аудиті відображено у роботах В. Гребенюка, К. Катеринози, Є. Калюги [2], Ф. Луцана, В. Поденежко [9]. Методологію перевірок розглядають П. Буряк [1], С. Гуржій [3]. Вітчизняними вченими проведено систематизацію напрямів контрольно-перевірочної роботи, її процедур [1]. Зокрема процес підготовки до проведення податкової перевірки розглядалися в статтях В. Опищенко [8] та М. Чорного [10].

Економічна ситуація в країні сьогодні диктує нові умови співпраці податківців і платників податків, що актуалізує необхідність удосконалення процесу організації податкових перевірок. При цьому важливо брати до уваги практичний досвід, набутий контрольними органами.

У зв'язку із законодавчими змінами, що регламентують обмеження здійснення виїзних перевірок дотримання, законодавства про оподаткування, їх заборону щодо окремих видів зобов'язань перед бюджетом, тимчасове припинення проведення планових перевірок, особливої уваги заслуговує процес підготовки до проведення податкової перевірки.

Цілі статті: 1) аналіз практики податкового адміністрування в умовах фінансової кризи в Україні; 2) визначення проблем податкового адміністрування; 3) пошук напрямів оптимізації та удосконалення контрольно-перевірочної роботи органів Державної податкової служби України (ДПС).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні проведення планових і позапланових перевірок суб'єктів господарювання регулюються законом України від 21.12.2000р. №2181-/// «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», Постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2009р. № 502 «Про тимчасові обмеження щодо здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності на період до 31.12.2010 року».

Згідно із зазначеною постановою органам державного нагляду (контролю) необхідно тимчасово припинити проведення планових перевірок суб'єктів господарювання, які не відносяться до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику за критеріями оцінки, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Платники податків, що потрапляють до групи ризику, підлягають перевірці підрозділами податкового контролю юридичних осіб, які передають у податкову міліцію матеріали щодо недисциплінованих платників.

У 2009 р. документальні перевірки охоплювали бюджетоутворювальні підприємства з високим рівнем ризику невиконання податкових зобов'язань, при цьому охоплювалися і всі суб'єкти, що можуть бути причетними до можливої схеми ухилення від сплати податків. Особливої уваги заслуговують платники, що декларують податкові зобов'язання з ПДВ на рівні податкового кредиту; мають низький рівень податкової віддачі при значному обігу коштів; декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування у 26-ому рядку декларації з ПДВ.

У 2009 р. внесено зміни до процедури планування перевірок, розроблено автоматизовану систему відбору платників для перевірки з використанням

ризикоорієнтованої системи. За даними Департаменту податкового контролю юридичних осіб ДПА України, удосконалення процедури планування й застосування ризикоорієнтованої системи зумовило зменшення кількості перевірок з 13,4 тис. у першому півріччі 2008 р. до 11,6 тис. у 1 півріччі 2009 року. Це дозволило підвищити результативність контрольно-перевірочної роботи.

План проведення перевірок зазвичай формується на 60% із пропозицій підрозділів адміністрування ПДВ і податку на прибуток, економічного аналізу, оподаткування фізичних осіб, податкової міліції. Відповідно велику роль у спонуканні суб'єктів господарювання сплачувати за рахунками відіграє також взаємодія аудиторів з іншими структурними підрозділами ДПС.

Практика відбору платників для проведення перевірок за критеріями ризику податкових неплатежів засвідчила їх ефективність. Якщо до запровадження ризикоорієнтованої системи відбору питома вага ризикових підприємств, включених до квартальних планів-графіків контрольно-перевірочних заходів, не перевищувала 30%, то нині цей показник становить майже 100%. Це, у свою чергу, сприяло значному поліпшенню роботи підрозділів податкового контролю юридичних осіб. При зменшенні майже на чверть кількості планових перевірок узгоджені донарахування податків і платежів – понад 22%, надходження до держбюджету за результатами планових перевірок зросли майже на 16%. Крім того, при зменшенні загальної суми поданих на оскарження в апеляційному або судовому порядку донарахувань майже на 25% рівень задоволення таких скарг на користь податкових органів збільшилося у 16 разів.

На IV квартал 2009 р. до плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання включено 5,8 тис. платників податків – юридичних осіб; 522 банківські установи, страхові організації, інші фінансові установи та їх філії, а також 4,1 тис. фізичних осіб. Його сформовано виключно з ризикових суб'єктів господарювання. Основними критеріями ризику, за якими вони відбиралися, є рівень зростання податків, неадекватний рівню збільшення валових доходів; наявність розбіжностей між сумами податкових забор'язань і податкового кредиту згідно з додатком 5 до декларації з ПДВ у розмірі понад 100 тис. грн.; адреса масової реєстрації, наявність залишку від'ємного значення попереднього податкового періоду; участь у схемах мінімізації податків з використанням «податкових ям».

Відтоді як почали працювати з ризикоорієнтованою системою, податківці отримали можливість реагувати швидше на виклики доби. Якщо в I кварталі минулого року до квартального плану-графіка контрольно-перевірочних заходів включалися 25–30% суб'єктів господарювання, щодо яких були сумніви з виконання податкових забор'язань, то тепер перевіряються лише ті платники, що мають ухилення від сплати податків. Так, протягом 3-х кварталів поточного року 10% підприємства мали 6–10 ризиків, 1% – 5, 18% – 4, 30% – 3, ще 30% – 2 ризики.

Внаслідок перевірок у 2009 р. було зменшено суму збитків, задекларованих підприємствами, збільшено податкові надходження більш, ніж утричі, порівняно з минулорічним показником – на 8,2 млрд. грн. Це означає, що вчорашні збиткові підприємства, якщо не почали сплачувати податок на прибуток, то або стали не збитковими, або почали відображати у звітних документах менші суми збитків.

Покращення ефективності планових документальних перевірок можливе завдяки продовженню тривалості контрольно-перевірочних заходів для великого підприємства до 90 днів, але за умови перебування на підприємстві не більше, ніж 30 днів. Тобто дозволити переривання процедур контролю на підприємстві для збору інформації про операції платника, у тому числі проведення зустрічних перевірок. При цьому заборонити

як планові, так і позапланові перевірки платника податків із будь-яких питань у перевіреному раніше періоді (крім випадків, коли порушено кримінальну справу) [7].

подавався проект внесення змін до Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» щодо збільшення терміну відведеного на перевірки. Жоден фахівець за 20 днів не зробить обґрунтованої, усебічної перевірки великого підприємства, а бізнес цим користується, намагаючись якомога довше під різними приводами не подавати необхідні документи. Після встановлення розбіжностей між даними цього суб'єкта господарювання і його контрагентів, проводиться на підприємстві зустрічна перевірка [9].

Органи податкової служби також можуть проводити непланові виїзні документальні перевірки у випадку виявлення фактів порушення підприємством вимог податкового законодавства.

Контрольно-перевірочні заходи можуть проводитися при встановленні достовірності відомостей, наданих третьою особою, яка перебувала у правових відносинах із платниками податків і не подала впродовж 3-ох робочих днів пояснення, документального підтвердження на письмовий запит контролюючого органу. Проведення перехресних перевірок у 2009 році виявило зростання випадків зниження податкових зобов'язань з ПДВ, завищення розмірів податкового кредиту. Із них – 68% розбіжностей становлять технічні помилки при обчисленні чи допущені при відображенні у звітності, а 28% – обумовлені використанням схем ухиляння від сплати податків.

Проведення перехресних перевірок дозволяє виявити випадки завищення сум або безпідставного вимагання відшкодування ПДВ з бюджету. Порушники використовували в ролі постачальників сумнівні підприємства, транзитні фірми з метою збільшення вартості матеріалів і послуг щодо виконання будівельно-монтажних робіт.

Чинне законодавство має чимало «дірок», через які можливо вести бізнес, сплачувати державі мінімум при мільярдних доходах. Практично про кожну схему мінімізації податків податківці знають. На сьогодні в депозиторії схем є дані щодо 7 тис. суб'єктів господарювання, які застосовували ці схеми на 21 млрд. грн. У подібних ситуаціях податківці прискіпливо вивчають «ходи» суб'єктів господарювання, прагнучи вибудувати в уяві приблизну схему мінімізації. Серед популярних схем, через які мінімізується сплата податків в особливо великих розмірах – взаємодія з фіктивними фірмами, застосування правил першої події при виконанні податкових зобов'язань, нетиповий експорт.

Головним завданням підрозділів податкового аудиту є упередження застосування юридичними особами у фінансово-господарській діяльності схем ухилення від сплати податків або мінімізації податкових зобов'язань, які призводять до прямих втрат бюджету, та руйнування таких схем у результаті життєвих контрольних заходів. Однією з них є конвертація коштів шляхом проведення операцій з купівлі-продажу цінних паперів. У 2009 році кошти виводилися за межі України на адресу офшорних компаній, звідки надходили на рахунки підконтрольних суб'єктів господарювання, зареєстрованих на території України, конвертувалися у готівку. Для проведення безтоварних операцій із метою легалізації обігу товарно-матеріальних цінностей і коштів організатори використовували документи й розрахункові рахунки фірми з ознаками фіктивності. Ризикоорієнтований підхід до планування перевірок – запорука ефективного відбору платників податків для подальшого відпрацювання аудиторами.

У ході контрольних перевірок контрагенти ідентифікуються щодо здійснення господарської діяльності, відслідковуються теми товарно-грошових потоків для виявлення випадків мінімізації податкових зобов'язань. Зокрема, страховики

використовують перестраховання для уникнення оподаткування. Оподаткування доходу страховиків передбачає 3% валових премій, зменшених на розмір коштів, спрямованих на перестраховання. Інша компанія має сплатити 3% із цих коштів, але вона може бути «податковою ямою» – зникнути після отримання достатньої кількості коштів або визнати себе банкрутом. Кошти скеровуються на придбання технічних цінних паперів і конвертуються у кошти.

Зросла кількість конвертаційних центрів, що об'єднують фіктивні підприємства та використовують незаконні схеми отримання надприбутків, конвертації, легалізації коштів. Послугами центрів користувалися реально діючі суб'єкти господарської діяльності Київської, Черкаської, Кіровоградської, Одеської, Львівської областей у 2009 р. Заведені кримінальні справи щодо фактів зумисного ухилення від сплати податків у особливо великих розмірах, зловживання службовим становищем, підробленням документів.

Податкове законодавство потребує удосконалення фінансових та адміністративних санкцій за порушення його норм. У США з 2009 р. діє закон, що зобов'язує компанії звітувати перед податковою службою про певні операції, які дозволяють оптимізувати податкові платежі. При ненадаванні відповідної інформації стягується штраф у розмірі 200 тисяч доларів на рік із компанії, 100 тис. дол. – із фізичної особи. Згідно з результатами перевірок у 60% випадків зловживань штрафи перевищують зекономлені суми.

З метою зменшення ухилень від оподаткування ДПА України згідно з розпорядженням уряду має скласти реєстр осіб, пов'язаних із платниками податків: засновників, керівників, головних бухгалтерів. Ведення такого реєстру зробить неможливим створення конвертаційних центрів, фіктивних підприємств, сприятиме зменшенню схем незаконного ухилення від оподаткування.

Цей реєстр створюється на основі даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, баз даних податкової служби, контролювальних та правоохоронних органів із зазначенням ідентифікаційних, інших даних осіб й інформації щодо виконання ними податкових зобов'язань.

Важливим завданням на нинішньому етапі є перехід на електронну звітність, що значно поліпшить діяльність вказаної служби. Та найголовніше – впровадження електронної звітності створить значну перепону на шляху «зливання» грошових потоків до «податкових ям».

Зріс обсяг тіньового обороту нелегально виробленої підакцизної продукції, порушено багато кримінальних справ. Зважаючи на необхідність посилення контролю за оборотом підакцизної продукції, заборону на проведення планових контрольних заходів ДПА видала наказ № 291.

Наказ ДПА України від 03.06.2009 р. № 291 «Про затвердження Порядку роботи податкових постів, установлених на підприємствах суб'єктів підприємницької діяльності, що використовують спирт етиловий для виробництва лікарських засобів» регламентує посилення контролю за цільовим використанням спирту та повнотою надходжень акцизного збору до бюджету. Представники органів ДПС на податкових постах контролюють своєчасність і повноту складського, бухгалтерського обліку спирту; зберігання, використання; обсяг надходжень зі спиртосховищ; відповідність витрат спирту на виготовлену продукцію; погоджують довідку векселедавця.

Створення робочих груп із координації діяльності податківців, відділів відпрацювання схем мінімізації платежів до бюджету із залученням працівників податкової міліції до роботи в них. Вивчення ризикових аспектів діяльності підприємств у

взаємодії з органами прокуратури, місцевої влади, МВС та СБУ дозволяють попередити створення «податкових ям», конвертаційних центрів, мінімізацію податкових платежів.

Співпраця органів ДПС з іншими контролювальними органами створює передумови для підвищення ефективності податкової роботи щодо виявлення та попередження зловживань у податковій сфері. Так, від Держмитслужби України, яка дає можливість користуватися своєю базою даних, податкова міліція отримує інформацію, що її цікавить буквально відразу після перетину кордону СГ. Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку є джерелом відомостей про суб'єктів, реєстрацію яких скасовано.

Спільний наказ з Держказначейством, Мінфіном, ДПА дозволяє як погашення відстрочених і розстрочених податків, реструктуризований податковий борг зарахувати суми ПДВ, що підлягають бюджетному відшкодуванню.

Зменшення податкового боргу можливе шляхом опису (податкова застава) актів боржника, їх реалізація; стягнення боргу у судовому порядку, застосування адміністративного арешту та вилучення готівкових коштів; створення робочих груп за участі ДПА, Мінфіну, Мінекономіки, Міноборони, Мінрегіонбуду, Мінагрополітики щодо оптимізації податкового законодавства у співпраці з Федерацією роботодавців України, Українською спілкою промисловців та підприємців, МВС. Важливим удосконаленням податкового механізму є зведення до одного бухгалтерського і податкового обліку результатів господарської діяльності, що забезпечить спрощення розрахунків з бюджетом, адміністрування податків.

Заборона проведення торкнулася планових заходів щодо контролю за дотримання податкового законодавства, правильністю визначення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів. У цій ситуації за податковими органами закріплено право проведення перевірки своєчасності, достовірності, повноти нарахування, сплати податків і зборів у процесі камеральної перевірки заявлених відомостей у податкових розрахунках, деклараціях.

Аудитори контролюють повноту, своєчасність сплати суб'єктами господарювання податків, а у випадках нелогічного дорахування не можуть діяти всупереч положенням нормативно-правових актів.

Стягувати податкові борги інспекція починає не одразу, адже Законом України № 2181 – III від 21.12.2000 р. «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» запроваджено систему заходів стягнення боргу, що ґрунтується на досвіді передових країн Європи, Америки. Так, коли зобов'язання суб'єктів господарювання перейшли в статус податкового боргу, підприємство має ще близько 70 днів для виправлення ситуації. Лише після закінчення цього терміну Державна податкова інспекція (ДПІ) розпочинає процедуру щодо стягнення боргу вже через активи такого підприємства. Як свідчить практика, для більшості платників податків достатньо перших 30 днів, аби погасити податковий борг. За статистикою ще до моменту отримання другої податкової вимоги 4 із 5 боржників розраховуються з державою.

Із 12 січня 2005 р. спеціальним законом, спрямованим на посилення правового захисту громадян при здійсненні ними підприємницької діяльності, було внесено зміни до чинного законодавства, згідно з якими від податкової міліції забрано фіскальні функції. При цьому ліквідовано підрозділи дослідчих перевірок, а податковій міліції заборонено брати участь у планових та позапланових перевірках, за винятком випадків, коли перевірки пов'язані з веденням оперативно-розшукових або кримінальних справ, порушених проти даних платників податків.

За 10 місяців 2009 р. на 20,9% зменшилася кількість планових документальних перевірок суб'єктів господарювання – фізичних осіб порівняно з відповідним періодом 2008 р. Водночас більш як удвічі зросла їх ефективність, збільшилися суми донарахувань.

Проводиться постійний аналіз звітності фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності щодо повноти відображення податкових зобов'язань стосовно ПДВ та сплати задекларованих сум. Перевірка достовірності ідентифікаційного номера та реєстраційних даних у II півріччі 2009 р. проведена відносно 460,2 тис. осіб, які оформили паспорт громадянина України для виїзду за кордон.

Скорочення кількості податкових притулків шляхом підписання двосторонніх угод про обмін податковою інформацією забезпечить можливість контролю доходів громадян, накопичених у фінансових установах Люксембургу, Швейцарії, Кіпру тощо. Забезпечення доступу до вичерпної інформації про нелегальні доходи наших резидентів дозволить їх оподатковувати. Важливим стимулом цього процесу буде формування довідника з питань адміністрування договорів про уникнення подвійного оподаткування в країнах СНД, із країнами Євросоюзу.

За результатами контрольно-перевірочної роботи порушникам податкового законодавства, пов'язаного з виплатами заробітної плати, донараховано 642,7 млн. грн. податків, штрафних санкцій. Із початку року було виявлено понад 109,3 тис. найманих осіб, праця яких використовувалася роботодавцями без укладання трудових угод, без сплати податків до бюджету. До податкової міліції передано більше, ніж 4,2 тис. справ, до державної реєстрації залучено понад 50,7 тис. громадян, виявлено 8,8 тис. фізичних осіб прихованих орендодавців.

Як свідчить статистика, у січні-листопаді 2009 р., як і впродовж останніх двох років, якість роботи підрозділів податкового контролю юридичних осіб значно підвищилася. Зокрема, в Україні 42% платників після проведення перевірок підвищили рівень податкової віддачі з ПДВ і 30% – із податку на прибуток. Крім того, порівняно з минулим роком, показник надходжень до бюджету донарахованих сум зріс у 1,9% (на 1.2 млрд. грн.), а рівень їх стягнення – із 47,4% до 72,8%. У середньому для проведення перевірок відбирається кожне друге велике підприємство, яке має від 2 до 8 ризиків, 15-середнє і 120-мале.

Зріс обсяг справ у судах за участю ДПС стосовно застосування штрафних санкцій з ПДВ, донарахування ПДВ, відшкодування ПДВ, із них – 91,1% вирішено на користь держави. Така ситуація обумовлена зміною системи розгляду скарг платників податків, що дозволило оптимізувати часові та процедурні питання їх розгляду.

У багатьох випадках недосконалість податкового законодавства дозволяє вирішити судові справи на користь платників, оскільки чинними нормативно-правовими актами не передбачено необхідність перерахування сум ПДВ контрагентами до бюджету для відшкодування платників. Ряд питань виникають через те, що при розгляді справ судові органи не завжди беруть до уваги підзаконні акти, на які посилаються податкові органи. Така неврегульованість зумовлює зростання сум, неправомірно нарахованих податковими органами.

Недотримання узаконених норм документування злочину чи незнання своїх повноважень працівниками ДПС зумовлюють внесення рішень на користь платників податків. Удосконалення якості складання актів за результатами контрольно-перевірочної роботи зумовило надходження до бюджету 70% донарахованих сум, збільшення у 3 рази кількості апеляцій до ДПА.

Важливим напрямом удосконалення податкової роботи є стимулювання працівників до відповідального виконання службових обов'язків. Чинна практика передбачає

проведення внутрішніх перевірок та аудиту, антикорупційних операцій і рейдів, підвищення кваліфікації працівників на базі Національного університету ДПС України, проведення професійних конкурсів, нагородження відзнаками, цінними подарунками, дипломами. Робота з колективом ДПС суттєво впливає на підвищення ефективності роботи цілої служби і формування позитивного клімату в колективі.

Висновки, перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження практики податкового адміністрування виявлено основні напрями удосконалення контрольно-ревізійної роботи в умовах кризи: 1) автоматизація використання ризикоорієнтованої системи критеріїв при формуванні плану документальних податкових перевірок, продовження їх тривалості; 2) проведення перехресних перевірок щодо фактів ухилення контрагентів від оподаткування; 3) продовження тривалості контрольно-перевірочних заходів; 4) підвищення фінансових та адміністративних санкцій за порушення податкового законодавства; 5) впровадження комплексної системи стимулювання працівників ДПС; 6) удосконалення якості документування контрольно-перевірочних заходів; 7) створення реєстру осіб, пов'язаних із платниками податків: засновників, керівників, головних бухгалтерів; 8) підписання двосторонніх угод про обмін податковою інформацією; 9) удосконалення системи розгляду скарг платників податків; 10) створення реєстру актів документальних перевірок; 11) уніфікація бухгалтерського і податкового обліку результатів господарської діяльності тощо.

Окреслене коло проблемних питань податкового адміністрування потребує докладного вивчення та пошуку альтернативних шляхів вирішення.

Список використаних джерел

1. Буряк П.Ю. Податковий контроль: [підр.] / П. Буряк, Б. Карпінський, Н. Залуцька, В. Білінський. – К. : «Хай-Тек Прес», 2007. – 608 с.
2. Вісник податкової служби України. – 2002. – №№ 30, 31. – С. 47, 56.
3. Вісник податкової служби України, вересень-жовтень 2001. – С. 45–49.
4. Воронкова О.М. Податковий процес і напрями його удосконалення / О. Воронкова // Фінанси України. – 2002. – №12. – С. 64–66.
5. Інформаційний довідник. Розвиток та модернізація Державної податкової служби України. – 2002. – №2. – С. 6–14.
6. Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії ДПС України. – 2002. – 2(16). – С. 140–147.
7. Науковий вісник. Збірник наукових праць Академії ДПС України. 2002. – 4(18). – С. 12, 22, 27, 66.
8. Онищенко В.А. Удосконалення процесів підготовки до проведення податкової перевірки / В. Онищенко // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 14–21.
9. Проблеми впровадження інформаційних технологій в економіці: тези доповідей III міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, травень 2002 р.). – С. 35–37, 88–90.
10. Чорний М.П. Організація планових податкових перевірок / М. Чорний // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 11–14.

Мазур И. М. Фокина И.И. Особенности усовершенствования контрольно-проверочной работы налоговых органов в условиях кризиса

В статье в результате исследования практики налогового администрирования в условиях финансового кризиса в Украине определены проблемные вопросы налогового

механизма и обоснованы основные направления усовершенствования контрольно-проверочной работы органов Государственной налоговой службы Украины.

Ключевые слова: налоговое администрирование, документальные проверки, камеральные проверки, перекрестные проверки, уклонение от налогообложения, «конвертационный центр», «налоговая яма».

Mazur I. M., Fokina I.I. Features of improvement work monitoring and checkout the tax authorities in the crisis

in the article as a result of investigation of the practice of tax administration in a financial crisis in Ukraine determining issues of tax mechanism and the major directions of improvement of control and verification work of the State Tax Service of Ukraine.

Key words: tax administration, documentary check, office check, cross-checks, tax evasion, "Conversion Center", "Tax hole".

УДК 336.226.2

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінанси
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Габельчук Надія Володимирівна,
студентка VI курсу економічного факультету,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МАЙНОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ПОДАТКУ НА НЕРУХОМІСТЬ

У статті проаналізовано системи оподаткування нерухомості в Україні та зарубіжних країнах; визначено основні проблеми впровадження податку на об'єкти нерухомого майна (споруди, будівлі тощо) й основні заходи із його регулювання.

Ключові слова: система оподаткування нерухомості, механізм оподаткування, реформування.

В Україні значна частина фактичних потоків доходів виведена з-під оподаткування через податкову оптимізацію та ухилення від оподаткування.

Часто ці доходи легалізуються шляхом фінансування будівництва, придбання об'єктів нерухомості. Із цієї причини український податок на прибуток підприємств та податок із доходів фізичних осіб не повністю виконують своє призначення, не забезпечуючи перерозподілу національного доходу. У той час, як нерухоме майно може виступати виміром накопиченого багатства, яке не використовується для формування джерел економічного зростання. Оподаткування нерухомості зможе забезпечити справедливе формування податкового навантаження на податкоспроможне населення, стимулювання фізичних і юридичних осіб більш ефективно використовувати об'єкти нерухомості з метою отримання додаткового доходу.

Зважаючи на численні проблеми забезпечення ефективності діючої податкової системи й необхідність контролю і регулювання ринку нерухомості в контексті потреби у забезпеченні соціальним житлом, існує необхідність впровадження адекватної ситуації механізму оподаткування нерухомості.

Постановка проблеми. У кожній країні введення майнових податків зустрічало надзвичайний опір зацікавлених верств населення. Податок на нерухомість широко використовується в зарубіжних країнах впродовж багатьох століть, відображаючи здатність людей нести тягар суспільних видатків. Ситуація змінилася на початку ХХ століття через посилення суспільного контролю за потоками доходів фізичних і юридичних осіб, зазначених у бухгалтерських реєстрах. Основним елементом бази оподаткування стали доходи фізичних і юридичних осіб. В Україні технічно неможливо забезпечити ефективний суспільний контроль із різних причин (висока частка пільгового сектору економіки, високий рівень корупції, зловживання у податковій сфері, недосконала законодавча регламентація фінансово-господарських відносин тощо), що зумовлює актуальність майнового оподаткування.

Особливої уваги заслугове оподаткування нерухомого майна як форми накопиченого багатства й альтернативного вимірювання плато- і податкоспроможності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском в дослідження різних аспектів нерухомості є праці багатьох вітчизняних учених, із-поміж яких можна виділити публікації А. Алльонової, В. Андрущенко, В. Вишневського, О. Гриценко, Л. Корнілової, О. Левицького, С. Львовичкіна, У. Малого, В. Мельника, В. Павленка, С. Терена, В. Федосова, та інших. Питанням майнового оподаткування присвячено роботи класиків економічної теорії (А. Маршала, Дж. С. Міля, Д. Рікардо) та сучасних зарубіжних вчених (Дж. Зодрау, В. Оутса, П. Самуельсона, Ч. Тібу тощо). У них висвітлено окремі аспекти світового досвіду з формування концепцій майнового оподаткування, функціонування податків на нерухомість у зарубіжних країнах, питання оподаткування нерухомості в Україні, перспективні напрями його реформування. Проте, все ще недостатньо вивчено питання ефективності системи майнового оподаткування в Україні, практичні проблеми оподаткування нерухомості.

Метою дослідження є обґрунтування удосконалення механізму оподаткування нерухомості в контексті реформування системи оподаткування в Україні.

Мета передбачає досягнення наступних **цілей**: 1) аналіз системи оподаткування нерухомості в Україні та інших країнах; 2) вирішення проблемних питань впровадження податку на нерухомість в Україні; 3) визначення основних засад реформування оподаткування нерухомості в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз зарубіжного податкового законодавства та практики оподаткування засвідчив наявність широкого спектра податків, пов'язаних із нерухомістю, що включає різні види податків на землю та поліпшень на ній.

Система оподаткування нерухомості охоплює такі три основні групи податкових платежів:

1. Ресурсні податки. До них належать податки на землю, воду, надра, лісовий податок тощо. Особливість цих податків у тому, що вони за своєю економічною сутністю є рентними платежами. Рентні доходи є основою при обґрунтуванні таких ресурсних податків, як земельний та плата за користування надрами.

Найпопулярнішими у системі майнового оподаткування є один із найдавніших податків – податок на землю (land tax). Він не включає оподаткування вартості поліпшень на землі – будинків, будівель, споруд. Податкова база може бути різною – ринкова вартість землі, її оціночна (кадастрова) вартість, площа земельної ділянки. Застосовуються диференційовані ставки податку залежно від ринкової вартості неполіпшеної землі (Австралія) або відповідно до класифікації земель за типами. Платниками можуть виступати як землевласники, так і землекористувачі. Як правило, при використанні даного податку передбачені пільги щодо сільськогосподарських земель, заповідників, державних земель, земель, що перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування, та інші.

Переваги податку на землю полягають у простоті адміністрування, високих витратах при ухиленні від його сплати. Крім того, він сприяє зменшенню спекуляцій на ринку землі, є стабільним джерелом суспільних доходів при одночасному зниженні податкового тягаря на капіталі і праці.

2. Податки на нерухому власність фізичних та юридичних осіб. У практиці розвинених країн це податок на нерухомість, який найчастіше сплачується з вартості нерухомого майна різних видів (земельних ділянок та розташованих на них будівель і споруд). У деяких країнах із перехідною економікою (наприклад, Росія, Узбекистан) це

податки на майно підприємств та на майно фізичних осіб. Специфічною особливістю податків на майно підприємств, що застосовуються у постсоціалістичних країнах СНД, виступає їхній «спадковий характер» від плати за основні виробничі фонди та нормовані обігові кошти, запровадженої наприкінці 70-х років у колишньому СРСР. Так, об'єктом оподаткування цим податком є все майно платників, у тому числі основні виробничі засоби, нематеріальні активи, запаси та затрати, що перебувають на балансі. З метою оподаткування майно обраховується за залишковою вартістю.

Податок на нерухомість (real estate tax) також широко використовується в усьому світі. Об'єктом цього податку є земля та поліпшення на ній. Відомі декілька варіантів ставок податку – єдина ставка щодо бази оподаткування у вигляді вартості ділянки землі з поліпшеннями; окремі ставки стосовно вартості земельної ділянки, вартості поліпшень; окремі ставки щодо вартості забудованої ділянки землі, незабудованої ділянки землі, вартості поліпшень.

Податки на нерухоме майно встановлюються на рівні центрального, регіонального уряду чи органів місцевого самоврядування, а більша частка податкових надходжень, як правило, зараховується до місцевих бюджетів. Однак центральні органи влади можуть приймати рішення про перерозподіл цих податкових надходжень між бюджетами різних рівнів і територій.

Оцінка об'єктів нерухомості для цілей оподаткування переважно покладена на національні земельні ради, муніципальні бюро інвентаризації, місцеві управління з оцінки, рідше – на регіональні й місцеві податкові адміністрації. Обчислення об'єктів оподаткування та платників податків, стягнення збору й перевірка податкової звітності здійснюються фінансовими установами, податковими інспекціями, адміністраціями.

3. *Податки на операції з нерухомістю.* Це, найчастіше, податки на купівлю-продаж нерухомості, податки на нерухомість, що отримуються у порядку спадкування чи дарування, податок на «збагачення» (приріст вартості, отриманий при купівлі-продажу нерухомості).

Податки на нерухомість виконують цілий ряд функцій: формування дохідної частини місцевих бюджетів; перерозподілу багатства; оподаткування частини доходів, що не є базою податків на доходи (рента за користування нерухомістю); стимулювання найефективнішого розпорядження нерухомістю, інвестицій у неї.

Податок на нерухомість істотно відрізняється від інших видів податків. Світовий досвід переконує, що нерухомість є унікальним об'єктом, здатним забезпечити стабільний та прогнозований дохід. Ця унікальність зумовлена низкою її особливостей, таких, як: наочність (наявність блага, очевидність рівня доходу, добробуту), постійність розташування, тривалість існування, обов'язковість державної реєстрації (як об'єкта власності й застави). На користь запровадження податку на нерухомість свідчить той факт, що неоднакові варіанти цього податку широко застосовуються у різних країнах Європейського Союзу, інтеграція у яких проголошена як довгостроковий перспективний напрям економічної політики України.

На сьогодні з нерухомості в Україні стягуються ресурсні податки (плата за землю, збори й платежі за використання природних ресурсів), податки на операції з нерухомістю (державне мито за посвідчення різних угод з нерухомістю, збори на обов'язкове державне пенсійне страхування). Їхня фіскальна й регулювальна роль незначна. Про це, зокрема, свідчить низький рівень надходжень за ресурсними податками. Згідно з останніми проектами законів щодо оподаткування нерухомості від 2008–2009 років передбачено оподаткування об'єктів нерухомого майна фізичних і юридичних осіб та оподаткування в підвищеному розмірі надлишкової життєвої площі будівель і споруд.

Вирішенням проблеми з визначення ринкової вартості може бути врахування таких факторів:

- 1) площі споруд;
- 2) розташування в Україні;
- 3) розташування в межах міста.

Різні підходи до оподаткування нерухомості було розглянуто у проектах нормативно-правових актів протягом 2007–2008 рр. Податок на нерухомість внесено також до переліку місцевих і в проекті Податкового кодексу України [8]. Останній проект закону – «Про податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки» – опубліковано наприкінці 2008 р. [6]. За цим документом, база оподаткування визначається на підставі даних органів державної реєстрації прав на нерухоме майно, ставка податку в розрахунку на рік становить 1% суми місячного прожиткового мінімуму, що є чинним для працездатної особи станом на 1 січня звітного податкового року, за 1 м² загальної площі об'єкта оподаткування, ставка податку, що є основним фондом платника податку – юридичної особи, становить 50% ставки для фізичних осіб.

Впровадження у дію зазначеного закону у 2007 р. забезпечило б надходження до місцевих бюджетів Івано-Франківської області коштів від оподаткування нерухомості фізичних осіб більше, ніж 100 млн. грн. (табл. 1).

Таблиця 1

Потенційні надходження податку на нерухомість до місцевих бюджетів Івано-Франківської області (у розрахунках взято показники житлового фонду області)

Показники	Роки			
	2006	2007	2008	2009
Прожитковий мінімум для працездатної особи станом на 1 січня звітного року, грн. / міс	375	460	605	743
Ставка податку на нерухомість, грн. / м ²	3,75	4,6	6,05	7,43
Житловий фонд, млн. м ² , розрахункова сума податку, млн. грн. у тому числі	30,5	30,9	31,6	32,4
	114,37	139,38	191,18	240,73
У середньому на одного жителя, м ² загальної площі, розрахункова сума податку, грн. / за рік	22	22,3	22,8	23,3
	82,5	102,58	137,94	173,11

Згідно з наведеними даними оподаткування житлового фонду у 2006 р. збільшило б доходи місцевих бюджетів регіону на 114,37 млн. грн., а 2007 року цей показник сягнув би 139,38 млн. грн., а у 2008 р. – 191,18 млн. грн., у 2009 р. – 240,73 млн. грн. Слід зауважити, що наведений розрахунок не дозволяє достовірно вказати надходження від податку, адже у даному випадку не взято до уваги пільги, які згідно із законодавством надаються фізичним особам, що виховують трьох і більше дітей, через зменшення бази оподаткування.

Отже, проведені дослідження засвідчують ефективність податку на нерухомість, навіть без урахування об'єктів, які перебувають на балансі юридичних осіб.

Аналіз законопроектів про запровадження податку на нерухомість, розроблених у 1997–2009 роках, виявляє низку їхніх суттєвих недоліків: відсутність методики оцінки вартості майна для цілей оподаткування; недоопрацьованість методики розрахунку бази оподаткування будівель і споруд; необґрунтованість критеріїв надання системи пільг із

податку на нерухомість; відсутність механізмів оскарження неправильного нарахування податку, покарання винних у цьому осіб; не враховано розташування об'єктів [11, с. 125].

На нашу думку, запровадженню податку на нерухомість має передувати велика робота щодо оцінки нерухомості й формування відповідної бази даних про вартість об'єктів оподаткування.

Об'єктивне визначення бази оподаткування нерухомості, запропонувала група фіскального аналізу при Комітеті Верховної Ради з питань бюджету. У зв'язку із недостатністю інформації про ринкову вартість нерухомого майна, об'єкт оподаткування передбачено оцінювати за вартістю одиниці площі [2, с. 608; 5, с. 296]. Основною одиницею при оподаткуванні нерухомості є площа нерухомості в метрах, яка належить власнику нерухомого майна. При цьому застосовуються коефіцієнти, що позначають розташування об'єкта та якість житлової площі. Коефіцієнти можна встановити на основі інформації, поданої в ріелторських журналах та газетах щодо орендної плати в різних районах міста. У центрі міста орендна плата за житло аналогічної якості може бути вища, наприклад у 5 раз, ніж на околицях. У такому разі податок на квартири, розташовані у центрі, слід розраховувати з коефіцієнтом 5, а за квартиру на околиці—1 [9, с. 71–79].

Для оцінки вартості треба визначити ставку податку на нерухомість у гривнях за квадратний метр. Для цього загальну кількість визначених квадратних метрів на відповідній території ділю на суму доходів, яку влада міста планує одержувати від податку на нерухомість. Добуток ставки площі нерухомості та коефіцієнта визначатиме обсяг податкових забор'язань із кожного об'єкта нерухомості (табл. 2).

Розрахунки у таблиці 2, наведені з припущенням, що кожен об'єкт власності має однакову житлову площу – 60 м². Коефіцієнти розташування та якості вираховують в базі оподаткування шляхом їх множення на житлову площу. Визначена кількість м² (1560) становить базу обчислення місцевого податку на нерухомість.

Таблиця 2

Ілюстративна модель податку на нерухомість на основі вартості одиниці площі об'єкта нерухомості

Зона розташування об'єкта	Площа, м ²	Коефіцієнт розташування	Коефіцієнт якості	База оподаткування	Ставка податку за м ²	Сума податку
А	60	1	1	60	3	180
Б	60	2	0,5	60	3	180
В	60	3	2	360	3	1080
Г	60	4	2	480	3	1440
Д	60	5	2	600	3	1800
Усього	300	-	-	1560	-	4680

Якщо припустити, що орган місцевого самоврядування прагне одержати від цих об'єктів 4680 грн. доходу від податку, то необхідно встановити ставку податку на нерухомість на рівні 3 грн. за м² площі об'єкта власності.

В міру формування інформаційної бази про операції на ринку нерухомості, слід перейти від оцінки за вартістю одиниці площі до більш точної оцінки за ринковою вартістю (прикладом є законодавча норма про орендну плату за землю).

Важливо поділяти нерухомість для цілей оподаткування не стільки на землю та нерухоме майно у вигляді її поліпшень, скільки залежно від функціонального призначення об'єктів, на такі категорії, як споживача, виробнича та комерційна (магазини, офіси, готелі, ресторани тощо). Це зумовлено різним рівнем доходності зазначених видів

нерухомості, а отже, неоднаковим потенціалом податкових надходжень від них. Відповідно до такого поділу мають відрізнятися суб'єкти і бази оподаткування, ставки податку, способи оцінки майна, можливі пільги тощо.

Обов'язок сплати податку слід закріпити за власником нерухомості, а в разі несплати – за фактичним користувачем. При спільному володінні майном треба передбачити солідарну відповідальність користувачів із призначенням ними особи, відповідальної за сплату податку. Таким чином, податок на нерухомість буде більшою мірою податком на об'єкт, а не на конкретну особу.

Пільги з податку на нерухомість мають формуватися так, щоб вони добре виконували соціальну й регулювальну функцію. Доречно зазначити, що, на думку багатьох економістів, з усіх податків, пов'язаних із нерухомістю, найважливішими з точки зору їхнього впливу на інвестиції у нерухомість і володіння нею є податки на нерухомість (нерухоме майно, землю), податки на спадщину і дарування, податки на доходи фізичних та юридичних осіб [1, с. 17].

Варто звільняти від оподаткування об'єкти, будівництво яких ведеться і не перевищує певного терміну від моменту його початку (наприклад, 2–5 років залежно від призначення об'єкта). Такий підхід буде ефективним з погляду уникнення можливості ухилення від оподаткування нерухомості шляхом зволікання з термінами закінчення будівництва. Для промислових підприємств як інвестиційний стимул може бути передбачене вирахування податку на нерухомість із податкової бази податку на прибуток (подібні інвестиційні пільги застосовуються нині в США). Для населення, з метою стимулювання участі в іпотечному кредитуванні житла, також можуть бути передбачені пільги у вигляді вирахування амортизаційних сум за іпотечними кредитами із податкової бази щодо податку на нерухомість або суми, що підлягає сплаті за цим податком (різноманітні варіанти таких пільг застосовуються у світовій практиці) [15, с. 125].

За умов відсутності точного районування в нашій країні перехід до оподаткування всіх класів нерухомості може збільшити податкові деформації і, згідно з новим уявленням, призвести до зниження доходів із капіталу, втрат суспільного добробуту. Але водночас потрібно брати до уваги, що таке зниження (в умовах застосування неоподаткованого мінімуму податкової бази) має перерозподільний характер.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, виходячи з податкової теорії й зарубіжного досвіду, Україні доцільно перейти від оподаткування тільки землі до оподаткування всіх класів нерухомого майна. Оскільки, по-перше, в умовах України саме об'єкти нерухомості неприродного походження (будівлі та споруди) є критерієм реальної платоспроможності найзабезпеченіших верств населення, а їх виведення з-під оподаткування спричиняє явне порушення вимог економічної ефективності, соціальної справедливості. По-друге, розширення бази оподаткування нерухомості надає потенційні можливості для посилення зв'язку між сплатою податків зворотним потоком послуг від місцевих органів влади, для зміцнення місцевих фінансів у теперішній ситуації надмірно централізованої податково-бюджетної системи України.

Крім запровадження податку на нерухомість, слід збільшити рентні доходи держави як власника природних ресурсів (землі, покладів корисних копалин, рекреаційних зон). Має здійснюватися їх ефективніший перерозподіл між загальнодержавними та місцевими бюджетами.

Виходячи із принципів оподаткування й необхідності створення умов для ефективного використання об'єктів нерухомості, доцільним є:

- застосування форм податку на нерухоме майно з роздільними ставками (мається на увазі застосування диференційованих податкових ставок до різних класів нерухомого майна й уніфікованих ставок усередині кожного класу);
- врахування принципу платоспроможності завдяки встановленню високого неоподаткованого мінімуму податкової бази (вертикальна рівність), застосуванню пільг для окремих категорій нерухомого майна, а не категорій платників (горизонтальна рівність);
- урахування принципу вигоди шляхом спрямування надходжень від податку на нерухоме майно до місцевих бюджетів у оплату місцевих суспільних благ;
- запровадження залікової системи при оподаткуванні нерухомого майна, що дасть змогу, з одного боку, уникнути його подвійного оподаткування (самого майна та доходів від його використання у складі системи прибуткового оподаткування), а з другого – стимулювати своєчасну сплату податку до місцевих бюджетів.

Диференціювання та підвищення ставок земельного податку, ставок орендної плати на рівні як місцевих органів влади, так і загальнодержавному дозволить: 1) підвищити ефективність та сприяти раціоналізації використання земель; 2) збільшити податкові надходження до бюджетів різних рівнів.

Отже, формування нової системи оподаткування нерухомості повинне відбуватися у контексті реформування всієї податкової системи з метою підвищення ефективності, враховувати розмаїття економічної природи нерухомості як особливого блага, сприяти кращому виконанню податками на нерухомість фіскальної, соціальної, регулювальної функцій.

Подальше вивчення проблематики оподаткування нерухомості має, на нашу думку, зосереджуватися навколо питань забезпечення регулювальних функцій податків на нерухомість, насамперед – шляхом розроблення податкових інвестиційних пільг.

Список використаних джерел

1. *Аленова А.* Мир хижинам, война – дворцам? О возможных прелестях налога на недвижимость для отдельных физических лиц / А. Аленова, Л. Корнілова // *Зеркало недели.* – 2000. – № 32 (305). – 12–18 августа.
2. *Василик О.Д.* Державні фінанси України / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К. : НІОС, 2002. – 608 с.
3. *Вишнівецький В.П.* Оподаткування нерухомості: теорія та зарубіжний досвід / В.П. Вишнівецький, В.Д. Чисіна // *Фінанси України.* – 2007. – № 11. – С. 43–52.
4. Государственная налоговая служба при правительстве Армении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.taxservice.am. – Загол. з екрану;
5. *Луніна І.О.* Державні фінанси України у перехідний період / І.О. Луніна. – Харків : Форт, 2000. – 296 с.
6. Проект Закону України «Про податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sta.gov.ua. – (Загол. з екрану).
7. Проект Податкового кодексу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.sta.gov.ua – (Загол. з екрану).
8. Статистичний щоденник України за 2002 р. / за ред. О.Г. Осауленко. – К. : Консультант, 2003. – С. 57–59.
9. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку / за ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – 908 с.

10. Чубик Л.П. Зміни у системі оподаткування нерухомості як перспективний напрям податкової політики / Л. Чубик // Фінанси України. – 2004. – № 3. – С. 99–105.
11. Almy R.A. Survey of property tax systems in Europe. Department of taxes and customs. The of Finance. Republic of Slovenia. – 2001. – 125 p.; Property Tax Code. Chapter I. [Електронний ресурс]: Texas Statutes, Tax Code. – Режим доступу: <http://tlo2.tlc.state.tx.us/statutes/tx>. – Загол. з екрану; Outline of Property Tax and City Planning Tax. [Електронний ресурс]: Tax System. – Tax Bureau Ministry of Finance Japan, 1999 Edition. – Режим доступу: www.mof.go.jp/english/zei/report2/zc001f03.htm – Загол. з екрану.
12. Almy R.A. Survey of property tax systems in Europe. of taxes and customs. The department of Finance. Republic of Slovenia. – 2001. – 125 p.
13. Belniak S. Rozwoj rynku nieruchomosci w Polsce na tle krajow wysokozwinietych. – Krakow: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie. – 2001. – S.100.
14. Kucharska-Stasiak E. Nieruchomosc a rynek. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. – 2000. – S. 171.
15. Local government revenue and expenditures. [Електронний ресурс] / Statistics Canada. – Режим доступу: [www.40.statcal.ca/101/ind01/13_3764_3766.htm?hili_govt52](http://www40.statcal.ca/101/ind01/13_3764_3766.htm?hili_govt52). – (Загол. з екрану).

Мазур І. М., Габельчук Н. В. Особенности внедрения имущественного налогообложения в Украине на примере налога на недвижимость

В статье проанализированы системы налогообложения недвижимости в Украине и зарубежных странах; определены основные проблемы внедрения налога на объекты недвижимого имущества (сооружения, здания и тому подобное) и основные мероприятия по его регуляции.

Ключевые слова: *система налогообложения недвижимости, механизм налогообложения, реформирование.*

Mazur I. M., Gabelchuk N. V. Features of introduction of property taxation in Ukraine on example of property tax

In the article the systems of taxation of the real estate are analysed in Ukraine and foreign countries; the basic problems of introduction of tax are certain on the objects of the real estate (buildings, buildings and others like that) and basic measures from his adjusting.

Key words : *system of taxation of the real estate, mechanism of taxation, reformation.*

УДК 336.732

Мазур Ірина Михайлівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінанси
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Чабан Юлія Юріївна,
студентка VI курсу економічного факультету,
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ВПЛИВУ КРЕДИТНИХ СПІЛОК НА РОЗВИТОК МАЛОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено роль кредитних спілок у фінансуванні малого бізнесу, проаналізовано економічні відносини учасників кредитної спілки. У процесі дослідження визначено умови, стимули для розширення фінансування кредитними спілками малого бізнесу.

Ключові слова: кредитна спілка, малий бізнес, банк.

Постановка проблеми. Малий бізнес в Україні – один із найефективніших видів підприємництва, що завдяки гнучкості та спроможності швидко реагує на економічні реформи, вирішує проблеми зайнятості, забезпечення добробуту населення. Однією з причин, які ускладнюють процеси розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні, є недоступність кредитної підтримки установ фінансового ринку.

Сьогодні в Україні основними фінансовими інститутами, які акумулюють вільні кошти домашніх господарств і суб'єктів господарювання, трансформують їх у кредити та інвестиції, виступають банки. Водночас кредитування банками розвитку підприємництва виявилось недостатнім та неефективним. У такій ситуації нездоланною перешкодою для підприємців при отриманні банківського кредиту стали висока вартість кредитних ресурсів, відсутність чи недостатність заставного забезпечення кредиту. Тому банки не зацікавлені у наданні довгострокових кредитів малим і середнім підприємствам, а надають перевагу короткостроковим кредитам під високі проценти.

У світовій практиці господарювання поряд із банками кредитування малого бізнесу здійснюють кооперативні фінансово-кредитні установи. В Україні учасниками кредитних спілок є суб'єкти підприємницької діяльності, що користуються їхніми послугами. Проте вплив кредитних спілок на розвиток малого бізнесу поки що незначний, обмежується кредитуванням сільгоспвиробників. В умовах фінансової кризи це забезпечило стабільність та ефективність діяльності кредитних спілок, які кредитували малий бізнес. Отже, існує потреба в активізації діяльності кредитних спілок щодо фінансування розвитку малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню фінансової інфраструктури кредитування малого підприємництва присвячена велика кількість праць вітчизняних науковців: П. Беленького, М. Вознюка, В. Галь, А. Гальчинського, О. Дзюблюка, М. Долішнього, О. Кузьміна, М. Козоріз, І. Комарницького, М. Крупки, Р. Тиркала, С. Юрія, – а також зарубіжних спеціалістів: К. Брюмера, Н. Вшивкової, Н. Медведєвої, Г. Нікуліна та інших. Незважаючи на досягнення вітчизняних і зарубіжних науковців у

висвітленні особливостей фінансової підтримки малого підприємництва, проблеми фінансування малого бізнесу кредитними спілками вивчені недостатньо.

Вітчизняні дослідники кооперативних форм господарювання, зокрема М. Аліман, С. Бабенко, С. Гелей, В. Гончаренко, Я. Гончарук, В. Зіновчук, П. Козинець, П. Маковський, В. Морочко, А. Оленчик, А. Пантелеймоненко, В. Семчик, звертали основну увагу на висвітлення організаційно-економічних питань, пов'язаних із функціонуванням споживчої сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарських обслуговувальних кооперативів та розвитком кооперативного права. В. Гончаренко одним із перших обґрунтував засади організації кредитних спілок за кооперативними принципами [1, с. 26].

Мета і цілі дослідження. Недослідженість проблеми фінансування кредитними спілками розвитку малого бізнесу обумовили вибір мети й завдань дослідження.

Мета дослідження полягає у пошуку можливостей активізації впливу кредитних спілок на розвиток малого підприємництва. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: 1) дослідження ролі кредитних спілок у фінансуванні малого підприємництва; 2) аналіз сфери економічних відносин, які виникають між кредитними спілками і їх учасниками; 3) визначення умов, стимулів для розширення фінансування кредитними спілками малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах фінансової кризи найефективніше пристосовуються і функціонують суб'єкти малого бізнесу. Проте вони потребують додаткового фінансування, обумовленого нестабільністю середовища господарювання. В умовах дестабілізації банківської системи підвищується роль кредитних спілок як джерела фінансування. Із зарубіжного і вітчизняного досвіду відомо, що важлива роль у кредитуванні підприємницької діяльності належить кредитним спілкам або іншим формам кредитних кооперативів.

Малий та середній бізнес не має достатніх резервних ресурсів і страхових інструментів для самостійного подолання кризового тиску, який з кожним днем лише посилюється. Підприємці потребують нижчих кредитних ставок, довших термінів кредитування, більш гнучких вимог щодо забезпечення кредитів.

Корпоративне кредитування малого та середнього бізнесу в багатьох банках заморожене. Позичок малому й середньому бізнесу не надають «Укрсоцбанк», «Райффайзен Банк Аваль», «Правекс Банк», «Прокредитбанк» та інші фінустанови. За статистикою НБУ, за січень-лютий загальний портфель корпоративних банківських кредитів скоротився на 1,4% [2]. Однак існує декілька банків, кредитних спілок і фондів прямого інвестування, котрі, як і раніше, фінансують малий та середній бізнес.

У 2009 році банківські кредитні програми для корпоративного сектору подорожчали порівняно з 2007-м – початком 2008-го приблизно в 1,5 разу. Зараз відсоткові ставки за кредитами для великих компаній становлять 20–25% річних у гривнях (рік тому кредитні відсотки були на рівні 15–17). Банківські кредити малим та середнім компаніям сьогодні обходяться дорожче – від 30% до 50% річних у гривнях, ніж великому бізнесу. Проте експортери які отримують виручку в іноземній валюті, можуть сподіватися на кредитування під 15–17% річних у євро або доларах [3].

Сьогодні практично всі корпоративні кредити банки надають під заставу нерухомості, бланкове кредитування не здійснюється. Послаблення контролю за діяльністю малого бізнесу зумовило приховування інформації у фінансовій звітності щодо реального стану справ на підприємстві, перспектив розвитку, а банківські установи пропонують бізнесменам компенсувати брак інформації про діяльність ліквідною заставою.

Сьогодні малі підприємства не в змозі виконати заставні зобов'язання, вони не володіють достатнім забезпеченням, або запропонована застава не є досить ліквідною. Зрештою, проценти за кредити такі високі, що навіть за сприятливих економічних умов повернути їх важко.

При неможливості отримувати кредити офіційно малі підприємства користуються послугами «чорного» ринку кредитів. «Тіньові» кредити видаються на умовах, які приводять до банкрутства суб'єктів малого підприємництва.

У 2009 році ефективним для кредитних спілок було кредитування сільгоспвиробників: фермерських господарств, фермерів. Агропромислове виробництво характеризується сезонною циклічністю потреби в оборотному капіталі, надходженням виручки від реалізації після збору урожаю та його продажу. Цей розрив у часі між надходженням і витрачанням коштів зумовлює їх вивільнення з господарського обороту впродовж тривалого періоду. Саме такі господарства є потенційними вкладниками кредитних спілок, які можуть надавати кредитування до 100% вкладу й на необхідний термін.

Деякі банки видають позики під заставу депозитів. Відсоткова ставка за такими кредитами на 1–3 процентних пункти вища від депозитної ставки. Переваги цих позик очевидні – вони дешевші, ніж у середньому на ринку: за депозитної ставки 18% річних у гривнях бізнесмен заплатить за кредитом 19–20%. Проте небагатьом бізнесменам вигідно заморожувати гроші на депозитному рахунку лише для отримання кредиту, меншого за вклад.

Комерційні банки, приймаючи рішення, керуються не проголошеними державними пріоритетами розвитку, а комерційними інтересами. Для них важливо знайти оптимальний баланс між мінімальним ризиком та максимальними прибутками, тому мікrokредити становлять незначну частку кредитного портфеля. Суб'єкт малого підприємництва не може отримати кредитні кошти в банку часто через недостатній обсяг операцій, досвіду кредитування. Надати першу, навіть невелику, позику комерційний банк не наважується, не маючи кредитної історії, інформації про інші характеристики позичальника.

З іншого боку, ряд банків самі організують кредитні спілки, розглядаючи їх, у першу чергу як інструмент підвищення прибутковості (ланка у вартісному ланцюзі). Оскільки діяльність кредитних спілок значно менш регламентована порівняно з іншими фінансовими установами, саме у них вперше застосовуються численні банківські новації – драфт-рахунки, сплата процентів за поточними рахунками тощо, які далі використовуються в практиці інших фінансових установ.

Кредитна кооперація є інституційною формою самоорганізації малого підприємництва, призначена для задоволення потреб у фінансових ресурсах своїх членів. Маючи багато спільного з іншими фінансовими установами, фінансові кооперативи відрізняються значно меншою регламентованістю діяльності, демократичністю управління. Єдиною на даний час в Україні формою такої організації виступає кредитна спілка, що має статус громадської організації, яка об'єднує фізичних осіб із метою взаємної підтримки. Визначальний принцип кооперації – взаємодопомога, яка, у свою чергу, передбачає об'єднання зусиль для отримання кращого результату.

Кредитна спілка – непогана альтернатива банківській установі для тих підприємців, які прагнуть оперативно залучати позики на короткий термін (кілька місяців чи рік). У такого виду кредитування після набрання чинності Закону «Про кредитні спілки» виокремлюється низка переваг. По-перше, кредитна спілка, на відміну від банку, є структурою досить відкритою, працює на громадських засадах. Кожен член спілки має

цілком законні підстави контролювати діяльність об'єднання. По-друге, з'являється нагода напрацювати позитивну кредитну історію поза банком. По-третє, якщо статут кредитної спілки дозволяє, позику можна отримати під заставу вкладу у 100-відсотковому розмірі.

Кредитні спілки формують кредитні ресурси, ґрунтуючись на колективній власності, адже пайовий капітал спілок не є їх власністю. Кредитні спілки мусять поєднувати часто суперечливі інтереси своїх членів, які є кредиторами, позичальниками одночасно. Ці особливості діяльності змушують керівництво кредитних спілок встановлювати депозитні процентні ставки, вищі від банківських (для заохочення вкладати кошти на депозити), а для одержання позитивної процентної маржі встановлювати дещо вищі від банківських кредитні процентні ставки. Такий підхід суперечить основним засадам кооперації, які передбачають зменшення витрат членів на споживання, однак він має тимчасовий характер, спричинений періодом становлення. Вкладники кредитних спілок одержують вигоду від об'єднання вже на сучасному етапі у формі необхідних фінансових послуг та розподілу надлишку доходу у формі дивідендів на паї, на розвиток кредитних спілок, у цільові фонди для благодійної діяльності.

Сьогодні існують кредитні спілки, які продовжують кредитувати малий бізнес. Позички в таких установах зазвичай невеликі – від 10000 до 20000 грн. і видаються, здебільшого, приватним підприємцям. Переважно кредитні спілки кредитують сільськогосподарських виробників, адже їм складно отримати кредит у банку, суб'єктів малого бізнесу сфери послуг і торівлі, у яких обіг капіталу є досить значним. Підприємницькі кредити надають для поповнення обігових коштів, придбання, будівництва чи ремонту основних засобів.

Перевагою отримання кредиту в кредитній спілці вважаємо швидке його оформлення (кілька днів чи навіть годин), що не потребує підготовки великого пакету документів та ретельної перевірки кредитоспроможності позичальника. Отримання кредиту може поєднуватися із частковою порукою інших членів. Проте ставки в кредитних спілках вищі за банківські: наприклад, кредитна спілка «Народний кредит» видає гроші під 47,6% річних. Щоб отримати позику в кредитній спілці, підприємцю необхідно залучити поручителів, надати ліквідну заставу. Без застав і поручителів спілки надають кредити приватним підприємцям у розмірі до 5000 тис. грн.

У процесі аналізу практики кредитування малого підприємництва кредитними спілками виділено ряд переваг: 1) кредитна спілка є відкритою структурою; 2) кредитні спілки мають змогу напрацювати кредитну історію; 3) кредит можна отримати за кілька днів, навіть годин; 4) подеколи відсотки за кредит можуть бути нижчими за банківські – 20–25% річних; 5) залежно від статуту спілки термін погашення кредиту можна пролонгувати; 6) у деяких спілках можна кредитуватися за допомогою майнових поручителів; 7) можливість придбання товарів у кредит; 8) отримання невеликих позик.

Проте існує ряд недоліків у кредитуванні малого підприємництва кредитними спілками: 1) у регіональних кредитних спілок ставки річних надзвичайно високі; 2) короткий максимальний термін кредитування; 3) існує небагато спілок, спроможних надати позичку понад 10 000 тис. грн.

За останні роки частка підприємницьких кредитів у структурі кредитного портфеля спілок стабільно зростає. Наприкінці 1990-х років вона становила 35% [4, с. 578], на початку 2000-х років – близько 40% [5, с. 92], у середині 2000-х років – понад 55%. Водночас сума підприємницьких кредитів кредитних спілок є мізерною порівняно з величиною банківських кредитів, яка її перевищує в кілька сотень разів.

Фактом залишається те, що кредитні спілки перебувають поки що на початковій стадії діяльності, однак уже мають певний досвід розв'язання фінансових проблем суб'єктів малого підприємництва. Для інтенсифікації цього процесу необхідно вирішити такі завдання:

- завершити формування нормативної бази, при цьому передбачити можливість здійснення кредитними спілками фінансових інвестицій;
- забезпечити подальший розвиток страхування в системі кредитних спілок, формування цілісної системи кредитної кооперації, зокрема кооперативних банків, створення умов для взаємодії з комерційними банками та іншими фінансовими установами, визнання кредитування малого підприємництва основним пріоритетом державної та інтеграційної підтримки розвитку кредитної кооперації.

Висновки, перспективи подальших досліджень. В умовах підвищення конкуренції з боку банків та фінансових компаній для утримання ринкових ніш, освоєння нових важливим завданням кредитних спілок залишається поліпшення технологічних і ресурсних можливостей. Цьому сприятиме вироблення узгодженої стратегії в межах кредитних спілок, утворення сервісної інфраструктури, напрацювання кредитними спілками позитивної кредитної історії, створення системи гарантування вкладів. Важливо також запровадити механізм неурядової оцінки роботи кредитних спілок, адже високі рейтингові оцінки збільшують довіру вкладників. Розвитку кредитних спілок сприятиме також проведення просвітницької діяльності серед населення й упровадження єдиного національного ринкового бренду кредитних спілок. Усі ці заходи дозволять кредитним спілкам зміцнити механізми активізації впливу на розвиток малого бізнесу, збільшити обсяг кредитних ресурсів, знизити вартість кредитів і, відповідно, збільшити обсяг підприємницьких кредитів. Кредитні спілки України повинні стати доступним джерелом кредитування підприємницької діяльності, забезпечуючи підприємців «швидкими» й доступними фінансовими ресурсами.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Про кредитну кооперацію / В. Гончаренко // Економіка України. – 2000. – №4. – С. 25.
2. Дружерученко К. Для найменших / К. Дружерученко // Контракти: український діловий тижневик. – 2009. – № 15. – 13 квітня.
3. Дружерученко К. Кредитування малого і середнього бізнесу заморожене. Ціна питання – від 30% до 50% річних! [Електронний ресурс] / К. Дружерученко. – Режим доступу : <http://www.dom2000.com.ua/ru/main/article/id/10915>
4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / [З. Ватаманюк, С. Панчишин, О. Дорош та ін.]. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 648 с.
5. Козаченко І. М. Державне сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого підприємництва в Україні / І.М. Козаченко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 89–95.

Мазур І. М., Чабан Ю. Ю. Особенности активизации влияния кредитных союзов на развитие малого бизнеса Украины

В статтє исследована роль кредитных союзов в финансировании малого бизнеса, проанализированы экономические отношения участников кредитного союза. В процессе

исследования определено условия и стимулы для расширения финансирования кредитными союзами малого бизнеса.

Ключевые слова: *кредитный союз, малый бизнес, банк.*

Mazur I. M., Chaban Y. Y. Features of activation of influencing of credit unions on development of small business of Ukraine

In the article was explored the role of credit unions in financing small business, and analised economic relations between members of credit union. During the investigation the conditions and incentives to finance the expansion of credit unions of small businesses.

Key words: *credit union, small business, bank.*

АРХІТЕКТУРА ТА МІСТОБУДУВАННЯ

УДК 669.15

Мельник Петро Іванович,
доктор технічних наук,
професор кафедри будівництва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Крамар Валерій Максимович,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри оптики і спектроскопії
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Цидило Іван Васильович,
кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри теоретичної механіки
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

Петрик Іван Ярославович,
кандидат технічних наук,
викладач кафедри будівництва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**ЗВ'ЯЗОК ГРАНИЧНИХ ШАРІВ АНТИФРИКЦІЙНИХ РІДИН ІЗ ПРОЦЕСАМИ
ТЕРТЯ В МЕТАЛАХ**

На основі уявлень про існування поверхневих станів у кристалах дається інтерпретація механізму формування граничного шару в мастильних рідинах, які використовуються для усунення сухого тертя між поверхнями деталей механізмів.

Ключові слова: рідинне тертя, граничний шар, поверхневі стани.

Вступ. Роль явища електризації у процесах тертя, пов'язаного з ним зношування поверхонь пар тертя відома давно і становить предмет дослідження напрямку «трибоеклектрика» [5], що активно розвивається у наш час. Зокрема, особливий інтерес

викликає вивчення ролі цього явища в умовах тертя між поверхнями деталей, наприклад, двигунів внутрішнього згоряння, до вузлів яких під тиском подається мастило.

Загальною властивістю таких процесів є те, що внаслідок прокачування під тиском мастильної рідини у зазор між валом і втулкою (останній під час обертання «спливає» у втулці й навколо нього) формується захисна плівка. Її поява зменшує тертя, що пояснюється переходами від ювенільного до гідродинамічного (через проміжну фазу граничного) тертя [1]. Саме у цій фазі утворюються тонкі адсорбційні шари вуглеводневих молекул, які мають назву граничних шарів, обумовлюють різноманітні фізико-технічні ефекти на поверхнях пар тертя.

Постановка проблеми та шляхи її вирішення. Найбільш широкий огляд властивостей граничних шарів на поверхні металів, розкриття їх впливу на процеси тертя, систематизація спостережуваних фактів та спроба їх послідовного пояснення наведені у монографії А.С. Ахматова [1]. При цьому утворення захисного граничного шару на поверхні металу пов'язується з присутністю у мастилі полярних молекул жирних кислот і пояснюється взаємодією їх карбоксильних груп із регулярно розподіленими поверхневими мікрополями протилежних знаків (схема Герцфельда) та існуванням дисперсійних сил притягання між С–Н-зв'язками сусідніх паралельно розташованих ниткоподібних молекул. Існування ефективного квазікристалічного упорядкування, орієнтованих перпендикулярно до поверхні полярних молекул мастильної речовини, забезпечує експериментально спостережувані властивості граничного шару. Зокрема, це – висока опірність відносно стискування, наявність легкого тангенціального ковзання вздовж площини розділу метиленових закінчень молекулярних шарів, утворених на кожній з поверхонь пари тертя. Наявність саме цих властивостей обумовлює істотне зменшення тертя, а тому визначає цінність мастила як антифрикційного засобу.

Проте, як відзначалося авторами праці [1], ряд положень такого розгляду потребує уточнень. Зокрема, викликає сумнів здатність слабких дисперсійних сил вишикувати довгі молекули у паралельні ряди, створюючи квазікристалічний граничний шар із високими несучими властивостями. Крім того, непоясненим залишається факт існування залежності коефіцієнта тертя від швидкості відносного руху поверхонь, якщо ковзання граничних шарів відбувається вздовж незаряджених площин їх метиленових закінчень. Поза розглядом залишено також механізми втрати мастилом із часом своїх несучих і змащуючих властивостей.

На наш погляд, це зумовлено труднощами, що виникли внаслідок об'єктивного на час проведення висвітлених досліджень [1] недостатнього розуміння механізму утворення граничного шару з молекул мастильної речовини. У даний час це можна зробити на основі досліджень фізичних процесів на поверхні твердого тіла, а саме на основі концепції утворення поверхневих станів.

Порушення періодичності кристалічного потенціалу поверхнею призводить до утворення додаткових енергетичних рівнів у зонному спектрі кристалу [2, 3, 4]. У напівпровідниках і діелектриках такі рівні перебувають у забороненій зоні, отже, їм відповідають локалізовані (таммівські) стани. Показано, що носії струму, перебуваючи у цих станах, виявляються локалізованими на поверхні кристала, а тому поблизу поверхні створюється надлишкова їх концентрація, що викликає появу поверхневого електричного заряду певного знаку. Із середини кристала поле цього заряду компенсується виникненням шару об'ємного заряду протилежного знаку; із-зовні воно залишається некомпенсованим. Таким чином, поверхня кристала виявляється місцем розташування зв'язаних зарядів, концентрація яких визначається концентрацією поверхневих атомів, тобто становить $\approx 10^{15} \text{ см}^{-2}$. Такий самий висновок дозволяє зробити модель Шоклі, де

поява поверхневих станів пов'язується з наявністю некомпенсованих зв'язків атомів поверхневого шару [3].

Аналогічною є поведінка електронної системи кристала у приповерхневому шарі металу. Для вивчення цього питання слід подати розв'язок стаціонарного рівняння Шредінгера, яке в одноелектронному наближенні має вигляд:

$$\left(-\frac{\hbar^2}{2m} \nabla^2 + u_{eff}(\vec{r}) \right) \varphi_i(\vec{r}) = \varepsilon_i \varphi_i(\vec{r}). \quad (1)$$

Потенціальну енергію електрона у наближенні ефективного поля можна подати у вигляді суми

$$u_{eff}(\vec{r}) = u(\vec{r}) + \int d^3r' \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 |\vec{r} - \vec{r}'|} n(\vec{r}') + u_{xc}(\vec{r}) \quad (n(\vec{r}) = \sum_i |\varphi_i(\vec{r})|^2), \quad (2)$$

члени якої враховують взаємодії електрона, що знаходиться у стані $\varphi_i(\vec{r})$, відповідно, з іонами ґратки, та кулонівську й обмінну – з рештою електронів кристала.

Аналіз поведінки u_{eff} як функції відстані z від поверхні металу показує, що електрони можуть тунелювати з об'єму кристала назовні. Унаслідок цього при поверхні виникає подвійний електричний шар із густиною заряду

$$\rho(z) = e \left[n(z) - \bar{n}(z) \theta(-z) \right] \equiv en_D(z), \quad (3)$$

значення якої визначається щільностями електронів n і позитивних іонів \bar{n} (тут $\theta(z)$ – функція Хевісайда). Потенціал такого шару

$$V_D(z) = \frac{e^2}{\epsilon_0} \left\{ z \int_z^\infty dz' n_D(z') - \int_z^\infty dz' z' n_D(z') \right\}, \quad (4)$$

визначений у дипольному наближенні, перешкоджає подальшій емісії електронів. Висота D потенціального бар'єра визначається величиною потенціалу дипольного шару. За умови $V_D(\infty) = 0$,

$$D = V_D(\infty) - V_D(-\infty) = \frac{e^2}{\epsilon_0} \int_{-\infty}^\infty dz' z' n_D(z'). \quad (5)$$

Обмінно-кореляційний потенціал $u_{xc}(\vec{r})$ у наближенні локальної густини приводиться до вигляду:

$$u_{xc}(n(\vec{r})) = \frac{d}{dn} (n \varepsilon_{xc}(n)) \quad (6)$$

де $\varepsilon_{xc}(n)$ – кореляційна енергія електронного газу. Тоді $u_{eff}(\vec{r}) = V_D(\vec{r}) + u_{xc}(\vec{r})$ також стає функцією n . Зважаючи на те, що $u_{xc}(\vec{r}) = -\sqrt[3]{n(\vec{r})}$ над поверхнею кристала ($z > 0$) рівний нулю, а поблизу поверхні ($z \leq 0$) стрибком змінюється до деякого скінченного негативного значення, розв'язок рівняння (1) можна шукати відносно n . Показано [7], що у випадку із простими металами щільність електронів поблизу поверхні змінюється приблизно так:

$$n(z) = \frac{\bar{n}}{2} e^{-\beta z} \theta(z) + \bar{n} \left(1 - \frac{1}{2} e^{\beta z} \theta(-z) \right), \quad (7)$$

а відповідно і

$$V_D = -\frac{e^2 \bar{n}}{\epsilon_0 \beta^2} \left[\frac{1}{2} e^{-\beta z} \theta(z) + \bar{n} \left(1 - \frac{1}{2} e^{\beta z} \theta(-z) \right) \right] \quad D = \frac{e^2 \bar{n}}{\epsilon_0 \beta^2} \quad (8)$$

(β – параметр затухання електронної щільності). Схематичні залежності цих величин від z подано на рис. 1.

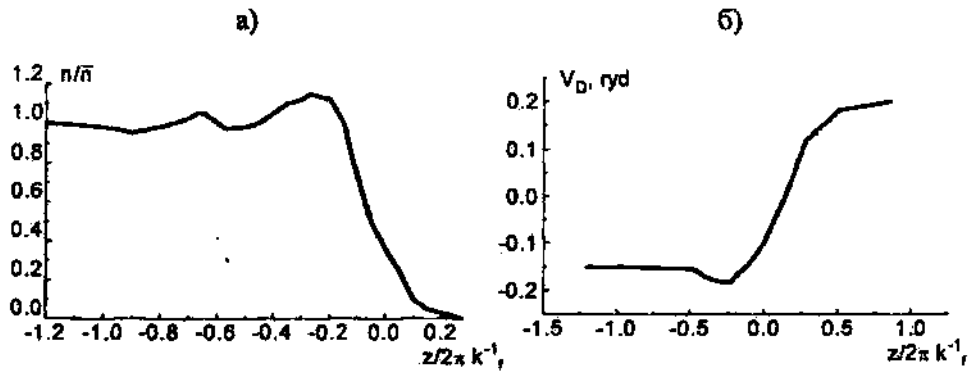

Рис. 1. Розподіл а) відношення концентрації n/\bar{n} носіїв та б) потенціалу дипольного шару V_D у напрямку нормалі до поверхні (за даними [7,8])

Самоузгоджений розрахунок [8] величини $n(z)$ з використанням інтерполяційної формули

$$\epsilon_{xc} = \frac{e^2}{4\pi\epsilon_0 a_0} \left[-\frac{0,458}{r_s} - \frac{0,44}{r_s + 7,8} \right] \quad (9)$$

дав змогу обчислити величини електростатичного $V_D(z)$ і загального $u_{eff}(z)$ потенціалів (рис. 2), а також висоту D потенціального бар'єра: при зміні r_s від 2 до 5. Ця величина становить 7...0,5 еВ, що узгоджується з результатом напівемпіричного розрахунку [6] – 1...3 еВ при $r_s=2...3$.

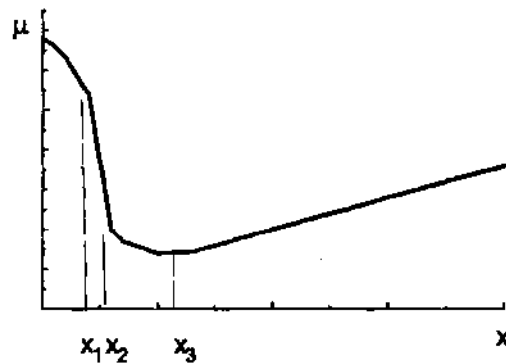

Рис. 2. Схематичний хід залежності коефіцієнта тертя μ від приведеної швидкості $x=\eta v/\rho$ (η – в'язкість, ρ – густина) [1]

Обмеження простими металами не має принципового характеру з точки зору питання, що розглядається. Воно пов'язане виключно зі складностями пошуку розв'язків рівняння (1) для перехідних металів, зокрема, із непридатністю наближення локальної густини. Проте якісно поведінка електронної системи у приповерхневих шарах залишається такою ж, як і у простих металах. Підставою для такого висновку можуть бути результати, одержані у моделі ренормованого псевдоатома [9], де запропоновано

альтернативний метод розрахунку електронної щільності n , придатний для будь-яких, у тому числі для перехідних, металів. Зокрема, для $3d$ - і $4d$ -металів розраховано величини дипольних бар'єрів, значення яких у випадку групи заліза змінюються у межах 2,5...6 eВ, що збігається з даними напівемпіричних розрахунків [9].

Аналіз поведінки електронної системи у приповерхневих шарах дає підстави стверджувати, що відповідальним за утворення граничних молекулярних шарів мастильної рідини є електричне поле, яке утворюється поверхневими станами. Негативно заряджена до потенціалу у декілька вольт поверхня на відстанях порядку розмірів молекули, створює сильне електричне поле, здатне притягувати навіть електронейтральні неполярні молекули, поляризуючи їх. Унаслідок цього поверхня металу завжди вкрита шаром адсорбованих молекул, хімічно активні з яких вступають у реакцію, наприклад, окислюючи її. У цьому шарі відбувається падіння потенціалу, так що над ним поле відсутнє. Товщина шару визначається значенням його діелектричної проникності.

Оскільки молекули органічних кислот, що входять до складу технічних мастил, володіють власним дипольним моментом $\sim 1...2 D$ [1], то вони зазнають орієнтувального впливу некомпенсованого поля кристалічної поверхні. Якщо молекули речовини володіють дипольним моментом \vec{p} , то величина вектора поляризації \vec{P} , що визначає її діелектричні властивості, залежить від напруженості орієнтувального поля \vec{E} за законом

$$P = NpL\left(\frac{pE}{kT}\right), \quad (10)$$

де N – кількість молекул, $L(x) = \text{cth}(x) - 1/x$ – функція Ланжевена.

У початковий період взаємодії пари тертя їх поверхні вкриті плівками оксидів, товщина й антифрикційні властивості яких надзвичайно малі. Мастильна рідина, що не змочує окислені поверхні, не розділяє, а тому не захищає, їх при малих швидкостях відносного руху. Відбувається майже сухе тертя, яке руйнує поверхню, у тому числі оксидну плівку. Поява ювенільних частин металічної поверхні супроводжується зростанням напруженості некомпенсованого електричного поля E , що спричиняє адсорбцію молекул мастильної рідини, тобто появу захисного шару, який "розводить" поверхні. Поки дія поля на полярні молекули недостатня для їх орієнтування (за малих x $L(x) \approx x/3$), адсорбують, створюючи захисну плівку, переважно неполярні молекули з наведеними дипольними моментами, оскільки для них витрати енергії на переорієнтацію не потрібні. Утворення таких плівок, що характеризуються наявністю легкого тангенціального ковзання вздовж площини розділу, полегшує відносний рух поверхонь пар тертя. Проте, внаслідок слабких несучих властивостей їх товщина, а отже антифрикційна здатність, мала. Руйнуванню таких плівок сприяє процес окислення поверхні, що відбувається паралельно з їх утворенням. При зростанні швидкості відносного руху пар тертя його вплив зменшується, оскільки істотно зростає площа ювенільної поверхні через, наприклад, механічне руйнування або випаровування оксидних плівок. При цьому збільшується товщина захисного шару, утвореного молекулами мастила, унаслідок зростання некомпенсованого поля E , що призводить до подальшого зменшення тертя (ділянка $0...x_1$, рис. 2.).

Одночасно інтенсифікуються процеси створення граничних шарів з участю полярних молекул, оскільки подальше збільшення швидкості спричиняє посилення поляризації \vec{P} мастила за рахунок переважного орієнтування полярних молекул уздовж зростального поля E . Оскільки граничні шари володіють високими антифрикційними властивостями, це пояснює подальше зменшення тертя на ділянці $x_1...x_2$ (рис. 2). У точці x_2 досягається або повне падіння поверхневого потенціалу у граничному шарі, або насичення орієнтаційної поляризації (за великих x $L(x) = 1$), яка тепер визначається тільки концентрацією N полярних молекул та величиною їх дипольного моменту \vec{p} :

$$P = Nr. \quad (11)$$

У першому випадку подальше збільшення швидкості супроводжується виразним гідродинамічним (за законом Ньютона) зростанням тертя (ділянка правіше точки x_3).

У другому випадку подальше збільшення швидкості може мати (як результат зростання некомпенсованого поля \vec{E}) один із двох наслідків: 1) адсорбцію на поверхні граничного шару неполярних молекул, 2) руйнування сильним полем зв'язків карбоксильних груп молекул типу карбонової чи метиленових груп молекул типу масляної кислоти.

Перше значно покращить змащувальні властивості покриття, оскільки плівка з неполярних молекул характеризується малим коефіцієнтом тертя ковзання (спадна ділянка правіше x_2) з подальшим зростанням ролі гідродинамічного тертя. У другому варіанті деструкція карбоксильних чи метиленових ланцюгів органічних молекул із подальшим насиченням розірваних зв'язків розчиненим у мастилі киснем призводить до появи молекул менших розмірів, які можуть мати власний дипольний момент \vec{p} , більший, ніж у материнської молекули. Наприклад, для молекул масляної ($C_4H_8O_2$) й оцтової ($C_2H_4O_2$) кислот ці величини становлять відповідно 0,93 і 1,73 D. У цьому випадку згідно із (10) ступеня орієнтаційної поляризації, здатної повністю компенсувати поле \vec{E} , досягається за меншої кількості молекул, що еквівалентне зменшенню товщини граничного шару, тобто спричинить погіршення антифрикційних властивостей мастила. Очевидно, тривалість терміну експлуатації технічних мастил лімітується інтенсивністю згаданих незворотних процесів, про що свідчать дані стосовно наявності кореляції між величиною граничного тертя і вмістом атомів вуглецю у молекулах мастила [1].

Висновки. У рамках моделі електронної будови речовини визначено роль поляризації молекул у процесах утворення граничних шарів антифрикційних рідин.

Посилення поляризації \vec{P} мастила забезпечує як адсорбцію на поверхні граничного шару неполярних молекул, що покращує змащувальні властивості покриття, так і появу молекул менших розмірів, які можуть мати дипольний момент, більший, ніж у материнської молекули, що зменшує товщину граничного шару, тобто спричиняє погіршення антифрикційних властивостей мастила.

Список використаних джерел

1. Ахматов А.С. Молекулярная физика граничного трения / А.С. Ахматов. – М. : Физматгиз, 1963. – 472 с.
2. Дэвисон С. Поверхностные (таммовские) состояния / С. Дэвисон, Дж. Левин. – М. : Мир, 1973. – 231 с.
3. Электронные явления на поверхности полупроводников / под ред. В.И. Ляшенко. – К. : Наук. думка, 1968. – 400 с.
4. Киселев В.Ф. Поверхностные явления в полупроводниках и диэлектриках / В.Ф. Киселев. – М.: Наука, 1970. – 399 с.
5. Постников С.Н. Электрические явления при резании и трении / С.Н. Постников. – Горький: Волго-Вятское кн. изд., 1975. – 280 с.
6. Heine V. Theory of the surface dipole on nontransition metals / V. Heine, C.H. Hodges // J. Phys. C: Solid State Phys. – 1972. – №5(2). – P. 2845–2852.
7. Lang N.D. Theory of Metal Surfaces: Charge Density and Surface Energy / N.D. Lang, W. Kohn // Phys. Rev. – 1970. – №1(12). – P. 4555–4568.
8. Lang N.D. Theory of Metal Surfaces: Work Function / N.D. Lang, W. Kohn // Phys. Rev.

– 1971. – №3(4). – P. 1215–1223.

9. Taut M. Surface Dipole Barrier of Metals / M. Taut, H. Eschrig, M. Schubert // Phys. Stat. Sol. – 1980. – №100(1). – P. 243–250.

Мельник П. И., Крамар В.М., Цидыло И. В., Петрык И. Я. Связь предельных слоев антифрикционных жидкостей с процессами трения в металлах

На основе представлений о существовании поверхностных состояний в кристаллах дается интерпретация механизма формирования предельного слоя в смазочных жидкостях, которые используются для устранения сухого трения между поверхностями деталей механизмов.

Ключевые слова: жидкостное трение, предельный слой, поверхностные состояния.

Melnyk P.I., Cramar V.M., Tsidylo I.V., Petryk I.Ya. Relation of maximum layers of antifriictional liquids with processes of friction in metals

On the basis of performances about existence of surface states in chips is given interpretation of the gear of formation of a limiting seam in lubricating liquids, which one will be used for elimination of dry friction between surfaces of parts of gears.

Key words: liquid friction, maximum layer, superficial being.

УДК 7.03

Гребенюк Іван Васильович,
старший викладач
кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МИСТЕЦТВА АРХІТЕКТУРИ З УРАХУВАННЯМ СИНТЕЗУ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Взаємодія мистецтв як явище має конкретно-історичний характер. Воно по-різному проявляло себе на різних етапах суспільного, культурного розвитку. Наукові та проектні дослідження дозволяють виявити сучасні напрямки використання виробів і творів мистецтва при формуванні інтер'єрів.

Ключові слова: монументальне мистецтво, образотворче мистецтво, інтер'єр, архітектурне мистецтво.

Постановка проблеми. Твори мистецтва – неоціненне надбання людства, без котрого неможливо уявити собі світової культури. Важливе місце в ньому займає архітектура, цей «кам'яний літопис світу», у якому втілилися провідні ідеї минулого і сучасності, колективний геній народів, їх слава і гордість.

Кожний народ пишається культурними здобутками своїх предків, бо в них він бачить не тільки своє минуле, а й сучасне і майбутнє. Художні форми архітектури склалися, розвивалися в контакт, під впливом художніх форм і символіки образотворчого мистецтва. У свою чергу, архітектура має значний вплив на розвиток образотворчого мистецтва.

Метою даного дослідження є виявлення сучасних напрямків використання художніх виробів, творів мистецтва при формуванні сучасного декоративного мистецтва й архітектури України, оскільки все це формує естетичне уявлення про архітектуру та мистецтво, як про систему образів, про ряд просторових композицій, взаємозв'язок яких визначається не тільки їх безпосередньою візуальною зв'язаністю, але й складнішою системою проектних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить історія, періоди становлення значних художніх напрямів, розквіт кожного великого стилю завжди сприяли взаєморозумінню творців різних видів мистецтва, об'єднанню їх зусиль для вирішення тих соціальних і художніх завдань, які ставило перед ними життя [4, 6].

Найбільші шедеври цілісної картини світу були створені засобами архітектури й монументального мистецтва в художніх формаціях Давнього Єгипту, античної Греції, античного Риму, Середньовіччя, Відродження, бароко. Жодна подальша епоха вже не змогла досягти цих висот.

Накопичена історична інформація свідчить про те, що час життя і обставини згасання стилів неоднакові, як і їх вплив на формування подальших естетичних переваг. Кожен наступний стиль піднімає, поза сумнівом, на новий рівень розуміння краси, спирається на тонше сприйняття художньої виразності витворів мистецтва, архітектури зокрема. Кожен новий стиль, використовуючи досвід, стає інтелектуально багатшим [5].

Історія єгипетської архітектури показує початок становлення цього великого мистецтва, відкриття його специфічних засобів й освоєння ряду прийомів для досягнення художньої образності. Був зроблений перший крок в освоєнні архітектурного середовища,

у диференціації внутрішнього і зовнішнього простору, у встановленні художньо-логічних зв'язків між ними.

Пройдений шлях послідовного розвитку від окремого простору приміщення до складання елементів у єдину функціонально-художню систему. Знайдена форма органічної сполуки образотворчих мистецтв – скульптури і живопису з архітектурою.

В античній архітектурі роль інтер'єру виявилася у винятковій увазі до його художньо-естетичних якостей. Відповідаючи соціальній потребі, значно збільшилися розміри вільних внутрішніх просторів культових і громадських будівель. Краса абстрактних геометричних форм, виконаних на реалістичній основі матеріальних конструкцій і декору, використовувала образи природи, силу та привабливість людського тіла. Тому архітектура, твори мистецтва, формуючись на певних математичних аспектах, пропорціях, володіли поетичними, живими рисами, що імпонують емоційному сприйняттю.

Наступний етап – створення романського стилю (XI–XII ст.) на основі будівництва монастирських церков. У структурі загального простору інтер'єру домінувала центральна вісь, що проходила від входу до вітваря. Центральний неф мав циліндрове склепінчасте покриття. У романський період високого рівня досягає мистецтво архітектурного рельєфу, фігуративного й орнаментального, абсолютно не схожого на античний, такий, що спирається у пошуках художнього образу на місцеву флору і фауну [3]. Характерна легкість інтер'єру собору готичного стилю (XIII–XV ст.) багато в чому залежала від пластичного трактування внутрішніх поверхонь. Кам'яна маса в каркасній конструкції стала незрівнянно менша. Особливої легкості інтер'єру додають кольорові поверхні вітражів, що світяться, із тонкими кам'яними палітурками. Декор огорожі виявляв головним чином тектонічну основу конструкції, якості природних матеріалів. Рельєфна пластика використовувала мотиви архітектурного ордера, прийоми включення об'ємної скульптури. Колір був широко представлений у сюжетних живописних зображеннях, орнаментальних композиціях.

Період нового часу в Європі (XV–XIX ст.) пов'язаний із декількома етапами, відбитих у стилях ренесанс, бароко, классицизм, еkleктизм, які послідовно змінювали один одного.

Відродження античності в архітектурі слід розуміти як загальний художній принцип досягнення образної виразності. Запозичені зовнішні риси ордера і прийоми строгого формоутворення з'єднувалися з новими прийомами побудови просторових структур та використання ордера. Щоб підкреслити цей ефект, приєднуються живопис, скульптура, які вступають у повноцінний синтез. Скульптурні об'єми зображення, віднесені від стіни, фіксують передній наочний план. Живописні зображення, що не мають чітких меж обрамлення, розривають площину, створюють перспективи, що далеко йдуть. Так, інтер'єр стилю бароко перш за все створював атмосферу святкового багатства форм, кольору. Численні живописні зображення на плафонах і стінах відрізнялися насиченими контрастними поєднаннями. Визначальним принципом стилю классицизм було наближення до класичних ордерних побудов античності. При цьому в розробці інтер'єрів використовувалися також прийоми пластичного, живописного декору італійського відродження. Додатковим засобом прикраси були забарвлення поля стін або розміщення тонкої ліпнини. Стіни камерних приміщень палаців (будуари, спальні, салони) іноді покривалися дорогими візерунчастими тканинами. Рідкісні сюжетні зображення на плафоні робилися в чіткому обрамленні. Синтез скульптури і живопису будувався на підпорядкуванні їх архітектурі в сенсі вибору місця розміщення, величини зображення, характеру матеріалу, кольору [1, 3].

У кінці XIX ст. у країнах Європи позначився новий підхід до просторового формоутворення, стилістичної організації декору. Еклектична архітектура, яка прийшла після періоду класицизму і ампіру більше не відповідала естетичним вимогам.

Модерн як архітектурний напрям першим здійснює розрив із попередніми традиціями, готуючи появу «сучасної» архітектури. У модерні відзначають два види декору. Перший – «функціональний» – був сполучений із конструктивними й утилітарними елементами: обрамленням вікон і дверей, огорожею сходів, формами стелі, конструкцією опор. Їх форми використовувалися як основа для варіацій художньо-пластичних, колірних рішень. Другий тип декору – образотворчий, графічний, живописний прикрашав поверхню стіни, стелі, деталі. Орнамент зазвичай зливався з площиною, якоюсь мірою розвиваючи її фактуру, або ставав облицюванням. У всіх випадках декор модерну переважно орнаментальний, направлений на вираження єдиної стилістичної цілісності архітектурного середовища.

У 20-і роки (XX ст.) створюється теорія об'єктивного формоутворення, пов'язана з прямим передаванням функціонального процесу, матеріально-конструктивних умов будівництва для будь-якого типу споруди. Отримує суспільне визнання принцип раціоналізму, що має на увазі економність вибору об'ємно-планувальних, конструктивних параметрів приміщень будівель. Цей принцип у цілому зберігся в практиці наших днів.

Акцент у художньо виразних засобах на власне архітектурні – форму, матеріал, конструкцію – дещо обмежив залучення інших образотворчих мистецтв. Скульптурні і колірні композиції монументальних творів у своїй стилістиці набули абстрактнішого характеру зображення, що ближче стоїть до архітектурної геометрії, природної фактури обробних матеріалів.

Розглядаючи питання історичного розвитку формування інтер'єру в Україні, з урахуванням географічного розташування щодо європейських країн, необхідно відзначити характерні особливості інтер'єрів періодів Стародавньої Русі (вплив Візантії), національну специфіку українського бароко й модерну, особливе місце в історії може зайняти розгляд радянського періоду, чому доречно присвятити окреме дослідження.

Характерною рисою 80–90-х років (XX ст.) є такі стильові напрями, як хай-тек, мінімалізм, супутні стосовно них стилі. З іншого боку, паралельно отримало розвиток використання різних історичних стилів, так звані стилізації. Багато в чому це пов'язано з побажаннями замовника. Набув деякого поширення стиль кантрі – використання в інтер'єрі предметного наповнення, побудованого на основі народного мистецтва, а також принцип екодизайну, коли передбачається використання екологічно чистих обробних матеріалів. Закономірним вважається використання в одній будівлі при формуванні інтер'єрів відразу декількох стильових напрямів.

У 90-і роки в Україні спостерігається особливий інтерес до художніх робіт професійного декоративного мистецтва, у складі якого розвиваються такі види, як художня кераміка, текстиль, скло, метал, дерево, емаль [2]. Широка палітра використовуваних матеріалів і технік, деяка економність порівняно з монументальними видами, а також особливості історичних національних традицій декоративних мистецтв дозволяють відзначити ефективність включення виробів і творів декоративного мистецтва в структуру житлових, громадських будівель, особливо масового будівництва. Існують позитивні приклади впровадження виробів декоративного мистецтва в структуру інтер'єрів, які проводилися в науково-дослідному центрі монументально-декоративного мистецтва «КиївЗНДЦЕП» протягом 80–90-х років. Це дозволяє розглянути по-новому питання синтезу мистецтв відносно формування інтер'єру. Мається на увазі класична композиційна єдність архітектури, скульптури, живопису, коли в ролі скульптури

виступають виробни кераміки, металу, дерева, скла, а живопису – розпис на керамічній основі, гобелен, батик, а також залучення вітражу й акрилового розпису, що дозволяє досягти об'єднання їх у певному архітектурному просторі. Можливість такого органічного злиття заснована на сумісності ряду загальних властивостей, збереженні власних якостей, притаманних кожному виду декоративного мистецтва окремо.

Висновки. Таким чином, суть мистецтва архітектури виявляється в її емоційно-образній виразності. Історія свідчить, що для посилення дії на глядача шляхом більш різностороннього, поглибленого й дохідливого розкриття ідейного вмісту в архітектурі дуже часто вдавалися до допомоги образотворчих мистецтв. Конкретність пластичних або живописних художніх образів сприяла кращому сприйняттю творчої думки, розкриттю архітектурно-художнього образу будівлі або споруди. Подібний підхід є фундаментальною основою творчої співдружності, що базується на об'єктивній природі художньо-образного мислення в мистецтві. Проте не слід думати, що синтез мистецтв у архітектурі, особливо в інтер'єрі, утворюється простим залученням творів «під один дах».

Творча діяльність має специфічні особливості, закономірності, використання яких сприяє створенню справжнього ансамблю мистецтв і вимагає проведення окремого дослідження.

У даний час в Україні основним завданням при формуванні інтер'єру житлових і громадських будівель є створення не тільки оптимальних умов функціонування об'єкта, але й прагнення реалізувати оригінальне, неповторне, унікальне авторське рішення з високим рівнем естетичної організації внутрішнього середовища. Для виконання даного завдання, а також для додання рішенню відмінності від поширеного знеособленого європейського підходу, одним із напрямів може бути залучення у структуру інтер'єру будівлі виробів і творів професійного декоративного мистецтва України, яке розвивається в руслі загальноєвропейського художнього процесу, базується на історичних традиціях національного мистецтва.

Список використаних джерел

1. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв / [авт. тексту Мері Холлінгсворт]. – К. : Махаон-Україна, 2007. – 512 с.
2. *Кара-Васильєва Т.В.* Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т.В. Кара Васильєва, З.А. Чегусова. – К. : Либідь, 2005. – 280 с.
3. *Раннев В.Р.* Интерьер: учеб. пособие для архит. спец. вузов / Валентин Романович Раннев. – Москва : Высшая школа, 1987. – 232 с.
4. *Степанов Г.П.* Композиционные проблемы синтеза искусств / Георгий Петрович Степанов. – Ленинград : Художник РСФСР, 1984. – 320 с.
5. *Ткачев В.Н.* Архитектурный дизайн (функциональные и художественные основы проектирования) : учеб. пособие для студ. и препод. соответствующих дисц. / Валентин Никитович Ткачев. – Москва: Архитектура-С, 2006. – 352 с.
6. *Швидковский О.А.* Гармония взаимодействия: (Архитектура и монументальное искусство) / Олег Александрович Швидковский. – Москва : Стройиздат, 1981. – 280 с.

Гребенюк И. В. Историческое развитие искусства архитектуры с учетом синтеза художественно-эстетических качеств

Взаимодействие искусств как явление носит конкретно исторический характер. Оно по-разному проявляло себя на разных этапах общественного, культурного развития.

Научные и проектные исследования позволяют обнаружить современные направления использования изделий и произведений искусства при формировании интерьеров.

Ключевые слова: монументальное искусство, изобразительное искусство, интерьер, архитектурное искусство.

Grebenyuk I. V. Historical development of art of architecture is taking into account the synthesis of artistic and aesthetic qualities

Co-operation of arts as carries the phenomenon concretely historical character and on different proved on the different stages of community and cultural development. Scientific and project researches - allow to find out modern directions of the use of wares and works of art at forming of interiors.

Key words: *monumental art, fine art, interior, architectural art.*

УДК 72.03

Поліщук Лариса Клавдіївна
кандидат архітектури, доцент
кафедри архітектури та містобудування
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СТИЛЬ СЕЦЕСІЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ МІСТА СТАНИСЛАВОВА 1920 – 1930 рр.

У процесі дослідження еволюції архітектурних форм 1920–1930-х рр. на прикладі архітектури міста Станиславова (Івано-Франківська) виявлено джерела її формування, архітектурні впливи, особливості внутрішніх стилістичних розгалужень, стильові тенденції. Станиславівська архітектура 1920–1930 рр. представлена як перехідний період від архітектури сецесії до конструктивізму (функціоналізму), як етап конструктивістського перетворення сецесії.

Ключові слова: сецесія, романтичний напрям, раціоналістичний напрям, модернізований неокласицизм, садибний стиль, ар деко, народно-романтичні тенденції, раціоналізм, конструктивізм.

Проблема дослідження. Обґрунтування вмісту перехідних елементів від сецесії до конструктивізму в архітектурі Станиславова 1920–1930 рр.

Мета роботи. Визначення джерел, закономірностей, особливостей та основних шляхів розвитку архітектури Станиславова 1920–1930 рр.

Завдання роботи. Структурування архітектурних об'єктів залежно від комплексу показників, що їх стилістично і формологічно характеризують.

У повоєнне перехідне десятиліття станиславівська (івано-франківська) сецесія продовжує свій розвиток двома основними шляхами. Перший шлях – шлях *історизму* й *традиціоналізму*, передбачає романтичний варіант збереження методу сецесійної стилізації для засобів архітектури, почерпнутих з арсеналу попередніх епох. Прикладом є неокласицистичні будівлі, садибний стиль котеджів, традиції національних варіантів модерну в будівлях, позначених рисами експресіонізму. Другий шлях – *раціоналізація* сецесії у рамках пошуку нової естетики. Це своєрідна тенденція *раціоналізованої неокласики* та *національного романтизму*. Риса раціоналізованої сецесії присутні також в *ар деко*, *академічному модернізмі* й *раціоналістичній архітектурі* (рис. 1).

Процес пошуку раціональних основ архітектури, розвитку модернізму, кульмінація якого в теорії та практиці очікувалася у 1908–1914 рр., був загальмований війною, яка не порушила засадничого поділу на старе й нове в архітектурі, однак вплинула на співвідношення сил між модерністичною і традиціоналістичною течіями. Відбувся тимчасовий поворот від раціоналізму до романтизму, хоч війна підсилила технічний прогрес, який приніс низку цікавих конструктивних розв'язань у європейській архітектурі. Але в більшості регіонів технічна база була знищена, що орієнтувало будівництво на традиційні матеріали (цегла, дерево), які більш досконало годилися до відбудови архітектури в традиційних формах.

Шляхи розвитку тогочасної галицької архітектури в основному відповідали напрямкам розвитку польської архітектури у зв'язку з окупацією новоствореною Польщею Східної Галичини згідно з санкцією Найвищої Ради Мирної конференції в Парижі 1919 р. [6, с. 236–242].

Безпосередньо після 1918 р. польська архітектура, як і європейська, увійшла в хвилю традиціоналізму. Прагнучи створити нове, вона послуговується формами класики, народного романтизму та модернізованими сецесією формами народного мистецтва, реалізується наступними стилями: неокласицистичним, «дворковим» (садибним) й народно-декоративним [10, с. 166–167].

У галицькій архітектурі, у тому числі станиславівській, не знайшов розвитку народно-декоративний стиль, який у польській архітектурі є напівмодернізмом. Галицька повоєнна архітектура набуває образу *модернізованого неокласицизму, садибного стилю, ар деко*, частково зберігаються *романтично-народні тенденції*. Роки війни та повоєнні часи не сприяли теоретизуванню в галузі архітектури, а були більше спрямовані на практичні цілі відбудови краю. Проекти будинків, ратуш, шкіл, що зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області, у рамках повоєнного історизму використовували форми сецесійного повоєнного «дворека», змішані з традиціями ренесансу й бароко, та «польського стилю», витоками якого є «надвіслянська готика», «закопанський стиль». Проте тимчасова перевага історичних форм в архітектурі не могла загальмувати процес руху галицького мистецтва й архітектури до сучасності. Загалом повоєнна архітектура спирається на більш тривкі, прості форми, перестаючи бути екзотикою для вибраних. Завершується період звернення до естетики «мистецтва для мистецтва».

Тогочасна архітектура Східної Галичини тісно пов'язана з народним романтизмом. Так у 1920–1930-х рр. Є. Нагірний продовжує розвивати традиції дерев'яного й оборонного галицького зодчества, які розвинулись в межах сецесії в окремий напрям. У 1920-х рр. відбулася експансія польського садибного стилю у східній частині Польщі, зокрема в українських містах – Луцьку, Ковелі, Рівному. Становлення «дворкового стилю» як наступника «закопанського стилю» та сецесійного «дворека», а ще більше як романтичного наслідку повоєнного утвердження польської державності, пояснюється польським романтизмом, що з покоління в покоління культивував образ замкнутої в шляхетському дворі польськості.

У Станиславові лінія традиціоналізму сягає 1930-х рр. Значну частину новобудов 1920-х рр. складають одноповерхові мансардні та двоповерхові котеджевого типу особняки для службовців державних закладів (серед яких будинки львівського архітектора Мар'яна Осінського), зведені як місто-сад в районі Зосиної Волі між сучасними вулицями Коновальця та Чорновола, а також в інших районах міста (дод.1:1–3). В розплануванні будинків відчутною є сецесійна рухливість простору, яку створюють розпланувальне ядро будинку, асиметричні ризаліти, балкони, глибинно-просторове розкриття архітектурної композиції. Кубоподібність об'єму будинку, вигладжені стіни, стилізований лінійний неокласицистичний декор у вигляді фризових смужок, стрімкий трикутний фронтон з овальною нішею – усе це свідчення безпосередності, простоти, деякої модернізації архітектурних форм, характерних для перехідного періоду між сецесією і конструктивізмом (функціоналізмом) в архітектурі Станиславова. У станиславівській архітектурі 1920-х рр. садибний стиль є радше наступником англійського котеджу у поєднанні з традиціями місцевого сецесійного особнякового будівництва (дерев'яні конструкції піддашся (буд. по вул. Богунській, 7), дерев'яні галереї-веранди (буд. по вул. Павлика, 10; Романчука, 8), напівкруглі каркасні фронтони (буд. по вул. Миру, 49) та окремими елементами «дворкового стилю», такими, як польський чотирихилий ламаний дах, класицистичний фронтон (дод.1: 3–4).

У 1930-х рр. традиції національних варіантів станиславівської сецесії зберігаються в основному в культурно-освітньому будівництві. Це підтверджують проекти народного

дому для німецьких католиків, який зберігає риси житлового будівництва в німецьких колоніях [2], читальні товариства «Просвіта» (Княгинин-місто) з двозаломним дахом центрального ризаліту головного фасаду [3]. Риси наддніпрянської й галицької народної архітектури поєднує нереалізований проект триповерхової споруди читальні «Просвіти» (Княгинин-колонія) архітектора Є. Нагірного [1, с. 82] (дод.1: 5).

Загалом романтично-народні тенденції в архітектурі Станіславава, які хронологічно окреслюємо 1895–1935 рр., виникли у протосецесійний період, розвинулися окремою сецесійною гілкою, а згодом трансформувалися під впливом повоєнного неокласицизму, зберігаючи засадничі риси.

Якщо садибний стиль був результатом теоретичних і практичних пошуків національного стилю в межах сецесії у період до 1914 р., то розквіт повоєнного неокласицизму більше пов'язують з психологічними, політичними чинниками, які принесла війна. Неокласицизм не починався у 1900 р. та не минув після 1925–1926 рр., проте в цей період він був тісно пов'язаний із модерном.

Звернення до логіки організації класицистичної форми приводить стиль модерн до неокласицизму, прямої реконструкції класицизму. В. Кириллов поділяє шлях розвитку пізнього модерну в напрямі до неокласицизму на дві тенденції [4, с. 131]. Перша призвела до «пригнічення» модерну неокласицизмом, тобто поступової заміни його історичними копіями нормативного стилю. Проте об'ємна структура модерну не зникла під неокласицистичним декором. Єдиним станиславівським прикладом монументального неокласицизму, поєданого з об'ємною структурою модерну, є кінотеатр «Тон» по вул. Грушевського, 3.

Друга тенденція – відтворення класицизму на основі світосприйняття модерну, стилізації, вільної інтерпретації архітектурних форм. Так, об'ємний варіант ордера, що виявився протипоказаним просторовій сутності модерну [5, с. 134], підпорядковується вимогам стилю, втрачає свої конструктивні якості (як у випадку з історизмом другої половини XIX ст.), передає їх стіні і встановлює домінування простору. Саме друга тенденція становлення неокласицизму домінує у станиславівській архітектурі. Вертикальні членування сецесії поступово перетворюються у вигладжені чисті вертикальні пілястри, згодом – у пілястри з капітелями (Незалежності, 61; Січових стрільців, 35; Шевченка, 44а).

Станиславівська неокласицистична архітектура повоєнних років не виникла як протиставлення стилю сецесії. Пізньосецесійні тенденції, що спирались на традиції у більшому або меншому спрощенні тривали до кінця 20-х рр. Поєднанням раціоналізованої сецесії та неокласики у вигляді спрощеного класицизму позначена низка будівель Станіславава: будинок Спілки польських залізничників по вул. Грушевського, 19–Мельничука; приватна клініка по вул. Чорновола, 23; санаторій доктора Гута по вул. Франка, 17 (дод. 1:7–8). Твори модернізованого неокласицизму споріднені з ранньомодерністичними будинками періоду 1908–1914 рр. Пізньосецесійна станиславівська архітектура Ф. Януша в своєму русі до раціоналізму і простоти близька до сучасної архітектури, але спирається на традиції, належачи добі раннього модернізму. «Оголений», модернізований класицизм, опертий на раціоналізм пізньої сецесії, демонструють будинок страхової медичної каси по вул. Франка, 30, житловий будинок для службовців залізниці по вул. Грюнвальдській, 15, костьол по вул. Вовчинецькій, 92, особняк по вул. Маланюка, 21 (дод.1: 9–10). У 1920-х рр. присутність сецесії в неокласицизмі проявляється у вільній, «гротескній» стилізації шляхом загострення зовнішніх ознак стилю (Желехівського, 6), у графітізованому ордерному декорі – новий

простір не дає підстав для об'ємного моделювання декору (Галицька, 13; 15), у вільній інтерпретації класицистичних форм (Короля Данила, 8) (дод.1: 6).

Оскільки в архітектурі Станиславова неокласицизм не є прямою реконструкцією стилю, це стало приводом для місцевого визначення спрощеного класицизму як стилізаторського спрямування сецесії (вільна стилізація в дусі чогось). Загалом станіславівському неокласицизму не притаманна асоціативність із конкретними історичними формами, він швидко оголює конструктивну основу, у такий спосіб встановлюючи зв'язок між станіславівською архітектурою 1910-х – 1930-х рр.

Іншими важливими напрямками перехідного періоду, що пов'язують раціональну гілку модерну 1910-х із конструктивізмом (функціоналізмом) 1930-х є впливи динамічної урбаністичної утопії футуристів й експресіоністичного руху. Експресіонізм в архітектурі не належав до сучасних архітектурних форм, але не був традиційною архітектурою, як оригінальний, підсилений емоційністю, пластицизмом. Зв'язок сецесійних та експресіоністичних форм доведений порівняльним аналізом архітектурних творів провідних майстрів у дослідженнях А. Ольшевського, Н.П. Певзнера, Х.Р. Хічкока [10, с. 116, 182–185]. Екзальтація, притаманна образному строю модерну, прийоми загостреної гротескної стилізації є підставою для зіставлення модерну з експресіонізмом. Прагнення створити конструкцію реальності, що рухається, проголошену у футуристичному маніфесті, пошуки чистого пластичного руху, який домінує над чистою формою, пошуки чуттєвої, емоційно виразної експресіоністичної архітектури втілено в динамічних конструкціях деталей архітектури Станиславова 1920-х рр., у спробах створення архітектурного образу як зовнішнього виправдання внутрішньої динаміки. Прояви експресіонізму – у зигзагоподібних формах балконних ґраток багатьох будинків, напружених хвилеподібних формах балконів, загальному динамічному розвитку архітектурної композиції (буд. по вул. Грюнвальдській, 2 – Гаркуші). Експресіоністичний розвиток архітектурно-просторового ядра будинку по вул. Грушевського, 9 б, розпланування якого наближене до форми прямокутного трикутника з офіциною, із певної ракурсної оглядової точки створює оптичну ілюзію перетворення тривимірного об'єкта у двовимірний, площинний, доводячи внутрішній динамізм архітектурного простору. Станіславівським відгомонам тісно пов'язаної з сецесією народно-декоративної експресіоністичної течії в польській архітектурі є значних розмірів кольоровий народно-декоративний орнамент горизонтального аттика конструктивістського за ознаками будинку Народного дому «Княгинин» по вул. Галицькій.

Найбільш ємною з огляду на вміст перехідних елементів від сецесії до конструктивізму у Станиславові є вишукана, елітарна архітектура ар-деко, яка виросла із звільненої від чуттєвості сецесії, набула емоційної виразності експресіоністичних форм, увібрала дещо з неокласики, послуговується кубістичною кришталковістю граней архітектурних форм, уперше використаних у Станиславові Ф. Янушем перед 1914 р. Ідеться про церкву, споруджену за проектом львівського архітектора Г. Пежанського [7, с. 6], наділену рисами монументалізму, доповнену елементами національного романтизму, фантазійними рисами постсецесійного експресіонізму, кришталковістю архітектурних форм. Ускладнені профілі різновисоких бань, покритих мідною бляхою, є поєднанням сецесійної імпровізації з динамікою та романтизмом експресіонізму. Міська ратуша, споруджена за проектом станіславівського архітектора С. Трели [8, с. 14], поєднує риси ар-деко й конструктивізму: залізобетон, каркасна конструкція будинку-вежі поєднуються з близьким до експресіонізму кришталковим стилем, із традицією використання декоративних форм, зі стилізованими неокласицистичними елементами (дод.1: 11). В

архітектурі обох будинків, традиційні елементи піддані сецесійній стилізації в дусі пізньої сецесії.

Незважаючи на несприятливі умови повоєнного часу, у теорії польської архітектури існували погляди, відмінні від романтизму й історизму в будівельній практиці [10, с. 172]. Серед галицьких архітекторів повоєнного періоду, що розвивали ідеї, проголошені у період першої хвилі модернізму – львівський сецесійний архітектор, представник «мальовничої» німецької школи Роман Фелінський, теоретичні праці якого пов'язані з урбаністикою, історією, естетикою архітектури. Фелінський наполягає на розв'язанні проблем архітектури житла відповідно до засадничих рис галицьких міст, заперечує високу забудову. Особливої уваги заслуговують його постулати про уніфікацію житлових блоків, як підставу найкращої естетики міста. Він закликає передбачати при проектуванні функціонування житлових блоків у масштабі вулиці й усього міста, а не індивідуалізувати надособливі фасади [9, с. 72–88], висловлюючи в такий спосіб критику архітектонічної анархії міст періоду сецесії. На фоні теоретичних постулатів, які заперечували естетику модерну та, випереджаючи час, закликали до пошуку естетичних цінностей у ритмі уніфікованих блоків, існували й висловлювання, що засвідчували продовження ідей модерну. Принцип рівноправного трактування плану й фасаду вже був опрацьований перед 1914 р. і став основою сецесійного методу. Наслідком цього стало утвердження об'ємності міської забудови. Сецесія створила різні прийоми об'ємного моделювання будинків, які зробили можливим використання прийомів комплексної забудови. Сецесія використала принципи блокування будинків, проголошені К. Зітте. З'явилися композиції з вільно розташованих будинків. Сецесія відкрила естетичні можливості заліза і скла, продемонструвала можливість нового погляду на традицію.

Теоретично і практично пошуки нової архітектурної естетики у творах пізньої сецесії пов'язані з утилітарно-раціональною естетикою функціоналізму. Звернення до раціональної організації функціонально-конструктивних структур та їх відтворення сецесійною архітектурною формою до 1914 р. через деякий період знайшло втілення в сучасній архітектурі.

Із початку 1930-х рр. в архітектурі Станиславова з'являються зразки конструктивістської архітектури, які характеризує строга геометрія форм; домінування прямого кута, циркульних форм, залізобетонних гладких поверхонь фасадів, скла, як у будинку народної та середньої єврейської школи по вул. Мельничука, житловому будинку № 6 на площі Міцкевича, будинку торгової школи – сучасний корпус Прикарпатського університету по вул. Шевченка, 57. У безпосередніх взірцях конструктивізму раціоналізм сецесії присутній на рівні ідей, проголошених перед 1914 р. та окремих практичних реалізацій, розвинених повоєнною теорією та практикою. Ідеї модерну втілені в об'ємній композиції з глибинно-просторовим розкриттям вілли Маргошеса по вул. Шевченка, 79. В архітектурі будинку використані естетичні можливості скла у поєднанні з гладкими поверхнями бетонних стін. В інтер'єрі передбачені трансформації внутрішнього простору за допомогою розсувних стін-завіс, вперше запропонованих О. Вагнером наприкінці XIX ст.

В функціоналістично-конструктивістській архітектурі Станиславова з'являється ненадовго забутий сецесійний мотив роздвоєного еркера у різноманітних геометризованих асиметричних модифікаціях. Кутове округлення набуває строгої циркульної кривизни в будинку філармонії по вул. Курбаса, 3 – Крушельницької, у наріжних житлових будинках, які формують перспективу вулиць (будинки по вул. Незалежності, 43 – Вагилевича, Гетьмана Мазепи, 2 – Бельведерській, Бельведерській, 2 – Галицькій) (дод.1: 12). Зберігається сецесійний поділ фасадів на динамічно нерівні частини, об'єми – декілька поверхів об'єднуються і трактуються як цілісний об'єм. Часто використовується ефект

сецесійного вертикалізму. Так, у будинку № 43 по вул. Незалежності вертикальні рельєфні тяги об'єднують другий, третій, четвертий поверхи кутового округлення будинку. У будинках по вул. Бельведерській, 1; 3 зберігається прийом композиційного поділу стіни, який у період сецесії забезпечувала присутність еркера (рис. дод.1: 13–14).

Асиметричні способи розпланування сецесійних споруд, які визначалися системою життєвих процесів, із часом пов'язалися у функціоналізмі з раціональним методом організації функціональної технології: практичним структурним частинам функції будинку відповідали чітко виокремлені зони споруди.

Висновки. Станіславівська (Івано-Франківська) архітектура 1920–1930 рр. є *перехідним періодом* від архітектури сецесії до конструктивізму (функціоналізму). У 1920-х рр. продовжуються, затухаючи, архітектурно-розпланувальні тенденції 1910-х. Цей етап становить добу конструктивістського «перетворення» сецесії, її інший, більш європеїзований, варіант. Проте практика будівництва цього періоду зберігає свої традиції з появою перших конструктивістських будинків початку 1930-х рр.

Архітектуру Станіславова перехідного періоду, пов'язану із сецесією, класифікуємо відповідно до будинків, що поєднують риси: сецесії та неокласицизму; сецесії, народного романтизму; сецесії та ар деко; сецесії, раціоналізму чи конструктивізму (функціоналізму).

Список використаних джерел

1. *Грабовецький В.* Івано-Франківськ у пам'ятниках історії та культури / В. Грабовецький, Б. Гаврилів, Г. Карась. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 135 с.
2. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Фонд 2. Станіславське воєводське управління. – Оп. 8. – Спр. 2223.
3. ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 2427.
4. *Кириллов В.В.* Архитектура русского модерна: опыт формологического анализа / В.В. Кириллов. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 214 с.
5. *Кириченко Е.И.* Русская архитектура 1830–1910-х годов / Е.И. Кириченко. – М. : Искусство, 1982. – 399 с.
6. *Комар В.* Спроби нормалізації польсько-українських відносин у другій Речі Посполитій / В. Комар // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 451 с.
7. Пам'ятка архітектури місцевого значення // Матеріали Українського спеціального науково-реставраційного інституту «Укрзахідпроектреставрація» / відп. ред. З. Соколовський. – Івано-Франківськ: Укрзахідпроектреставрація, 1994. – Т. 1. – Кн. 1. – 22 с. (машинопис)
8. *Полек В.* Майданами та вулицями Івано-Франківська / В. Полек. – Львів : Світло і тінь, 1994. – 89 с.
9. *Feliński R.* Budowa miast. – Lwów, 1916. – 89 с.
10. *Olszewski A. K.* Nowa forma w architekturze Polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka. – Wrocław, Warszawa, Kraków: Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1967. – 221 s.

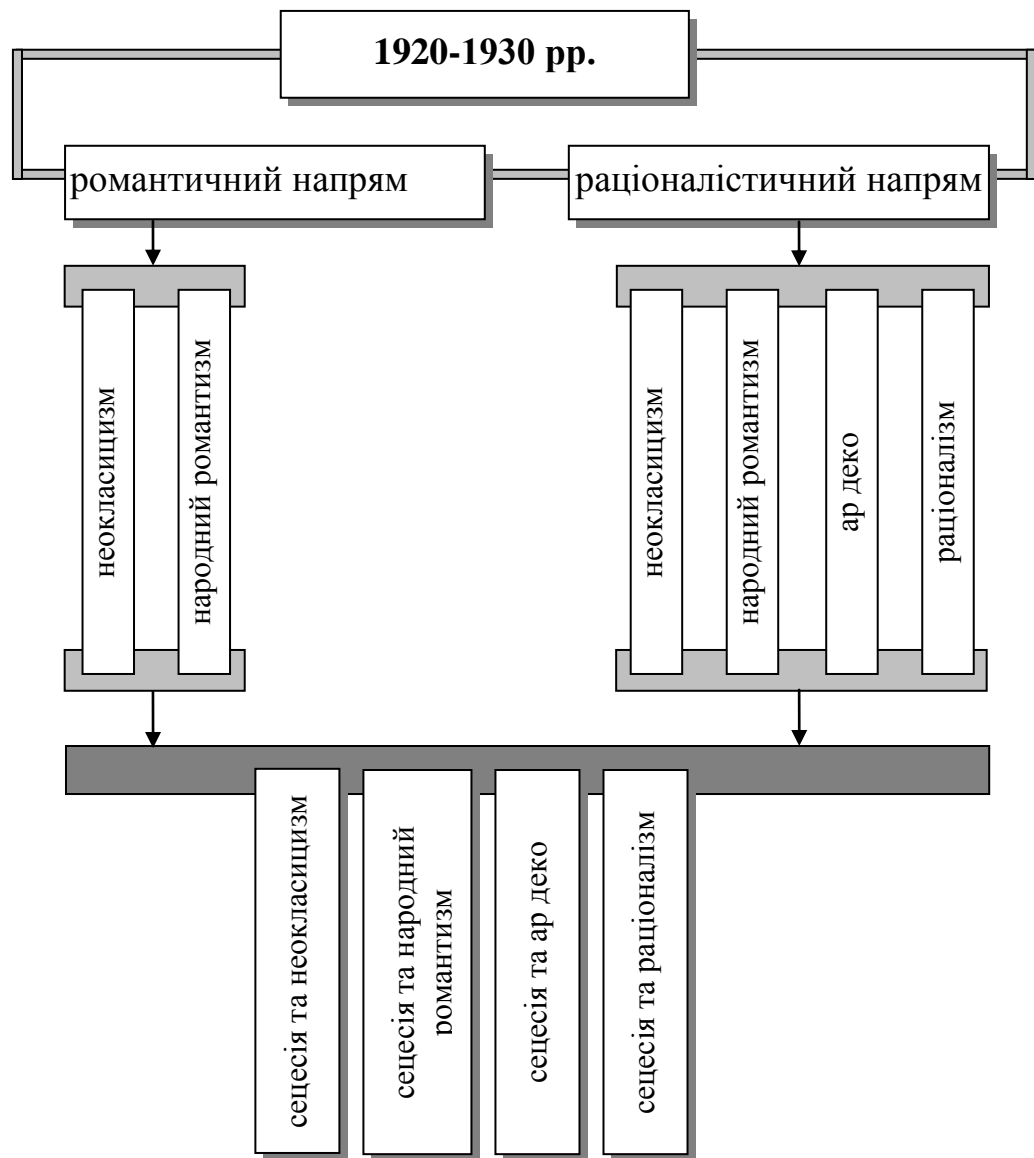

Рис. 1. Ремінісценції станіславівської сецесії 1920-1930-х рр.

1920 – 1930 рр.

1. Сорохтея, 7 (1920-ті рр.)

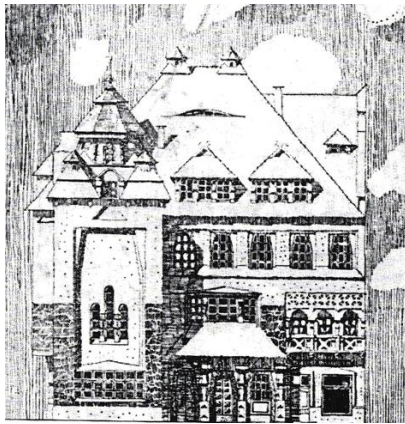
2. Довженка, 35 (1920-ті рр.)

3. Тарнавського, 31 (1920-ті рр.)

4. Богунська, 7 (1920-ті рр.)

5. Проект читальні „Просвіти” (1930-ті рр.)

6. Галицька, 13–15 (1920-ті рр.)

7. Грушевського, 19 (1925–1927 рр.)
будинок спілки польських залізничників

8. Франка, 17 (1930-ті рр.)
санаторій доктора Гута

9. Маланюка, 21 (1920-ті рр.)

10. Франка, 30
будинок страхової медичної каси

11. Ратуша (1929 р.)

12. Гетьмана Мазепи, 2 – Бельведерська
(1930-ті рр.)

13. Бельведерська, 5 (1930-ті рр.)

14. Бельведерська, 1 (1930-ті рр.)

Додаток 1. Забудова 1920–1930 рр.

***Полищук Л. К. Стиль сецессия в контексте развития архитектуры города
Станиславова 1920 – 1930 гг.***

В процессе исследования эволюции архитектурных форм 1920–1930-х гг. на примере архитектуры города Станиславова (Ивано-Франковска) обнаружено источники ее формирования, архитектурные влияния, особенности внутренних стилистических разветвлений, стилевые тенденции. Станиславовская архитектура 1920–1930 гг. представлена как переходный период от архитектуры сецессии к конструктивизму (функционализму), как этап конструктивистского «преобразования» сецессии.

Ключевые слова: *сецессия, романтическое направление, рационалистическое направление, модернизированный неоклассицизм, усадебный стиль, ар деко, народно-романтические тенденции, рационализм, конструктивизм.*

***Polishchuk L. K. The stile of secession in the context of development of architecture of
the city Stanislavov 1920 – 1930***

In the process of research of the evolution of architectonic forms and morphological and structural analysis of the objects Stanislaviv's architecture in the period 1920–1930 were revealed the architectonic influence and stylistic tendencies. There were determined and characterized the sources of the formation and peculiarities of the inner stylistic differences in Stanislaviv architecture. Stanislaviv architecture of 1920–1930 is represented as a transitive period from the secession architecture to the constructivism, as a stage of transformation of the secession

Key words: *secession, romantic direction, the direction of rational, modernized neoclassicism, Sadybnyi style, art deco, romantic and folk tendencies, rationalism, constructivism.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323.174 (477)

Лукач Уляна Романівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри історії та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

**РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ
ПОДОЛАННЯ**

Регіональні політичні процеси набули особливого розмаху на початку ХХІ ст. і окреслюються як загальносвітова тенденція. Для суспільств перехідного періоду вони загрожують загостренням соціальних протиріч та встановленням відмінних культурно-цивілізаційних орієнтацій. Тому на часі вироблення і впровадження загальнонаціональної концепції української політичної нації.

Ключові слова: *регіональна диференціація, регіональна ідентичність, суспільна консолідація, політична еліта, виборча кампанія, політичні цінності, політична нація.*

Актуальність дослідження. Сучасний процес переходу до демократії в Україні відзначається непослідовністю, браком стратегії сталого демократичного поступу та дієвих каналів взаємодії між владою і громадянським суспільством. Щоб демократичні реформи в країні здійснювались ефективно, необхідно сформувавши нову модель загальнодержавної ідентифікаційної системи. Хоча нинішні паростки громадянського суспільства можна вважати одним із головних результатів української трансформації, усе ж Україна перебуває в стадії перманентної кризи державної влади. Періоди нетривалої ремісії державно-правових відносин змінюються загостреннями кризових явищ у процесі виборчих кампаній. Ситуація ускладнюється нашаруванням вітчизняної політичної, соціально-економічної, етнокультурної специфіки в її регіональному вимірі.

Аналіз останніх досліджень свідчить про амбівалентність державної політики України, на чому наголошує С. Гантінгтон. Дослідник вважає, що «Україна є розщепленою країною з двома різними культурами» і ще президентська виборча кампанія 1994 р. «кристалізувала розрив між європеїзованими слов'янами Заходу і Східною Україною». Інший британський аналітик А. Вільсон визначає Україну як «серединну основу між українською і російською ідентичностями, котра реально існує, але суперечить логіці української державності, яка повинна консолідувати».

Проблематика міжрегіональної диференціації, що впливає на фрагментацію та плюралізацію суспільно-політичного життя України, становить предмет дослідження й вітчизняних науковців, серед яких І. Бекешкіна [2; 3], В. Бурдяк [4], М. Михальченко [10], Н. Ротар [15], Т. Татаренко [17], К. Черкашин [18] та ін.

Завдання наукової розвідки продиктовані політичними подіями парламентських виборів 2006–2007 рр. в Україні, які каталізували науковий інтерес до проблем регіоналістики, подолання існуючих культурно-цивілізаційних колізій, вироблення оптимальних ціннісно-ідеологічних орієнтацій для суб'єктів вітчизняного поліетнічного простору та пошуку шляхів суспільної консолідації. Регіони сучасної України відзначаються різною цивілізаційною приналежністю, ціннісною системою координат, соціокультурною специфікою. Вони виступають як соціально просторові одиниці із власною регіональною свідомістю, інтересами і потребами, а тому постають як суб'єкти політичного процесу, вимагаючи функціонального наповнення регіональної політики.

Виходячи з історично зумовлених особливостей, можна вирізняти наступні чинники суспільно-політичної диференціації українських регіонів.

1. Своєрідність етнічної специфіки регіонів України. Базуючись на положенні про тривале панування європейських держав на території західних областей, особливості національного менталітету тут проявляються у формі індивідуального господарювання й малого підприємництва, стійкого існування традицій як засад національної консолідації. Мешканці Заходу вважають взірцями ліберальні атрибути, західноєвропейські політичні і культурні цінності, підсилені тісними родинно-сімейними зв'язками з Європою.

Серцевиною розселення українського етносу, який практично не зазнав зовнішніх іноетнічних втручань, є Центральна і Північна Україна. Принагідно зазначимо, що територіально саме тут відбулося формування києво-полтавського діалекту, основи української літературної мови. Ці регіони традиційно відносять до районів сільськогосподарського призначення, а процес урбанізації є суто радянським витвором, що пояснює близькість до сільської психології новоспечених міських мешканців. Тривалий часовий вимір функціонування радянської влади на цій території проявляється наявністю в населення стійких колективно-колгоспних стереотипів ведення господарства, недовірливого ставлення до впровадження ринкових механізмів у економіці. У сфері родинно-сімейних відносин тут домінують зв'язки з Росією та Білоруссю.

Південно-Східний регіон відзначається етнонаціональною строкатістю і є промислово орієнтованим. Робітничий клас виступає основним носієм політичних цінностей, орієнтацій. Переважає денационалізоване російськомовне населення, яке історично, економічно й родинно-сімейно доволі тісно пов'язане з Росією.

2. Регіональна релігійна неоднорідність. Українська поліконфесійність є територіально локалізованою: вплив Української православної церкви Московського патріархату закріпився переважно за Південним-Сходом, Українська православна церква Київського патріархату відзначається відносною популярністю в центральних областях, Українська греко-католицька церква, Римо-католицька церква та протестантство поширені на Заході, частково в Центрі країни.

3. Регіональна концентрація економічного потенціалу. Економічно провідним є Південно-Східний регіон. За оцінкою фахівців Інституту соціології НАН України, у шести областях (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській, м. Києві) зосереджено 48,4% основних засобів країни, 52,6% – виробництва валової доданої вартості, 65,4% – промислової продукції, 49,2% – обсягу інвестицій [11, с. 26].

4. Регіональні чинники формування політичної та економічної еліти. Елітні угруповання в Україні означені наступними прикметниками «донецька», «дніпропетровська», «київська» групи, що територіально відображають центри формування й розвитку капіталів. Саме таким чином відбувається організація політичних партій. Доволі часто при формуванні партійних списків використовується *зірковий принцип* – перші місця у списках віддаються популярним, широковідомим особам, окремі

з яких не мають жодного стосунку до політичної діяльності. Розпізнати більшість українських партій можна було переважно за обличчям її лідера, у той час як лише біля 41% виборців у 2007 р. мали уявлення про перші п'ятірки і десятки у партійних списках [1, с. 18–19].

5. Регіональна диференціація культурно-ціннісних орієнтацій. Т. Парсонс стверджував, що «соціальна система, у справжньому розумінні, неможлива без мови та без мінімуму інших форм культури, таких, як емпіричне знання, необхідне, аби впоратися із ситуаційними ускладненнями, і як досить цілісні зразки символічного виявлення почуттів та ціннісних орієнтацій» [12, с. 168]. Аналіз соціальної системи України в контексті тез дослідження підводить до висновку, що замість принаймні зовні монолітної, гомогенної раніше існуючої культури виникла полікультура ціннісних систем, які співіснують у регіональному вимірі. Ціннісна типологія політичних орієнтацій має регіональне забарвлення. Якщо для Заходу України притаманні ліберально-демократичні цінності, пов'язані із традиціями, що передбачають свободу індивідуальних дій, то для Сходу домінують виступають авторитарно-патріархальні орієнтації. Для львів'ян ідеальна Україна – це демократична держава, яка не допускає обмеження прав громадян (34%), могутня держава, котра посідає лідерські позиції у світі (24%). Для донецчан ідеальна Україна – це держава, що забезпечує високий соціальний захист громадян (38%) [5, с. 23]. Водночас саме Донбас відзначається найвищою підтримкою можливого режиму *сильної руки* – 54,5% [3, с. 34–35]. Однак соціологічні опитування 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. в цілому демонструють зменшення кількості прихильників *сильної руки*, що пояснюється розчаруванням громадян політичними лідерами в цілому [3, с. 35] і прогресуючою соціальною апатією.

Наслідком різнопланових регіональних розходжень в Україні є полярність бачення шляхів щодо майбутнього розвитку країни, яку демонструє регіональний зріз громадської думки. Зокрема, 65,6% мешканців Луганщини вважають Україну державою всіх громадян, не беручи до уваги їх національну приналежність. У Львові такої думки дотримуються всього 37,5% респондентів. Розвиток України як багатомовного, багатокультурного середовища бачать 72,9% луганців проти 35,3 % львів'ян [8, с. 98–99].

Закономірною є і культурна диференціація діаспори. «Відчутною є відмінність між вихідцями із Західної і Східної України. Західники легко освоюють інші мови, намагаються інтегруватися в європейські контексти, не втрачаючи своєї національної гідності та ідентичності. Східняки значно легше асимілюються і мають тенденцію до відмови від слов'янської ідентичності. Їх національна ідентичність (в Україні галаслива та агресивна) в діаспорі виявляється крихкою. За найменшої посадки у маргінальній ніші європейських суспільств вони забувають своє коріння. Цьому є пояснення: російська мова для цих людей – не культурний, а ідеологічний фактор» [13], який спрацьовує виключно на автохтонній території.

6. Кваліфікація виборчих кампаній як засобу з'ясування стосунків політичними елітами. Про відмінність між Сходом і Заходом України говорили під час здобуття незалежності в 1991 р. Демонструвалися карти поділу «по Дніпру» після другого туру президентських виборів 1994 р. та після перемоги опозиції за партійними списками 2002 р. Значної гостроти це питання набуло у 2004 р. в ході президентської виборчої кампанії, *Помаранчевої революції*. Ця проблема використовувалася для спекуляції під час парламентських виборів 2006 р., дочасних 2007 р. і не обминула останню президентську виборчу кампанію.

Оптимальним виходом з цієї ситуації для українського суспільства може стати переведення міжрегіональних відмінностей у конструктивне русло. Адже взаємозв'язок

окреслених чинників суспільно-політичної диференціації українських регіонів загрожує формуванням різнополюсних ціннісних орієнтацій. Оскільки держава на сьогодні не знайшла адекватних методів подолання проблеми регіональної диференціації, останнім часом все більшої ваги набуває ціннісний синтез, що поєднує матеріалістичні, постматеріалістичні цінності в орієнтаційний потенціал громадян. Він характеризується як настановленням на «цінності виживання», так і на «цінності самореалізації». Це так звана «змішана ціннісна орієнтація», вага якої станом на 2006 р. зросла вдвічі й охоплює близько 40% населення. Така ціннісна орієнтація найбільш адекватно відповідає суспільним реаліям сьогодення. Її розвиток залежатиме від покращення як індивідуальних життєвих обставин, так і загальної суспільної ситуації в країні загалом [16, с. 348–349]. Доречно зауважити, що в умовах суспільно-політичної кризи закономірним є суспільне розчарування та наявність *зворотніх* тенденцій, зростання скепсису, недовіри до влади.

Водночас саме «політичні цінності є невід'ємною частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей» [14, с. 719]. Саме їх єдність спонукає людей до спільних соціальних дій з метою формування певних сукупних потреб, які відтворюються в їх діяльності. Стимули і причини людської діяльності отримують тут подальший розвиток: потреби, перетворені на інтереси, у свою чергу, трансформуються в цінності [7, с. 160]. Політичні цінності «включаються в систему соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних регуляторів суспільно-політичного життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і об'єднань людей, будучи важливим джерелом політичної соціалізації особи» [14, с. 719].

Нинішній стан українського ціннісного світу надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий, оскільки вимагає інтеграції на міжрегіональному рівні. Необхідно працювати над виробленням ціннісного консенсусу щодо цілісного уявлення про державу як на рівні власної свідомості, так і позиціонування в світі, а також формування відповідної інтегративної ідеології. В Україні на порядку денному постала необхідність проведення політики суспільної консолідації. Проте на заваді цьому стають укорінені стереотипи, ідеологічні практики, а також відмінності в культурі, формах спілкування та обміну, які є результатом дії різних соціально-політичних факторів. Зокрема, більшість населення не використовує правових форм вирішення особистих проблем, не налаштована активно захищати свої права [19, с. 449; 20, с. 37–38].

Водночас, слід пам'ятати, що політична система, а внаслідок вся система держави і права, передбачає можливості для перебудови з метою реалізації нових політичних цінностей. Створення адекватної суспільним потребам нормативно-правової бази змінює характер суспільно-політичного устрою, а зрештою і найважливіше для людей – способи розподілу сукупного національного продукту. Доречним є визначення Г. Лассуела науки про політику як осягнення того, «хто, коли, де, як і скільки» отримує грошей [9, с. 86].

Регіональна ідентичність постає як суб'єктивна соціально-географічна реальність. Саме територіальність є однією з основних характеристик людської поведінки і передумовою самоорганізації спільнот. У суспільствах трансформаційного зразка, зокрема в українському, регіональна ідентифікація пригнічує процес формування національної ідентичності, який не постає стратегічним завданням держави. Усе частіше спостерігається тенденція формування регіональної політичної ідентичності. У підтриманні цього стану зацікавлені суб'єкти, які працюють на формування регіонального іміджу. Як правило, такими суб'єктами виступають регіональні адміністрації, окремі представники політичних партій, регіональні політичні рухи, регіональні еліти. За типом еліт українська вирізняється мінімальним рівнем ціннісного консенсусу й взаємодії між її фракціями щодо існуючих політичних інститутів, необмеженою політичною боротьбою.

Закономірно, що регіональна політична еліта переслідує забезпечення правопорядку, створення умов для легального ведення бізнесу, домінування атмосфери соціального спокою на території її проживання. Такі фактори дають їй можливість посилити контрольні функції як на місцевому рівні, так і дистанціюватися від Центру. Водночас саме регіональна еліта активно експлуатує ідею особливої політичної ідентичності та регіонального інтересу, які мобілізують населення на підтримку її дій та реалізацію інтересів. Тому найгостріше симптоми політичного імунодефіциту проявляються в перманентній виборчій кампанії, яка поглинула українське суспільство. Оскільки на місцях регіональна еліта й місцева влада перебувають у тісній співпраці, то доречно зазначити, що в регіональному розрізі респонденти зі Сходу суттєвим для розвитку України вважають діяльність органів місцевого самоврядування – в Луганську 22,8% (у селах Луганської області – 44%), натомість у Львові – 17,1% (у селах Львівської області – 28,3%). Респонденти з Галичини важливим вважають *масовий рух усього народу*: у Львові – 23,3%, у Луганську – 14,2% [6, с. 135–137].

Схожа ситуація демонструє відмінність можливостей впливу Центру і регіонів на результати голосування в державі. Зокрема, 24,5% українців-східняків, порівняно із 19,7% українців-західняків та 18,9% жителів Центральної, 19,1% респондентів Південної України, зафіксували оцінку впливу на виборчі перегони з боку місцевої влади [1, с. 17].

Висновки. Україна не є унікальною в сенсі територіальних відмінностей. Така специфіка спостерігається в кожній країні, де це історично зумовлено низкою причин: поліетнічним, поліконфесійним складом населення, диспропорціями соціально-економічного розвитку, культурно-ціннісними та геополітичними орієнтирами громадян. Зрештою, в одиничному випадку такі відмінності не становлять загрози цілісності громадянської нації. Однак для України властиве ризиковане поєднання таких рис, оскільки ще не сформувалася не лише громадянська нація, але й національна ідея – чітка державна стратегія розвитку країни, яка могла б стати основою консолідації нації. Тривале збереження такого стану може перетворити ризик на загрозу.

Оскільки громадянське суспільство в Україні тільки починає складатися, становлення української нації як політичної відбувається надто повільно, болісно. Помилка українського політикуму полягає в тому, що у своїх численних проектах і програмах він часто апелює не до громадянськості, а до етнічності українців. У свою чергу, це гальмує процес перетворення культурної української нації в націю політичну. На нашу думку, необхідно обрати шлях – від культивування громадянськості з її правовим та соціально-економічним наповненням до усвідомлення єдності, територіальної цілісності й загальнонаціональної гідності політичної нації.

Список використаних джерел

1. *Бєбик В.* Охотникові Вибори – 2007 : мотивація та ефективність політичних впливів / В. Бєбик, О. Дащаківська, О. Охотникова // Політичний менеджмент. – 2008. – №1. – С. 14–22.
2. *Бєкешкіна І.* Вибори 2007 : громадська думка населення України [Електронний ресурс] / І. Бєкешкіна. – Режим доступу : dif.org.ua/publications/pp/9 (Дата перегляду 02.02.2010).
3. *Бєкешкіна І.* Динаміка оцінок населенням стану демократії в Україні (2004–2007) / І. Бєкешкіна // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Агора, 2007. – С. 24–37.

4. *Бурдяк В.* Здобутки та прорахунки опозиційних партій на парламентських виборах 2007 р. на Буковині / В. Бурдяк, В. Веренько : матеріали міжрегіональної наук.-прак. конф. [«Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році»], (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів : Генеза-ЦПД, 2007. – 132 с.
5. *Вакулова Т.* Цивілізаційний вимір регіонів та національні інтереси України / Т. Вакулова // Стосунки Сходу й Заходу України : суб'єкти, інтереси, цінності : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 22–23.
6. *Єнін М.* Політичні орієнтації на рівень довіри мешканців Донбасу та Галичини до владних структур / М. Єнін // Стосунки Сходу і Заходу України : суб'єкти, інтереси, цінності : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 127–137.
7. *Здравомислов А.* Потребности. Интересы. Ценности / А. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 244 с.
8. *Кононов І.* Донбас та Галичина : регіональні авто- та гетеростереотипи і соборність України / І. Кононов // Стосунки Сходу і Заходу України : суб'єкти, інтереси, цінності : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 94–105.
9. *Макаренко В.* Намерения и следствия в политике (К анализу когнитивных элементов демократии) / В. Макаренко // Политические исследования. – 2002. – №4. – С. 84–98.
10. *Михальченко М.* Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / М. Михальченко. – Дрогобич ; Київ : Відродження, 2004. – 487 с.
11. Національна безпека і оборона. – 2006. – №1. – С. 25–26.
12. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л.А. Седова, А.Д. Ковалева. — М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
13. *Пахльовська О.* Європейський політичний клас зараз не на висоті / О. Пахльовська // Високий замок. – 2010. – 25 березня.
14. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. Горбатенко. – [вид. 2-ге, доп, перероб.] – К. : Генеза 2004. – 994 с.
15. *Ротар Н.* Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
16. *Ручка А.* Соціокультурне підґрунтя демократичної консолідації // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Агора, 2006. – С. 347–359.
17. *Татаренко Т.* Регіональний фактор у політичному житті України. Монографія / Т. Татаренко. – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля. – 2005. – 416 с.
18. *Черкашин К.* Електоральна диференціація території України / К. Черкашин // Політичний менеджмент. – 2008. – №1. – С. 23–38.
19. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Агора, 2006. – 578 с.
20. *Хобта С.* Аксеологический аспект межрегиональных отношений Востока и Запада Украины / С. Хобта // Матеріали Всеукр. наук. конф. [«Стосунки Сходу та Заходу України : минуле, сьогодення та майбутнє»], (Луганськ, 25–26 травня 2006 року). – Луганськ : Вид. СНУ ім. В. Даля, 2006. – С. 36–39.
21. *Huntington S.* The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – New York : Touchston, 1997. – 346 p.

**Лукач У. Р. Региональная дифференциация Украины:
проблемы и пути преодоления**

Региональные политические процессы приобрели значительный масштаб своего распространения в начале XXI в. и обозначаются как мировая тенденция. Обществам

переходного периода они угрожают обострением социальных противоречий и становлением различных культурно-цивилизационных ориентаций. Поэтому актуальны разработка и внедрение общенациональной концепции украинской политической нации.

***Ключевые слова:** региональная дифференциация, региональная идентичность, общественная консолидация, политическая элита, избирательная кампания, политические ценности, политическая нация.*

Lukach U. R. Regional differentiation of Ukraine: the problems and ways for their overcoming

Regional political processes rising scale in the early 20 century and outlines how a global trend. For societies in transition, they threaten to deepen social divisions and establishment of different cultural and civilizational orientations. Therefore, the time for developing and implementing the national concept.

***Key words:** regional differences, regional identity, public consolidation, political elite, election campaign, political values, political nation.*

УДК 930.1:94(477.8)

Гуменюк Тетяна Іванівна,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПРИЄДНАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО УРСР У 1939–1941 РОКАХ

У статті побудовано періодизацію історіографії проблеми, проаналізовано процес еволюції теоретичних і методологічних засад від початку 1940-х років до нинішнього часу.

Ключові слова: українська історіографія, методологічні засади, зарубіжна історіографія, західноукраїнські землі.

Постановка проблеми. Українська історіографія – природна частина світової історіографії, що практично пройшла з нею всі етапи розвитку. Але на ній суттєво позначалися важкі умови бездержавності й організаційно-інформаційної ізоляції її частин у складі СРСР, Росії, Польщі, Румунії, Чехословаччини. Тому впродовж ХХ ст. українські історики працювали в різних країнах, неоднакових етнополітичних умовах. Крім того, чимало науковців після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. і Другої світової війни подалося в еміграцію. Будучи інкорпорованою у ті чи інші державно-політичні системи, українська історіографія, зокрема, проблеми соборизації та радянзації західних земель України, зазнавала постійного впливу з боку ідейно-методологічних засад, панівних в історичній науці певного режиму.

Метою статті є проаналізувати процес еволюції радянської та зарубіжної проблеми історіографії у контексті запропонованої різними істориками періодизації, домінуючих на визначених етапах розвитку методологічних принципів історичної науки.

Ми будуємо періодизацію історіографії проблеми, прослідковуючи еволюцію теоретичних і методологічних засад від початку 1940-х років до нинішнього часу. Проте, вважаємо, зазначений процес слід проаналізувати, показавши основні тенденції української історіографії від ранніх радянських і дорадянських часів.

На початку 20-х років Україна опинилася у складі СРСР, а національна історіографія поступово втягнулася у радянську, яка з плином часу повністю перейшла на позиції марксистсько-ленінської методології. Проте Москва змушена була брати до уваги потужний національно-визвольний рух, який проявився у роки Української революції, ревно національної свідомості населення.

Рішучий поворот у радянській науці взагалі, та українській зокрема стався на зламі 1920–1930-х років. Саме тоді в історичній науці утвердилася марксистська методологія, характерними рисами якої була втрата системності та суб'єктивно-об'єктивного підходу до історичної реальності в процесі дослідження.

Наріжним каменем методології історичних (історіографічних) досліджень радянського періоду 1930–1980-х років була марксистсько-ленінська ідеологія російського більшовизму, яка утвердила в науці головним чинником суспільно-історичної еволюції антагоністичні класи, непримиренну класову боротьбу. Відтак у методологічному аспекті всі форми суспільної свідомості ділилися на прогресивні (як правило, соціалізм і комунізм) й реакційні (націоналізм, консерватизм, лібералізм), а історія УРСР разом із

іншими гуманітарними науками однозначно потрапляла у сферу ідеології та панування принципу класовості, який набував у доктрині всеохоплюючого методологічного значення.

Від цього часу радянська історична наука розвивалася в жорстких рамках комуністичної ідеології та умовах, коли на довгі роки були припинені будь-які спроби творчої розробки проблем регіональної історії. Цей процес супроводжувався неухильним зростанням ступеня її ізоляції від здобутків світової історичної науки [5, с. 155–157].

Українську історіографію проблеми приєднання західноукраїнських земель до СРСР–УРСР періодизував, вважаємо, найвдаліше львівський історик О. Сухий у праці «1939 рік у висвітленні української історіографії». Він виділив чотири головні етапи: перший – з 1939 р. до середини 50-х років; другий – з другої половини 50-х рр. до середини 80-х рр.; третій етап – вивчення даної наукової проблеми розпочався в другій половині 80-х рр. і завершився на початку 90-х рр.; четвертий етап почався з проголошенням незалежності Української держави і триває донині [12, с. 31]. Подібної точки зору дотримується історіограф О. Марущенко (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) [9].

Слід відзначити, що майже всі сучасні російські й українські історики в основу періодизації кладуть важливі політичні події в СРСР, які змушували режим відхилитися, щоправда недалеко й ненадовго, від «генеральної лінії» партії. Отже, перший період, характерні риси якого викладені нами, тривав до смерті Сталіна й XX з'їзду КПРС, після якого М. Хрущов заініціював процес десталінізації. Це й стало початком другого етапу історіографії проблеми.

На цьому відрізку часу склалися сприятливіші умови для дослідження історії України, проблем приєднання західноукраїнських земель до СРСР–УРСР, становища західних українців у міжвоєнній Польщі тощо. Зберігався ідеологічний контроль з боку партії за дотриманням офіційних методологічних засад в оцінці лівих сил Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), ролі ВКП(б) й уряду СРСР в організації визвольного походу Червоної Армії на Західну Україну, «демократизму» в організації Народних зборів Західної України. Про таке становище в історичній науці свідчать тогочасні праці українських істориків М. Герасименка [2], М. Васюти [4], М. Кравця [7], В. Маланчука [8], М. Олексика [13], Ю. Сливки [11], В. Чугайова [10].

Проте не всі українські історики схилилися перед диктатом партійної методології в історичній науці, хоча за влучним висловом академіка НАН України Я. Ісаєвича, «за тогочасних умов будь-яке істотне відхилення від доктрини, прийнятої партійним керівництвом, розглядалося як політичний злочин, притому дуже небезпечний для тоталітарного режиму». Відомий історик у зв'язку з цим надзвичайно високо оцінив працю М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?», у якій дослідник не йшов за наперед заданими партійним керівництвом тезами про споконвічну дружбу з великим російським народом, власне вказівками, а «навпаки виробляв концепцію, виходячи з фактів і інтерпретуючи їх відповідно до власного розуміння історичного процесу. Саме тому за умов тоталітарного режиму вона не допускалася до друку і вважалася злочинною: офіційній ідеології найнебезпечнішою є об'єктивна наука». Я. Ісаєвич визнав, що праця М. Брайчевського стала переломною подією в українській історичній науці: «Вперше відомий історик відверто і принципово кинув виклик всім тодішнім ідеологічно-пропагандистським структурам. Більшість істориків України пішли цим шляхом лише тоді, коли це перестало бути небезпечним» [5, с. 199–200].

Третій етап став останнім для радянської історіографії. Він розпочався з процесом горбачовської перебудови в середині 1980-х років і відзначився суттєвими змінами в

суспільствознавстві, девальвацією раніше недоторканих понять, постулатів, методології досліджень. З'явилися нові незаангажовані періодичні видання, на сторінках яких друкувалися вільні від тотального контролю праці істориків в умовах практично ліквідованої цензури. Відкривалися нові науково-інформаційні центри та фонди (зокрема, в Україні та Польщі), доступ до бібліотечних спецфондів, де зберігалися праці зарубіжних істориків, змінювався режим праці відомчих архівів. Остання обставина стосовно силових і дипломатичних структур – поширення доступу до так званих «секретних» архівних документів – дозволила українським історикам вивчати й об'єктивно висвітлювати закриті раніше для дослідження проблеми насильницької радянської інкорпорованих у 1939–1940 рр. прикордонних теренів.

Відзначимо, що надзвичайно тісна залежність суспільствознавства від державних політичних інституцій в СРСР й УРСР призвела до того, що в середині 80-х рр. історична наука опинилася в центрі політичних баталій. Старе партійне керівництво країни намагалася якнайшвидше відмежуватися від одіозних рис минулого, поставило перед істориками нові завдання. Найбільш радикальні погляди щодо очищення історичної науки від сталінських деформацій висловлював архітектор перебудови секретар ЦК КПРС О. Яковлев. Саме за його ініціативою були оприлюднені факти, пов'язані з таємними протоколами до Пакту Молотова–Ріббентропа, від яких керівництво СРСР відхрещувалося півстоліття. Наданим шансом кардинально оновити методологію досліджень історії СРСР першими скористалися провідні російські історики Ю. Афанасьєв, Л. Баткін, Д. Волкогонов, С. Горлов, В. Данілов, І. Клямкін, В. Куліш, М. Мельтюхов, В. Молодяков, В. Роговін, А. Сахаров, В. Селютін, С. Случ, В. Токарев, А. Якушевський та ін. Серед українських учених, відзначимо, насамперед тих, хто зробив перший внесок у дослідження проблеми: М. Гетьманчук, Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич, М. Коваль, В. Ковалюк, К. Кондратюк, С. Кульчицький, М. Литвин, О. Луцький, С. Макарчук, К. Науменко, О. Реєнт, О. Рубльов, В. Сергійчук, О. Сухий, Ю. Шаповал. Власне, вони продовжували плідну працю у четвертому періоді, який розпочався 1991 р. із відродженням незалежності України.

Процес радикальних науково-суспільних трансформацій, що розпочався в Україні на зламі 1980–1990-х рр., дав поштовх розвитку вітчизняної історичної науки, створенню «нормальної» концепції національної історії. Домінантною ознакою цього історіографічного етапу стали широка свобода вибору тем дослідження, звільнення від старих ідеологічних пут.

Характеризуючи стан вітчизняної історичної науки, Я. Грицак визнав, що «після 1991 року історіографія історії України стала однією з найдинамічніших історіографій регіону». (Під поняттям *region* автор має на увазі пострадянський простір). Він вважає першочерговим завданням здійснення радикальної ревізії національної історії, що була сфальсифікована та перекручена в радянські часи. Отже, констатує Я. Грицак, риси певного еkleктизму і повного плюралізму в сучасній українській історіографії – «надзвичайно позитивне досягнення» порівняно з догматизмом радянських часів. Він визнав важливим явищем «виникнення та становлення ревізійної течії, представники якої – переважно, хоча й не завжди, молодші історики – прагнуть відповісти на виклики сучасної світової історіографії та представити нову версію української історії» [3, с. 130].

Складність дослідження літопису державно-соборного процесу в Україні середини ХХ ст. полягає в тому, що тогочасні документи державних, політичних і громадських структур Польщі та СРСР–УРСР розпорошені по державних і відомчих архівосховищах

Росії, України, Польщі, Великої Британії, США. Чимала їх частина (документи дипломатії, силових структур, насамперед військових), ще не опубліковані.

У повоєнний час – 50–80-ті рр. ХХ ст. – науковці Польської Народної Республіки активно вивчали і пропагували польсько-радянські відносини, щоправда, уникали спірних тем, насамперед, військово-політичних подій, соціально-економічних, етнопольських трансформацій 1939 р. У тогочасних публікаціях українське питання, як правило, висвітлювалося фрагментарно або ж ігнорувалося взагалі [15]. Утім, певний поштовх до комплексних досліджень прикордонних проблем дало видання 17 томів серії «Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały», яке опублікував у 1965–1978 рр. Інститут історії польсько-радянських відносин (Варшава).

Певний аналітичний матеріал про драматичні події 1939 р. зібрала в період горбачовської перебудови спільна комісія істориків Польщі та СРСР. Однак діяльність цієї комісії, на думку поляків, блокувала радянська сторона, яка під тиском Кремля прагнула применшити масштаби сталінських репресій проти громадян Другої Речі Посполитої, приховувала сам факт страти польських військовополонених у Катині. Усе ж спільна комісія визнала несприйняття польськими громадянами воєнних дій Червоної Армії, їх осуд політики радянської влади [1]. Утім, про ганебні наслідки політики радянської влади щодо польського соціуму постійно інформувала читачів польська наукова думка в еміграції, насамперед у Великій Британії, США, Канаді. Вересневі події 1939 р. вона однозначно трактувала німецькою і радянською окупацією [16].

У посткомуністичний період етапною для Польщі стала загальнопольська конференція істориків «17 вересня 1939», що відбулася 25–26 жовтня 1993 р. у Кракові [18]. Саме там найвідоміші історики новітньої доби Г. Батовський, Р. Вапінський, А. Чубінський та інші проаналізували геополітичні передумови німецько-польської, радянсько-польської воєн 1939 р., а В. Серчик і С. Степень – українські наукові й громадські рефлексії на вересневий похід Червоної Армії. Власне В. Серчик узагальнив спеціальні публікації українських авторів (М. Білоусов, Ю. Горбань, С. Кульчицький, М. Панчук, О. Рубльов, О. Субтельний, Ю. Черченко, М. Швагуляк, А. Якушевський), присвячені першому етапові Другої світової війни. Особливо йому імпонувала думка заступника директора Інституту історії України НАН України С. Кульчицького про те, що «возз'єднання українських земель восени 1939 р. стало можливим у результаті злочинної змови диктаторів». У працях професора Львівського національного університету ім. І. Франка М. Швагуляка польський історик виділив аналіз українського центристського політикуму (Українське національно-демократичне об'єднання, послі В. Мудрий і С. Скрипник, середовище митрополита А. Шептицького), який у перші вересневі дні 1939 р. закликав західних українців стати на захист Польської держави. Праці В. Косика (Український вільний університет у Мюнхені) критиковано за ігнорування інтересів польського населення «на окупованих СРСР теренах». На думку В. Серчика, сучасна українська історіографія значно більше уваги приділяє політичним подіям міжвоєнного часу, аніж українським проблемам початку Другої світової війни [19]. Видається, цей висновок відомого польського історика, автора фундаментальної польськомовної «Історії України», що витримала декілька видань, є актуальним і нині.

Загалом польська історіографія, як останніх десятиліть, так і нашого часу, намагається не зауважувати українського чинника німецько-радянської та польсько-радянської воєн 1939 р., акцентуючи суспільну увагу виключно на факті злочинного поділу суверенної Польщі двома союзниками – нацистською Німеччиною та сталінським СРСР.

Сучасна польська історіографія перейшла від загального розгляду процесів радянзації (у польських виданнях термін «советизація» не перекладається) у підручниках та узагальнювальних працях до спеціальних студій, присвячених депортаціям громадян Другої Речі Посполитої, деполонізації приєднаних до СРСР територій, щоденному життю і побуту поляків, громадян СРСР у 1939–1941 рр. При цьому наші сусіди активно використовують українські й російські архіви, мемуари української та польської еміграції, не ігнорують праці українських істориків останнього десятиліття. Однак їхні дослідження насамперед відображають і захищають позицію польської національної історії. Щоправда, з'явилися перші публікації, у яких проаналізовано політичні настрої та репресії тоталітарної влади проти українців [17]. Про зближення поглядів польських і українських істориків свідчать, зокрема, матеріали й ухвали десяти міжнародних семінарів (1996–2001) «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», які опубліковані в дев'яти томах «Україна–Польща: важкі питання» (Варшава – Луцьк, 1998–2004) [14].

Вказані публікації демонструють не лише здобутки, але й «вузькі місця» сучасної польської історіографії, що стосуються радянсько-польської війни 1939 р., політики комуністичного режиму на західноукраїнських землях у вересні 1939 – червні 1941 рр.

Головним джерелом, яким тривалий час послуговувалися польські еміграційні дослідники руху Опору 1939–1941 рр., були перші два томи п'ятитомника «Армія Крайова в документах» (Т. 1–2. – Лондон, 1970–1973), який містить дипломатичні та військові документальні колекції початку Другої світової війни, що «відклялися» у Франції, Великобританії та інших країнах, де осіла польська еміграція. В останні роки цим виданням почали послуговуватися українські вчені.

Характерною рисою сучасної російської історіографії з означеної проблематики є виразна поляризація поглядів, оцінок. Чи не найбільшим ідеологічним бар'єром двох таборів російських істориків є різні концепції щодо оцінки Пакту Молотова–Ріббентропа. Досить потужна група авторів дотримується старих штампів радянської історіографії, намагається виправдати дипломатичні акції Сталіна та його оточення, які відкрили шлях до розв'язання Гітлером за відвертої підтримки Москви Другої світової війни. Вступ спільно з Німеччиною в Другу світову війну збройним нападом на Польщу, її розділ і приєднання Західної України до СРСР мотивувалося, на їх погляд, благородною метою захисту українців і білорусів, кинутих польським керівництвом напризволяще. Війну з Фінляндією 1939–1940 рр., анексію Прибалтійських держав та Північної Буковини вони вважають як цілком виправдану політику забезпечення західних кордонів СРСР. Саме так трактують доленосні події 1939–1941 рр. сучасні російські історики В. Волков, М. Гарєєв, Є. Кульков, Г. Куманьов, О. Орлов, В. Сіполс, О. Топтигін, В. Фалін та інші. Їм протистоять історики, які звільнилися від ідеологічних догм радянської історіографії й на базі введення в науковий обіг нових джерел, насамперед виявлених архівних документів і матеріалів, творчих здобутків науковців Заходу та російської діаспори, зробили потужний внесок у відновлення історичної істини, дають відповідь на найбільш гострі дискусійні питання, які торкаються ролі, значення радянсько-німецьких угод 1939 р., вступу СРСР у Другу світову війну. Їх об'єктивний, неупереджений аналіз подій 1939–1941 рр., відтворення із сучасних позицій використані автором; це сприяло більш глибокому розумінню досліджуваної проблеми.

Провідними істориками цього угруповання в російській історіографії проблеми слід визначити академіків Ю. Афанасьєва, Д. Волкогонова, О. Чубаряна. Колективна праця «Другая война 1939–1945» видана у Москві 1996 р. за участю В. Дорошенка, Н. Лебедевої, М. Мельтюхова, В. Невежина, М. Семиряги та інших під загальною редакцією Ю. Афанасьєва стала першим потужним проривом в російській історіографії на шляху до

відновлення історичної правди. Саме в цій праці найбільш аргументовано аналізується Пакт Молотова – Ріббентропа, викривається роль Сталіна в розв'язуванні світової війни та дійсні наміри Москви в агресивних акціях 1939–1940 рр., мотивації приєднання Західної України до СРСР, які не мали нічого спільного з піклуванням про долю українського народу, а були спричинені власне геостратегічними прагненнями.

Відзначимо значний внесок у розробку проблеми російських істориків О. Чубаряна, О. Ржешевського, В. Александрова, А. Сахарова, С. Случа, Л. Безименського та інших, праці яких використано при дослідженні окремих аспектів проблематики й об'єктивного її висвітлення. Надзвичайно цінний для глибокого вивчення подій, окреслених хронологічними рамками у статті, збірник документів і матеріалів підготував, видав у Москві 2004 р. російський історик Ю. Фельштинський «Оглашению подлежит. СССР–Германия. 1939–1941». Його документи й матеріали підтверджують концепції цього табору істориків щодо проблеми.

Загалом джерельна база є досить репрезентативною для дослідження соціально-політичних процесів у західних землях України у 1939–1941 рр.

Список використаних джерел

1. Война и политика. 1939–1941 / [Отв. ред. А.О. Чубарьян, Г. Городецкий]. – М. : Наука, 2001. – 495 с.; Волков С.В. До и после секретных протоколов / С.В. Волков, Ю.В. Ємельянов. – М., 1990. – 222 с.; Волкогонов Д.А. Драма решений 1939 года / Д.А. Волкогонов // Новая и новейшая история. – 1989. – № 4. – С. 3–28.; Зашкільняк Л. Українська проблема в політиці польського еміграційного уряду і польського підпілля в 1939–1945 рр. / Л. Зашкільняк // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава: Карта, 1999. – Т. 4. – С. 122–138.; Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у ХХ ст.: традиції і сучасність / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'язознавства. – 1996. – Вип. 49. – С. 71–76; Зашкільняк Л. Україна між Польщею і Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. Зашкільняк // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 3–113.
2. Герасименко М.П. Борьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / М.П. Герасименко, Б.К. Дудикевич. – К., 1960. – 225 с.
3. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – Київ : Критика, 2004. – 213 с.
4. Івасюта М.К. Розвиток народного господарства і розквіт культури західних областей України (До 30-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі) / М.К. Івасюта. – К., 1969. – 31 с.
5. Ісаєвич Я. Михайло Брайчевський і його концепція історії України / Я. Ісаєвич // Український історик. – 1993. – № 1–4. – С.199–202.
6. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів, 1999. – 313 с.
7. Кравець М.М. Вони боролись за возз'єднання [Про героїчну боротьбу трудящих Західної України під керівництвом КПЗУ проти соціального і національного гніту за возз'єднання з Радянською Україною] / М.М. Кравець. – Львів, 1968. – 72 с.
8. Маланчук В.Е. Борьба трудящейся молодежи Западной Украины под руководством коммунистов за воссоединение с Советской Украиной (1929–1939 гг.): автореф. дис. канд. истор. наук / В.Е. Маланчук. – Львов, 1955. – 16 с.; Маланчук В.Ю. У братній радянській сім'ї. Соціалістичні перетворення в західних областях України / В.Ю. Маланчук. – К., 1967. – 46 с.

9. *Марущенко О.* «Золотий вересень» 1939 року: деякі проблеми історіографії / *О. Марущенко* // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 183–186; *Марущенко О.В.* Актуальні проблеми сучасної української історіографії Другої світової війни / *О.В. Марущенко* // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. III. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 145–158; *Марущенко О.* Україна в Другій світовій війні: історіографічні дослідження 90-х років / *О. Марущенко* // Історія в школі. – 2000. – №5–6. – С. 2–4.
10. Під зорею Радянською / [упоряд. *В.П.Чугайов*, авт.: *Г.В. Атаманчук, М.В. Брик, Г.І. Ковальчак та ін.*]. – Львів, 1979. – 134 с.
11. *Сливка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / *Ю.Ю. Сливка*. – К., 1985. – 270 с.
12. *Сухий О.* 1939 рік у висвітленні української історіографії / *О. Сухий* // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали міжнар. наук. конф. 23–24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 31–40.
13. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. *М.М. Олексюк*. – Львів, 1968. – 803 с.
14. Україна – Польща: важкі питання: матеріали 3-го міжнар. наук. семінару «Українсько–польські стосунки в роки Другої світової війни». Луцьк, 20–22 травня 1998 р. – Варшава, 1998. – 266 с.; Україна – Польща: важкі питання. Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько–польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. – Варшава, 1999. – 348 с.; Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько–польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997 р. – Варшава, 1998. – 245 с.; Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9: матеріали IX і X міжнародних семінарів «Українсько–польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6–10 листопада 2001 р. – Луцьк, 2004. – 496 с.
15. *Batowski H.* Pierwsze tygodni wojny. Dyplomacja zachodnia do połowy września 1939 r. / *H. Batowski*. – Poznań: WP, 1967. – 310 s.; *Duraczynski E.* Wojna i okupacja (1939–1943) / *E. Duraczynski*. – Warszawa, 1974. – 288 s.; *Kowalski W.* Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939–1949 / *W. Kowalski*. – Warszawa, 1966. – 746 s.; *Mikołajczyk S.* Zniwolenienie Polski. Przykład Sowieckiej agresji / *S. Mikołajczyk*. – Warszawa: NOW, 1984. – 190 s.; *Nazarewicz R.* Drogi do wyzwolenia. Koncepcje walki z okupantem w Polsce i ich treści polityczne. 1939–1945 / *R. Nazarewicz*. – Warszawa, 1979. – 554 s.; *Steblik W.* Armia “Kraków” 1939 / *W. Steblik*. – Warszawa, 1975. – 194 s.
16. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. – Т. 1. – Wrzesień 1939– czerwiec 1941. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1973. – 554 s.; Documents of Polish-Soviet relations 1918–1943. – Polish Embassy in Washington, 1948. – 252 s.; *Gross Jan.* Revolution from Abroad. The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia / *Jan Gross*. – Princeton; New Jersey, 1968. – 314 s.; *Mekarska-Kozłowska Barbara.* Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie. Kartki z pamiętnika / *B. Mekarska-Kozłowska*. – Londyn, 1996. – 360 s.; Polskie Siły Zbrojne. – Londyn, 1951. – Т. 1. – Cz. 1. – 2659 s.
17. *Bonusiak W.* Polityka okupanta radzieckiego wobec wsi na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941 / *W. Bonusiak* // Chłopi–Naród–Kultura. – Т.5: Chłopi a państwo. – Rzeszów, 1997. – S. 71–82.; *Bonusiak W.* Powstanie i działalność

- władz okupacyjnych we Lwowie w okresie IX.1939 – VI. 1941 / W. Bonusiak // Lwów: Miasto–społeczeństwo–kultura. – Kraków, 1998. – S. 308–310; *Gogol Bogusław*. Czerwony Sztandar. Rzecz o sowietyzacji ziem Malopolski Wschodniej, wrzesień 1939 – czerwiec 1941 / B. Gogol. – Gdansk, 2000. – 348 s.; *Hryciuk G.* Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne / G. Hryciuk. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2000. – 432 s.
18. 17 września 1939. Materiały z ogólnopolskiej konferencji historyków / [Pod red. H. Batowskiego]. – Kraków, 1994. – 254 s.
19. *Serczyk W.* Ukraińskie kłopoty z 17 września 1939 roku / W. Serczyk // 17 września 1939. – S.183–194.

Гуменюк Т. И. Методология и основные этапы исследования истории присоединения западноукраинских земель к УССР в 1939–1941 годах

В статье приведена периодизация историографии проблемы, проанализирован процесс эволюции теоретических и методологических основ от начала 1940-х годов до настоящего времени.

Ключевые слова: украинская историография, методологические основы, зарубежная историография, западноукраинские земли.

Hymenyuk T. I. Methodology and Main Stages in Research of the History of Joining Western Ukrainian lands to the USSR in 1939–1941

Periodisation of the problems historiography has been built in the article. The given clause analyses the process of evolution of theoretical and methodological principles from the beginning of 1940-s to the present days.

Key words: incorporation, Ukrainian historiography, methodological principles, foreign historiography, Western Ukrainian lands.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'371

Понич Ольга Володимирівна,
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНЦЕПТИ ДОБРО / ЗЛО ЯК ОБ'ЄКТИ МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті йдеться про концепти ДОБРО / ЗЛО з мовознавчого погляду при залученні окремих положень філософії. Доведено зв'язок аналізованих концептів із категоріями оцінки та цінності. Акцентується на пріоритеті вербальної маніфестації концептів ДОБРО / ЗЛО.

Ключові слова: *концепт, семантична парадигма, оцінка, цінність.*

У сфері сучасної лінгвістичної науки предметом дослідження виступає вербальна специфіка різноманітних концептів: *демократія, доля, Європа, європейська інтеграція, Кавказ, козацтво, кохання, птах, радість, свобода, творча особистість*, а також – *добро, зло.*

Постановка проблеми. Мовознавці зосереджують увагу на окремих питаннях, що стосуються таких багатогранних сутностей, якими є концепти *добро / зло*:

I. Організованість на абстрактно-когнітивному рівні [4; 9; 12, 4; 17, 4; 20; 21].

II. Мовне вираження за допомогою:

1. Лексем. При цьому робиться акцент на:

- а) об'єднанні номінативних одиниць у структури польового типу [4; 8, 210; 9; 13; 17; 21];
- б) граматичних характеристиках, в основному частиномовності [4; 8; 9; 12, 4; 13; 20];
- в) функціонуванні концептних корелятивів як художніх засобів у тексті-дискурсі [12, 4; 15, 171–183; 17, 4];
- г) семному складі вербальних репрезентантів [4; 8; 13; 21];
- д) морфемно-словотвірних особливостях [4; 9; 12; 13; 17; 20; 21].

2. Фразеолочних одиниць [4; 8; 9; 15, 171–183; 20].

Метою нашого дослідження виступає виокремлення основних ознак концептів *добро / зло*, їх поєднаність із категоріями оцінки та цінності.

Як розуміють сутність *добра / зла* лінгвісти й філософи? Подаємо узагальнення їхніх поглядів:

Добро / зло

1. Здатність охоплювати інші концепти, у тому числі й один одного (частково) [8, 210; 9, 3, 6; 12, 4; 13; 15, 172; 17, 3; 20, 4–5; 21, 8, 15; 29, 1].
2. Статус базових складників картини світу, буття загалом [8, 212 – 213; 9, 1, 3; 17, 4; 20, 1].
3. Антропоцентричність, включеність у соціум [1, 4; 4, 10; 8, 214; 9, 2; 11, 86; 13, 15; 20, 5; 21, 6; 22, 133; 23, 5; 27, 75, 97; 34].
4. Абстрактність / матеріальність [8, 215; 9, 2; 11, 86; 12, 3; 17, 4; 21, 6; 23, 15].
5. Універсальність, високий ступінь узагальнення [1, 4; 8, 220; 9, 6; 11, 86; 12, 6; 13; 20, 4; 21, 1; 22, 133; 23, 6; 27, 75, 97; 29, 6; 32, 164, 227; 33, 57].
6. Здатність перебувати в різних типах дискурсів [21, 14; див. 29, 1–2].
7. Національно- й етнокультурна специфічність [8; 9, 16; 12, 4; 17, 5; 20, 5; 21, 16].
8. Поділ конститuentів на базові / неосновні [17; 21, 17].
9. Динамічність / сталість [8, 220; 9, 6; 15, 172; 21, 17].
10. Зв'язок із дійсністю [4, 10; 9, 6; 12, 3; 13, 15; 17, 4; 20, 5].
11. Асиметричність, постійна взаємна «боротьба» з тимчасовим переважанням того чи іншого [23, 13; 29, 1 – 2].
12. Волевиявлення людини [1, 9; 11, 86; 22, 133; 23, 20; 32, 227; 33, 53; 34, 18].
13. Наявність емоційного складника [8, 210; 12, 4; 17, 4; 20, 5].
14. Націленість на результат [13, 14; 22, 133; 23, 10].
15. Відносність [1, 8; 8, 213; 9, 1; 11, 86; 21, 6; 23, 18; 25, 248; 33, 54; 34, 16].
16. Взаємопередбачання і взаємозаперечуваність [1, 7; 8, 212; 9, 3; 15, 172; 20, 1; 29, 6].
17. Багатоманітність проявів [11, 86; 23, 6; 33, 53 – 55; 34, 12].
18. Чітко виражена контрастність [10, 116; 23, 5; 29, 1; 32, 164].
19. Віднесеність ціннісного / антиціннісного концептів до сфери морального / аморального відповідно [1, 4; 11, 86; 22, 133; 23, 7; 27, 75, 97; 32, 227; 33, 53; 34, 16].
20. Входження *конструктивного* / *деструктивного* до складу *добра* / *зла* відповідно [1, 7; 11, 86; 32, 227; 33, 53].
21. Поєднаність з істиною, красою (*добро*) та брехнею, *потворним* (*зло*) [14, 231; 24; 34, 28].
22. Наслідування божественного, Абсолюту (*добро*) / демонічного (*зло*) [8, 210; 9, 2; 12, 4; 20, 4 – 5; 22, 133; 33, 54; 34, 18].
23. Емпатія, співчуття особистості у стосунку до оточення (*добро*) [18, 147–148] та егоцентричність індивіда (*зло*) [18, 129].

Існують властивості, притаманні тільки *добр*у або лише *злу*. На думку деяких дослідників, окремі особливості *добра* чи *зла* не є дзеркальним відображенням характеристик антонімічного концепту.

Добро

1. Відкритість, незавершеність мислеобразу [28, 50].
2. Бажаність [22, 133].
3. Вродженість [23, 28].
4. Імперативність [11, 86; 27, 75; 32, 164].

Зло

1. «Метастазовість», домінування у суспільстві (на сучасному етапі) за сприяння апологетів *негативного* [18, 118, 137; 29; 32, 228; 34, 6].
2. Конструктивність (в окремих випадках) [23, 30].

3. Необхідність обмеження і подолання [30, 163].
4. Потреба людини у власному негативному досвіді [23, 27].
5. Маскування антиціннісної сутності під оболонкою цінності [30, 191].

Крім того, найважливішими складниками концептів *добро* / *зло* виступають оцінний / ціннісний компоненти. Обґрунтуванням цієї тези є те, що:

- *добро* / *зло* – власне ціннісні поняття за своєю природою, «універсальні інструменти оцінки» [1, 4; 8, 210; 12, 3; 17, 4; 20, 7; 21, 6; 23, 3; 27, 75, 97; 28, 408; 30, 163; 32, 164, 227; 33, 53];
- підставою для оцінювання об'єкта слугує розуміння *добра* / *зла* [11, 84];
- *добро* позиціонується як вища цінність, ідеал, норма [11, 85; 12, 3; 20, 7; 21, 6; 28, 408].

Зло, перебуваючи у тісних зв'язках з універсальним етичним концептом, деякою мірою співвідноситься із зазначеними категоріями.

Оскільки природу *добра* / *зла* визначають насамперед оцінка й цінність, доречно буде охарактеризувати ці поняття.

Проаналізувавши погляди дослідників на зазначену проблему, маємо підстави стверджувати, що між оцінкою та цінністю багато спільного, а саме:

- взаємопов'язаність [2, 57; 5, 233; 11, 102; 12, 7; 31, 526];
- суб'єктивне / об'єктивне [2, 58; 6, 100; 11, 85; 23, 5–6; 27, 241; 31, 525];
- емоційне [11, 81; 23, 6; 31, 525];
- соціалізованість [5, 233; 6, 98; 11, 84; 12, 7; 31, 526];
- відносність [2, 59; 11, 102; 12, 7];
- орієнтування на норму, стереотип [2, 58; 6, 98; 8, 216; 11, 102; 27, 241; 31, 526];
- когнітивність [31, 526];
- вираження ставлення людини до реальності [31, 525];
- наявність національно-культурного компонента [15, 175; 16, 228];
- динамічність [2, 78; 6, 100; 29, 1];
- дидактичність, зв'язок із вихованням [5, 233 – 235; 11, 103; 15, 175; 19; 23, 27 – 28];
- цілеспрямованість процесу оцінювання і його результату [2, 60; 31, 525];
- трансформація уявлення про денотат з точки зору його необхідності, потреби людини [2, 58 – 60; 11, 85; 31, 526–527].

Попри ідентичність деяких ознак, оцінка і цінність являють собою **окремі** комплекси, про що свідчать специфічні риси. Наведемо їх.

Оцінка:

- об'єктом оцінювання виступає дійсність у всій її багатоманітності [1, 5; 8, 216; 11, 84; 16; 23, 6];
- базування на ідеалі [2, 58; 11, 102; 16, 7];
- спрямованість не на суть, а на зовнішні прояви об'єкта оцінювання (у більшості випадків) [23, 6];
- необхідність характеристики не людини в цілому, а окремих рис вдачі, її вчинків (особливо – в моральному аспекті) [20, 8; 23, 8; 27, 241];
- це «спосіб судження суб'єкта про об'єкт оцінювання» [12, 7];
- асоціативні «зчеплення» між оцінними судженнями [8, 218];
- багатокомпонентна процедура оцінювання [16, 308];
- асиметричність *позитивного* / *негативного* [6, 98].

Оцінка у вербалізованій формі відзначається тим, що:

- виражається на всіх рівнях мовної системи [16];
- має експліцитний / імпліцитний вияв [16];
- належить до різних частин семантики номінативної одиниці: денотативної [3, 11], конотативної [3, 11], денотативно-конотативної [3, 11].

Цінність також має притаманні тільки їй властивості:

- ототожнення із сутністю [10, 38];
- наявність ціннісної орієнтації [11, 85];
- зв'язок із моральним вибором [11, 101];
- набуття форми ідеалу [11, 84; 12, 7; 31, 527];
- здатність надавати сенсу людському існуванню [7, 353];
- взаємуперечливість різних цінностей, їх ієрархічність [7, 355; 31, 527 – 530];
- послідовність засвоєння людиною [5, 234–235].

Вивчення мовної реалізації концептів на перший план висуває питання способу організації вербалізаторів зазначених абстрактних структур. Приєднуємося до когорти дослідників, які стверджують, що кореляти концептів об'єднуються у семантичні парадигми¹ [див. 15, 19; 17, 4; 21].

Висновки. Як бачимо, у сфері наукових зацікавлень перебувають різні концепти, пов'язані з абстрактною / матеріальною референцією (серед них – *добро* / *зло*).

Добро / *зло* – базові морально-етичні й аксіологічні категорії. Крім ознак, притаманних іншим концептам, вони відзначаються насамперед: «взаємопередбачливістю»; взаємозапереченням; взаємопереходом; конструктивністю / деструктивністю; зв'язками з істиною, красою / брехнею, *потворним* відповідно.

Узагальнений зміст зазначеної ситуативно асиметричної бінарної опозиції тісно поєднаний із соціумом, конкретно історичною епохою, людськими взаєминами, духовністю, цілепокладанням, учинками.

Окремі риси притаманні тільки *добру*: відкритість, бажаність, генетична схильність, імперативність.

Рядом особливостей відзначається *зло*: усепроникність, набутість, зовнішня трансформованість у *добро*, факультативна конструктивність.

Фіксуємо безпосереднє входження у структуру концептів *добро* / *зло* оцінки й цінності – взаємопов'язаних, об'єктивно-суб'єктивних, емотивних, «соціальних», орієнтованих на результат, на *ідеальне*, відносних, загальнолюдських та національно-культурних, мобільних, «дидактичних» категорій.

Мовне вираження концептів *добро* / *зло* – однойменні лексико-фразеологічні групи.

Список використаних джерел

1. *Апресян Р.* Постигание добра / Р. Апресян. – М. : Молодая гвардия, 1986. – 207 с.
2. *Арутюнова Н.Д.* Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
3. *Бессонова О.Л.* Оцінка як семантичний компонент лексичного значення слова (на матеріалі іменників-назв особи в англійській, французькій та українській мовах):

¹ «Термін *парадигма* поширюють на будь-які обмежені системи вторинних утворень з єдиною основою» [26, VIII, 169].

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.Л. Бессонова. – Донецьк, 1995. – 22 с.
4. Бистров Я.В. Узагальнена одиниця змістової сторони мови: до проблеми інваріанта та варіанта: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Бистров Яків Володимирович. – К., 1996. – 19 с.
 5. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
 6. Вольф Е.М. Оценочное значение и соотношение признаков *хорошо* / *плохо* / Е.М. Вольф // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 98–106.
 7. Гуревич П.С. Основы философии / П.С. Гуревич. – М. : Гардарики, 2003. – 436 с.
 8. Даниленко Л.І. Чеська пареміологія, її концептуальний простір і культурні доміанти / Л.І. Даниленко // Мовознавство. – 2008. – № 2 – 3. – С. 208–213.
 9. Дэлгэрмаа Г. Концепты *добро* / *зло* в произведениях И.С. Тургенева на фоне монгольского языкового сознания: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – М., 2008. – 23 с.
 10. Дубко Е.Л. Стоимостная концепция моральных ценностей / Е.Л. Дубко // Вестник Московского университета: Сер. 7 (Философия). – 1995. – № 3. – С. 37–43.
 11. Етика: навч. посіб. / В.О. Лозовий, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.; за ред. проф. В.О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.
 12. Змійова І.В. Лінгвокогнітивні характеристики засобів вербалізації концепту *добро* в англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.В. Змійова. – Харків, 2006. – 20 с.
 13. Іваненко Н.В. Лексико-семантичне поле *добро* в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н.В. Іваненко. – К., 2007. – 20 с.
 14. Канке В.А. Философия / В.А. Канке. – М. : Логос, ВЛАДОС, Наука, 1997. – 352 с.
 15. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу: монографія / В.І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
 16. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда.– Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
 17. Лисицька О.П. Концепти *добро* та *зло* в російській мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О.П. Лисицька. – Харків, 2001. – 18 с.
 18. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: навч. посібник / В.А. Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
 19. Огар Е.І. Дитина і зло у сучасному медійному просторі: конструктивні і деструктивні складові взаємин / Е.І. Огар // Вісник Сумського державного університету: Серія «Філологія». – 2007. – № 1. – Т. 1. – С. 56–60.
 20. Палеха Е.С. Концепт *добро* в языке поэзии Серебряного века: автореф. дис. на соиск. ученой. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е.С. Палеха. – Казань, 2007. – 23 с.
 21. Попова Т.О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етномовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т.О. Попова.– К., 2004. – 21 с.
 22. Рагнер К., Форгрімлер Г. Короткий теологічний словник. – Львів: Видано накладом Івано-Франківського теологічно-катехитичного Духовного Інституту, 1996. – 664 с.

23. *Саби́ров В.Ш.* Два лика зла (Размышления русских мыслителей о добре и зле) / В.Ш. Саби́ров. – М. : Знание, 1992. – 64 с.
24. *Сви́нцов В.И.* Истина, добро, красота / В.И. Сви́нцов // Философские науки. – 1988. – №1. – С. 37–47.
25. *Скри́пник А.П.* Моральное зло в истории этики и культуры / А.П. Скри́пник. – М. : Политиздат, 1992. – 351 с.
26. *Скри́пник Л.Г.* Парадигма / Л.Г. Скри́пник // Українська радянська енциклопедія / Голов. ред. Бажан М.П. – Т. 8. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1982. – С. 169.
27. Словарь по этике / под ред. А.А. Гусейнова, И.С. Кона. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
28. *Тофтұл М.Г.* Етика: навчальний посібник / М.Г.Тофтұл. – К. : Академія, 2005. – 416 с.
29. *Федоров Ю.В.* Концепт зла в сучасній культурі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Ю.В. Федоров. – Сімферополь, 2002. – 20 с.
30. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
31. Філософія: навч. посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1997. – 584 с.
32. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
33. *Хамитов Н.* Философский словарь. Человек и мир / Хамитов Н., Крылова С. – К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с. – Бібліографія: с. 292 – 303.
34. *Шердаков В.Н.* Добро и зло (Очерк нравственной философии) / В.Н. Шердаков. – М. : Знание, 1992. – 64 с.

Поныч О. В. Концепты ДОБРО / ЗЛО как объекты лингвистических исследований

В статье речь идет о концептах ДОБРО / ЗЛО с точки зрения языкознания, при этом учитываются некоторые аспекты философской науки. Приводятся доказательства связи анализируемых концептов с категориями оценки и ценности. Делается акцент на приоритете вербального выражения концептов ДОБРО / ЗЛО.

Ключевые слова: концепт, семантическая парадигма, оценка, ценность.

Ponych O. V. The concepts GOOD / EVIL as the objects of the linguistic study

In the article the concepts GOOD / EVIL described in the linguistic and philosophical aspects. It has been proven the link with these concepts and evaluation, value. It is accentuated the importance of the verbal realization of the concepts GOOD / EVIL.

Key words: concept, semantic paradigm, evaluation, value.

ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

УДК 378.147.091.031 - 059.1

Сащак Надія Іллівна,
старший викладач кафедри англійської мови
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗА
УМОВ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

У статті розкривається сутність поняття самостійної пізнавальної діяльності студентів. Встановлюються фактори впливу на її ефективність та пропонуються способи її організації.

Ключові слова: самостійна пізнавальна діяльність, підходи, кредитно-модульна система, взаємодія.

Постановка проблеми. Розвиток гуманістичного потенціалу освіти, ідеї демократизації і гуманізації, різноманіття форм навчання, диференціація та інтеграція змісту, особистісно орієнтоване навчання, педагогіка успіху визначає кардинальну спрямованість сучасної освіти. Включення студента у навчальний процес на основі творчого діалогу обумовлює особистісну значущість процесу навчання; студент виявляє ініціативу, самостійність, набуває пізнавального досвіду.

Аналіз структури сучасних освітніх технологій підводить до **актуальності нашого дослідження.**

Організація самостійної пізнавальної діяльності є ефективним засобом розвитку особистості студента. За сучасних умов кредитно-модульна система перетворилася на основну систему навчання у вищій школі, яка поступово впроваджується як базовий структурний елемент багатоступеневої підготовки фахівців для кваліфікаційних рівнів бакалавр та магістр.

Метою даної статті є наступне:

- розглянути особливості самостійної пізнавальної діяльності студентів за умов кредитно-модульної системи навчання;
- встановити фактори, які впливають на ефективність самостійної роботи;
- запропонувати способи її організації.

Мета даного дослідження досягається шляхом вирішення таких **завдань:**

- дослідити стан цієї проблеми у науковій психолого-педагогічній літературі;
- проаналізувати шляхи оптимізації самостійної пізнавальної діяльності;
- визначити нові підходи до її організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд дослідників теорії та практики розвитку самостійності студентів у процесі навчання (В. Буряк [1; 2], М. Солдатенко [7; 8], В. Ужик [9] та інші) стверджують, що розвиток самостійної пізнавальної діяльності студентів залежить від кількох факторів: тривалості у формуванні умінь і навичок, необхідності ретельної підготовки педагога; наявності чіткого плану щодо прищеплення студентам умінь і навичок самостійної роботи; оптимальності у співвідношенні репродуктивних і творчих самостійних робіт, відповідності у рівнях розумового розвитку студентів, їх активності, самостійності, мотиваційності в опануванні прийомами пізнавальної діяльності [2, с. 12–13].

Виклад основного матеріалу публікації. Кредитно-модульна система представляє новий спосіб організації навчального процесу, який передбачає послідовне та ґрунтовне опрацювання студентами навчального матеріалу, розбитого на окремі модулі як логічно завершені частини теоретичних знань і практичних умінь з певної навчальної дисципліни. При цьому навчальний час визначається не кількістю аудиторних годин, а обсягом навчальної роботи у формі кредитів. Підготовка до різних видів занять вимагає від студента швидко орієнтуватися у бурхливому потоці наукової та навчальної інформації, критично осмислювати її, логічно структурувати, демонструвати вміння самостійно поповнювати свої знання. Тому реалізація кредитно-модульної системи вимагає значного розширення рамок самостійної пізнавальної діяльності студентів [6, с. 60].

Самостійна робота у широкому розумінні – це вся робота студента з оволодіння науковими знаннями та практичними навичками, його активна розумова діяльність на всіх етапах навчально-виховного процесу. У структурі навчальної діяльності вона займає від 30% до 50% загального навчального часу, при цьому на самостійне опрацювання відводиться 50%–70% обсягу навчального матеріалу [1, с. 48].

Із метою *оптимізації самостійної пізнавальної діяльності* доцільно складати індивідуальний план роботи студента, який виступає не лише засобом інформування студента про необхідний обсяг самостійно засвоєних знань, а й дозволяє правильно розподілити навчальний час та його індивідуальні зусилля для досягнення бажаного результату. Нові підходи до організації самостійної роботи вимагають суттєвого коректування традиційних відносин на ланці викладач-студент. У сучасному навчальному процесі студент виступає не простим споживачем інформації, а творчим здобувачем знань. При цьому завдання викладача полягає не тільки у передачі інформації у готовому вигляді, а й у заохоченні студента до самостійної пізнавальної діяльності, у формуванні в нього навичок самостійності при здобуванні знань. На викладача покладається завдання досягти відповідності у підборі рівня складності навчальних завдань та психологічних можливостей як окремого студента, так і студентської аудиторії загалом. Такий підхід забезпечує формування інноваційного досвіду у відносинах між студентами й викладачами, у результаті чого формується самостійність особистості як основна мета освіти [6, с. 61].

Із метою активізації навчання викладач повинен застосовувати багатофакторний комплексний підхід, який торкається всіх аспектів пізнавальної діяльності та втілюється через систему різноманітних методів і прийомів застосування навчальних ресурсів, організації часу, а також позитивної мотивації студентів. У процесі фахового самовдосконалення акцент діяльності викладача поступово зміщується з розробки нових форм і методів активізації власної праці на стимуляцію навчальної активності студентів. У цій ситуації викладач виступає менеджером, який під час заняття організовує навчальну діяльність не тільки всієї аудиторії, а й спонукає, заохочує окремого студента розвивати

творчі здібності, самостійну пізнавальну діяльність, допомагає студентам обрати правильний напрямок їхньої самопідготовки.

За умов кредитно-модульної системи загальне зниження кількості аудиторних годин доцільно компенсувати збільшенням консультаційних занять, під час яких викладач міг би зорієнтувати студента на правильний вибір підручників, методологічних посібників, індивідуально роз'яснити методику самостійної роботи, специфіку пошуку матеріалу для підготовки тестових чи творчих завдань, допомогти у виборі тематики рефератів, науково-дослідних робіт. Нові умови диктують зміщення суті викладацької роботи з простої передачі знань до опанування студентом технології їх одержання.

У процесі професійної підготовки викладачеві слід прагнути орієнтувати студентів не на запам'ятовування теоретичного матеріалу, а намагатися їх перетворити на активних учасників пізнання, навчити використовувати комп'ютерні технології для роботи з інформацією. При цьому освітню діяльність доречно організувати так, щоб вибір інформаційних технологій не гальмував процесів творчості, а сприяв би її стимуляції, розвитку, тобто використовувався як інструмент дослідження [5, с. 38].

Самостійність студента передбачає також організацію власної пізнавальної діяльності, формування міцних практичних навичок та вмінь, вироблення культури інтелектуальної праці, а також виступає дієвим способом виховання особистості [7, с. 50]. Організація самостійної роботи покликана формувати в студентів гнучкість мислення, адаптованість до зміни ситуаційних завдань, ініціативність, самостійність у прийнятті рішень, а разом з тим – уміння працювати в колективі, виявляти творчий підхід до вирішення проблем [4, с. 194]. Викладач спрямовує самостійну пізнавальну діяльність студентів на *вирішення трьох основних завдань*: закріплення знань, вироблення студентом власних прийомів та методів пізнання, формування навичок з організації вільного часу.

Відповідно до дидактичного призначення, самостійна робота умовно поділяється на такі *види*: самостійну роботу для здобуття нових знань; для застосування знань на практиці; для повторення та перевірки знань, вмінь і навичок [3]. *За характером самостійної роботи* можна відокремити завдання репродуктивного типу, творчі і комбіновані, тобто такі, що одночасно включають елементи творчості, репродукції.

Особливе місце у вивченні суспільних дисциплін відводиться індивідуальній дослідницькій роботі, результати якої можуть бути оформлені як реферат, есе чи стаття наукового характеру. Участь у дослідницькій роботі формує в студентів гуманітарне мислення, дає можливість відійти від застарілих тверджень, догматизму, сприяє виробленню власної аргументованої точки зору [9, с. 19].

Отже, здійснений аналіз самостійної пізнавальної діяльності приводить нас до **висновку**. Правильно організована самостійна діяльність повинна гармонійно взаємодіяти з усіма формами занять, забезпечувати студентам не тільки міцні та свідомо засвоєні знання, а й розвивати у них здатність до творчого осмислення навчального матеріалу, застосування його в практичній діяльності, формувати самосвідомість, розвивати інтерес до науки, виховувати ініціативу, організованість, наполегливість.

Список використаних джерел

1. Буряк В.К. Керування самостійною роботою студентів [Текст] / В.К. Буряк // Вища школа. – 2001. – №4–5. – С. 48–52.
2. Буряк В.К. Умови та засоби самопідготовки студентів [Текст] / В.К. Буряк // Вища школа. – 2002. – №6. – С. 12–29.

3. Демченко О.Д. Дидактична система організації самостійної роботи студентів [Текст] / О.Д. Демченко // Рідна школа. – 2006. – №5. – С. 68–70.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология [Текст]: учебное пособие / И.А. Зимняя. – М. : Издательская корпорация «Логос», 2000. – 384 с.
5. Лобода Т.В. Самостійність у навчанні – це актуально [Текст] / Т.В. Лобода // Дивослово. – 1998. – №9. – С. 37–39.
6. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес [Текст] / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Левківський, Ю.В. Сухарніков // Освіта України. – 2004. – 10 серпня. – С. 60–61.
7. Солдатенко М.М. Самостійна пізнавальна діяльність у контексті Болонського процесу [Текст] / М.М. Солдатенко // Рідна школа. – 2005. – №1. – С. 49–51.
8. Солдатенко М.М. Самостійна пізнавальна діяльність як найважливіша умова формування спеціаліста [Текст] / М.М. Солдатенко, Б.А. Сусь // Вища і середня освіта. – 1994. – №7. – С. 39–44.
9. Ужик В.О. Педагогічні основи організації самостійної роботи студентів [Текст]: навч. посіб. / В.О. Ужик. – К. : Вища школа, 1981. – 203 с.

Сацак Н. И. Организация самостоятельной познавательной деятельности студентов в условиях кредитно-модульной системы обучения

В статье раскрывается сущность понятия самостоятельной познавательной деятельности студентов. Устанавливаются факторы влияния на ее эффективность и предлагаются способы ее организации.

Ключевые слова: *самостоятельная познавательная деятельность, подходы, кредитно-модульная система, взаимодействие.*

Sashchak N. I. Organization of independent cognitive activity of students in the conditions of the credit-module teaching system

The article explains the notion of students' cognition activities, determines factors that influence the cognition process and suggests methods to boost students' cognition activities.

Key words: *independent cognitive activity, approaches, credit-module system, co-operation.*

УДК 027.7:378.147

Чікальова Світлана Олексіївна,
директор бібліотеки
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

РОЛЬ БІБЛІОТЕКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УНІВЕРСИТЕТУ

Досліджено історію розвитку бібліотек. Розкривається роль бібліотеки ВНЗ в системі формування та забезпечення освітнього середовища як важливого складника структури вищої школи і зростання її ролі у цьому процесі.

Ключові слова: історія розвитку та становлення бібліотек, бібліотека університету, освіта і бібліотека, інформаційні ресурси, інформаційний матеріал, довідково-інформаційний матеріал, культурно-просвітницька робота.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком розвитку вищої освіти України є її інтеграція у світовий та європейський освітній простір. Впровадження кредитно-модульної системи впливає на діяльність бібліотеки вищої школи, яка, безумовно, стає його інформаційним центром. Підвищення якості освітнього процесу здійснюється шляхом використання новітніх технологій, адаптації в інформаційному просторі, цілеспрямованого формування інформаційної культури. Рівень та якість навчання у ВНЗ великою мірою залежить від бібліотеки.

Аналіз останніх досліджень. Наукова література з даної проблеми представлена широким колом праць науковців. Так, А.М. Алексюк, С.І. Архангельський, В.А. Казанов, А.Г. Мороз, Ю.К. Чабанський відзначали специфіку ролі самостійної навчальної роботи студентів. Науковим обґрунтуванням ролі нових інформаційних технологій займалися Ю.С. Барановський, М.І. Жалдак, А.І. Земськов, Е.С. Кожевникова та інші.

Метою дослідження є аналіз історії розвитку бібліотек, з'ясування завдань бібліотеки ВНЗ як складника структури навчального процесу, її ролі в забезпеченні освітнього середовища університету.

Виклад основного матеріалу. Становлення людини в усій її багатогранності відбувається насамперед шляхом засвоєння нею всіх надбань і цінностей, які були вироблені людством, їх збереження, створення нових і передавання їх наступним поколінням. Накопичені нашими предками знання, для того, щоб вони засвоювалися наступними поколіннями, не губилися в часі і просторі, зберігалися в бібліотеках. Бібліотека (з грец. βιβλιον «книга» і θηκη «місце зберігання») поступово ставала культурно-освітньою та науково-інформаційною установою, яка утримує і збирає друковані й рукописні матеріали.

Бібліотеки були відомі ще в стародавньому світі (Ассирії, Єгипті, Китаї, Греції, Римі). Перші бібліотеки Київської Русі – бібліотека Софійського собору (заснована у 1037 році Ярославом Мудрим). У ній книжки не тільки вивчалися, а й створювалися. У своєрідних майстернях-скрипторіях працювали переписувачі книг. Про фундатора київської бібліотеки Ярослава літописець повідомляє: «Ярослав же любив книги і, багато їх переписуючи, поклав у церкві Святої Софії, котру сам створив» [5, с. 155].

Бібліотека Софійського собору складалася виключно з церковної літератури. Із часом ця бібліотека перетворюється на освітній центр Київської Русі, у ній з'являються численні книги з астрономії, географії, історії, філософії, юридичні трактати, публіцистика.

Загалом у бібліотеці нараховувалося до 900 томів рукописних книг – грандіозна для середньовіччя кількість. А весь фонд Русі нараховував 130–140 тисяч томів.

Книги, що виходили з майстерень Софійського собору, стали основою інших бібліотек, зокрема бібліотеки Печерського монастиря, яка з кінця XI ст. стала найбільшим центром культурного життя Київської Русі. Від самого заснування Антонієм і Феодосієм монастир стає відомий як місце переписування, виготовлення богослужбових книг. Із часом у монастирській бібліотеці збираються не тільки свої книги, а й грецькі, болгарські, сербські.

Поступово в кожному великому місті створюються книжкові майстерні, пишуться літописи, засновуються бібліотеки і школи [1].

За князювання сина Ярослава Мудрого – Святослава, людини освіченої, закоханої в книжне слово, було закладено основи найдавніших пам'яток писемності, зокрема, це Ізборник Святослава 1073 року й Остромирове Євангеліє (1056–1057 рр.).

Тематика книг у бібліотеках Київської Русі різноманітна, здебільшого пізнавального і повчального характеру. Є матеріали релігійного, світського змісту, з питань історії, педагогіки, філософії, граматики, етики тощо. У них роз'яснюються норми поведінки в життєвих обставинах, даються практичні поради, наводяться приклади з античної літератури. У Києві в експозиції Музею книги і друкарства України представлено факсимільне видання цих рукописів.

На жаль, монгольська навала, князівські міжусобиці призвели до великої руїни. Разом із занепадом державності занепадає і державна бібліотечна справа. Книги продовжують створюватися, накопичуватися, але на приватні замовлення князів або приближених до них осіб, для приватних зібрань, із яких пізніше створюються нові бібліотеки.

Із зародженням книгодрукарства в середині XV ст. відбуваються великі зміни в усьому європейському книговиданні і, звичайно, бібліотечній справі. Уже в першій половині XVII ст. в Україні нараховувалося близько 20 друкарень, найбільшою з яких була друкарня в Києво-Печерській лаврі.

Значного розвитку бібліотеки набули у XVI ст., великі книгозбірні постали при школах Острога, Львова. У XVII ст. впорядковано бібліотеку Київської академії, що поглинула давні збірки, які початками сягали, може, княжих часів [1]. Петро Могила перед смертю (1647 р.) заповів Київській академії понад 2 тис. книг зі своєї бібліотеки. Це стало традицією. Ректори та вихованці Києво-Могилянської академії дарували їй книги. Тут зберігалися також рукописи, хроніки, літописи, спогади, щоденники.

Історично відомі бібліотеки Києво-Могилянської академії, Острозького братства у Львові, Києві, Чернігові, Одесі, університетські бібліотеки Львова, Харкова, Чернівців тощо. У XVIII ст. значні бібліотеки мали заможні шляхетські роди, козацька старшина, єпископи, монастирі, різні школи

Під впливом ідей просвітництва й гуманізму в Україні були започатковані приватні книжні зібрання. Найвідоміші з них – Ф. Прокоповича (3192 книги), Ф. Лопатинського (1416), Г. Самойловича (1147). За допомогою прогресивної інтелігенції у XIX столітті було відкрито перші публічні бібліотеки в Одесі, Києві, Харкові, Миколаєві, Чернігові. У 60–70-х роках виникли народні бібліотеки на Херсонщині, Харківщині, а в Західній Україні – у Львові, Станіславі, Тернополі тощо. У другій половині XIX – на початку XX століття створюються бібліотеки при просвітницьких гуртках, товариствах, народних домах. Бібліотеки й читальні створюються «Просвітами». «Просвіта» як громадське товариство було засноване 8 грудня 1868 року у Львові). У їх роботі брали участь діячі української культури – М. Шашкевич, Ю. Федькович, І. Франко, Г. Хоткевич, Леся Українка, М. Коцюбинський та багато інших. На початку XX століття в Україні налічувалося 3153 бібліотеки з фондом близько 2 млн. книг.

Сьогодні провідними бібліотеками України є: Наукова бібліотека АН ім. В.І. Вернадського, Національна парламентська бібліотека, Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника й інші. Таким чином, освіта й бібліотека – це два історично пов'язані поняття.

Вища освіта – основа духовного розвитку людини і суспільства. Від якості розбудови її системи залежить інтенсивність відтворення інтелектуального потенціалу народу, його місце у світовій спільноті. Система вищої освіти України сьогодні налічує близько тисячі навчальних закладів, де навчається понад 1,5 мільйона студентів. За чисельністю населення з вищою освітою Україна випереджає такі розвинені країни, як Великобританія, Німеччина, Франція [9, с. 406]. На Україні 45 тисяч різних бібліотек: державних, наукових, вузівських тощо [1]. На Прикарпатті діє 752 бібліотеки [4].

У Законі України «Про вищу освіту» (ст. 46 і 62) йдеться про те, що бібліотека навчального закладу є учасником навчально-виховного й наукового процесів університету [2, с. 45].

Головна функція бібліографічної роботи бібліотеки – інформаційне забезпечення навчального та наукового процесів. Воно включає широкий спектр діяльності: довідково-бібліографічне обслуговування користувачів, проведення занять з основ інформаційної культури, інформування професорсько-викладацького складу, створення бібліографічних покажчиків. Повнота й оперативність задоволення інформаційних потреб користувачів є основою цієї діяльності. Упровадження новітніх технологій змінює форми та методи інформаційно-бібліографічної роботи, які передбачають використання нових джерел інформації, впровадження нових послуг та новітніх бібліотечних технологій. Бібліографія є постійним супутником освіти, помічником тих, хто веде цілеспрямований пошук інформації, оволодіває раціональними методами роботи над книгою і текстом. Це необхідний інструмент у роботі науковця, студента, викладача [3, с. 52].

Важлива функція бібліотеки – ведення довідково-інформаційного апарату. Бібліотека сприяє адаптації першокурсників до навчання, привчає студентів до самостійної пошукової роботи. Цей процес розпочинається з перегляду тих джерел, які дають загальне уявлення стосовно проблеми (при підготовці до семінарського заняття, написанні рефератів, курсових, дипломних робіт тощо). Наступний крок – отримання самої бібліографічної довідки через каталоги бібліотеки, грамотний аналіз знайденої інформації, а після підбору літератури – складання бібліографії. У першу чергу, це:

- закони та підзаконні нормативно-правові акти;
- монографії;
- багатотомні видання;
- перекладні видання;
- збірники наукових праць;
- словники;
- журнали.

Описана схема є моделлю процесу дослідження і може бути критерієм якості роботи. Користуючись літературою, студенти мають можливість поглиблено засвоїти і якісно виконати курсові, контрольні, дипломні, магістерські праці.

Із наочних форм інформаційно-бібліографічної роботи бібліотеки, найбільш поширеними є книжково-інформаційні тематичні виставки літератури, згідно з календарем знаменних дат.

У зв'язку з переходом на автоматизацію бібліотечно-бібліографічних процесів, з метою покращення якості роботи у бібліотеках формується електронний каталог, який постійно оновлюється, доповнюється.

Таким чином, сьогодні саме поняття «бібліотека» інтерпретується як інтелектуальний простір і центр культури [7, с. 80]. В усьому світі наука твориться саме в університетах. Вказаний процес відбувається зараз у вищій школі України, це не може не вплинути на діяльність бібліотек. Головною концептуальною проблемою діяльності університетських бібліотек на сучасному етапі є впровадження сучасних інформаційних технологій. Обсяг інформації в сучасному світі зростає великими темпами. Кожного року публікується біля 700 тисяч звітів науково-дослідного характеру, 90 тисяч статей, більш як 800 тисяч заяв і описів винаходів. Якби нам вдалося прожити 100 років і кожного дня читати по одній книзі, то ми змогли б засвоїти всього з них 40 тисяч. Обсяг інформації тільки за ХХ століття збільшився в 30 разів.

Можна говорити, про те, що ми живемо в епіцентрі інформаційної революції, яку зараз порівнюють з винаходом рухомих металевих літер у XVI столітті. Перша революція призвела до появи книгодрукування, що сприяло поширенню грамотності в багатьох країнах і, відповідно, радикальних змін у суспільстві. Сучасна революція, в результаті якої за допомогою порівняно недорогого комп'ютера, телефону, стають загальнодоступними безмежні інформаційні ресурси, будуть мати не менш радикальні наслідки для всього людства в цілому. Ідеться про Інтернет [9, с. 406]. Нагадаємо з огляду на історію людської цивілізації Інтернет, є взагалі новонародженим немовлям (близько 40 років).

«Король менеджменту» США Пітер Друкер прогнозує, що в найближчі 30 років традиційні університети перетворяться в заповідники застарілих технологій навчання, а все нове в освіті буде пов'язано з віртуальною системою. Так, якщо у 1993 році в США було 93 викладачі в системі дистанційного навчання, то у 1997 році – вже 762. Знаходячись удома, студент може обрати будь-який вид освіти в тому чи іншому місці земної кулі. Наприклад, лише половина зі студентів віртуальної Школи бізнесу в університеті міста Д'юка (США) живуть в Північній Америці. Іспити, звичайно, проходять у місцях навчання, але можливі варіанти: так, наприклад, Відкритий університет Великої Британії організував прийом екзаменів у амбасадах чи консульствах своєї країни. При подібній організації лекції доступні в режимі *on-line*, деякі університети комбінують роботу в мережі з розсилкою навчальних матеріалів на компакт-дисках поштою. Тривале користування мережею є досить недешевим сказане стосується інтерактивного навчання взагалі. Наприклад, навчання бакалавра в телеуніверситеті Фенікс коштує 33 тисячі доларів (це лише третина вартості чотирирічного навчання в Йельському університеті). «Віртуальне навчання» вже сьогодні дозволяє інтенсивно розвивати інтелектуальний потенціал зацікавленим країнам, зокрема компакт-дисків, змінюються традиційні уявлення про бібліотеку як про автономне книгосховище [9, с. 407]. Трансформуються традиційні бібліотечні функції, з'являються нові, які обумовлюють нову роль бібліотек в інформаційному просторі – роль виробника електронних ресурсів, інформаційного посередника, провідника в інформаційному просторі. Це дійсно революційні процеси для бібліотечної справи в цілому, надзвичайно важливі для університетської бібліотеки, зокрема.

Усі ми служимо книзі. «Книга не підвладна часу, якщо час, що крокує вперед, вбирає її в себе», – писав Томас Манн. Екрани навіть найідеальніших комп'ютерів ніколи не замінять повноцінне, традиційне читання [6, с. 34].

Висновки. Бібліотеки університету повинні ставити за мету змістовну, організовану роботу, яка б приваблювала насамперед її студентів, аспірантів, професорсько-викладацький склад, сприяти навчально-виховному процесу й науково-дослідній роботі, формувати науково-інформаційний простір. Бібліотека ВНЗ, виконуючи роль наукового, освітнього, комунікаційного, інформаційного та просвітницького центру, у перспективі має

удосконалювати традиційні, розвивати нові форми й методи інформаційно-бібліографічного забезпечення студентів, науковців університету. Доступність інформації для викладачів і студентів університету досягається через максимальне розкриття фондів, наближення до них користувачів, через вільний доступ до всіх друкованих, електронних видань.

Список використаних джерел

1. Бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/285.htm>
2. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01. 2002 року № 2984-III.– К. : Вид-во Інституту законодавства Верховної Ради, 2002. – 95 с.
3. Збірник матеріалів наради директорів бібліотек вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації «Бібліотека вищого навчального закладу – ключова ланка інформаційного забезпечення навчального процесу на сучасному етапі». – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – 79 с.
4. Культура і мистецтво Івано-Франківщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=3>
5. Літопис руський / пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
6. Пилип Я. Роль вузівської бібліотеки в забезпеченні самостійної роботи студентів / Я. Пилип // Вища школа. – 2009. – № 6. – С. 69.
7. Шкира О. Бібліотека університету і реалії часу / О. Шкира // Вища школа. – 2007. – № 3. – С. 80.
8. Шрайберг Я. Бібліотеки в умовах правової та технологічної еволюції процесів суспільного розвитку / Я. Шрайберг // Вища школа. – 2008. – №10. – С. 34.
9. Ярошенко Т.А. Університетська бібліотека: нова роль в зв'язку з впровадженням комп'ютерних технологій / Т.А. Ярошенко // Бібліотеки та асоціації в світі, що змінюється: нові технології та нові форми співпраці: матеріали конф., Україна, Республіка Крим, м. Судак, 6–14 червня 1998 р. – Т. 2. – М., 1998. – С. 405–407.

Чикалева С. А. Роль библиотеки в обеспечении образовательной среды университета

Исследована история развития библиотек. Раскрывается роль библиотеки вуза в системе формирования и обеспечения образовательной среды как важной составной структуры высшей школы и роста ее роли в этом процессе.

Ключевые слова: история развития и становления библиотек, библиотека университета, образование и библиотека, информационные ресурсы, информационный материал, справочно-информационный материал, культурно-просветительская работа.

Chikalova S. O. The role of libraries in the educational environment of university

Investigated the evolutionary history of libraries. The role of university libraries in the system development and provision of educational environment as an important component of higher education structure and increase its role in this process.

Key words: History of development and establishment of libraries, university libraries, and library education, information resources, information material, reference material, cultural and educational work.

НАРИСИ, ОГЛЯДИ, КОМЕНТАРІ

УДК 159.9:34(075.8)

Казміренко Людмила Іванівна,
кандидат психологічних наук,
професор кафедри юридичної психології
Київського національного університету внутрішніх справ

СИСТЕМА І СТРУКТУРА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглядається місце юридичної психології в системі науки та освіти України. Виокремлюються основні напрями юридичної психології, дається їх характеристика.

Ключові слова: навчальна дисципліна, напрями юридичної психології, система і структура юридичної психології.

Беззаперечно, починаючи з 60-х років і до кінця ХХ ст., юридична психологія на радянському та пострадянському просторі пережила етапи відродження, інтенсивного розвитку та перетворення в самостійну галузь людської науки і практики. Були сформовані основні її уявлення, положення: поняття, предмет, об'єкт, місце в системі інших наук, основні принципи й методи.

Серед ознак наукової зрілості юридичної психології в Україні можна назвати:

- офіційне її визнання та включення в державний перелік наукових спеціальностей (19.00.06);
- підготовка фахівців вищого рівня кваліфікації за даною спеціальністю (докторів та кандидатів юридичних і психологічних наук);
- створення в правоохоронних органах психологічних служб, де психологи-практики впроваджують напрацювання з юридичної психології в практичну діяльність;
- зростання з року в рік кількості дисертаційних досліджень та наукових публікацій, проведення науково-практичних конференцій, поява періодичного видання «Юридична психологія і педагогіка».

Перспективним для подальшого розвитку юридичної психології нам видається створення наукового співтовариства фахівців, що професійно займаються проблемами юридичної психології. Це допоможе координувати зусилля, зробить більш реальним впровадження юридико-психологічного знання в правотворчу, правоохоронну та правозастосовну діяльність.

Сьогодні вже ніхто не заперечує, що юридична психологія – родове поняття стосовно «судової психології» (А.В. Дулов, О.Р. Ратінов), «кримінальної психології» (А.Ф. Зелінський, С.В. Познишев), «правової психології» (В.О. Коновалова). Але в деяких вищих закладах освіти системи МВС України (особливо підпорядкованих Харківському національному університету внутрішніх справ) вона досі не визнається як самостійна наука й викладається як низка спецкурсів: «Психологія девіантної поведінки», «Кримінальна психологія», «Судова психологія», «Психологія допиту» тощо.

Є певні проблеми й із визначенням структури й основних категорій юридичної психології. Для її вирішення нами проведений аналіз поглядів А.В. Дулова, В.О. Коновалової, В.Ф. Пирожкова, О.Р. Ратінова, В.Ю. Шепітька та інших учених.

В результаті такого аналізу ми дійшли до висновків, що психологічні особливості поведінки, властивості особистості розглядаються в юридичній психології на базі знань загальної, соціальної психології, психології праці чи інших галузей психологічної науки. У той же час, набуваються нові знання про факти, закономірності, механізми людської психіки у сфері правових відносин, правової поведінки. Саме так визначаємо юридичну психологію як науку.

Найбільш фундаментально проблеми системи та структури юридичної психології висвітлюються в монографії М.В. Костицького «Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы» (К., 1990) [1]. Автор розглядає юридичну психологію: а) як науку, б) як навчальну дисципліну.

У першому випадку вона повинна бути представлена наступними підсистемами: 1) вступ до юридичної психології; 2) особистість юриста та його діяльність; 3) особистість і права, у тому числі протиправна, поведінка; 4) психологічні особливості правового регулювання; 5) психологічні особливості юридичного процесу; 6) теорія і практика застосування спеціальних психологічних знань у юридичному процесі.

Система юридичної психології як навчальної дисципліни, на думку автора, не може бути однаковою для всіх, вона повинна різнитися залежно від контингенту слухачів (студентів, курсантів, магістрантів) та рівня їх підготовленості. Така дисципліна повинна включати лише частину наведеного теоретичного матеріалу, викладатися в доступній для аудиторії формі, передбачати формування відповідних практичних умінь і навичок застосування психологічних знань для підвищення ефективності діяльності.

У другому виданні підручника «Юридична психологія» (К., 2007 р.) [2] нашим авторським колективом запропоновано наступне бачення системи і структури юридичної психології як навчальної дисципліни.

У загальній частині розглядаються теоретичні засади науки, психологічні аспекти нормативної регуляції соціальної поведінки, надається психологічна характеристика девіантної та делінквентної поведінки особистості; далі висвітлюються юридико-психологічні феномени (психологія особистості злочинця, психологія злочинних груп, психологія масовидної поведінки й екстремальних ситуацій у правоохоронній діяльності). У спеціальній частині надається психологічна характеристика юридичної діяльності загалом, окремих її напрямів (слідчої, адвокатської, профілактичної, пенітенціарної, управлінської, судово-психологічної експертизи). Такий підхід зручний тим, що дозволяє в подальшому, при накопиченні відповідного матеріалу та залежно від категорії слухачів (студентів, курсантів, магістрантів) доповнювати як загальну, так і спеціальну частину, не руйнуючи системи в цілому, а також обирати для викладання ті теми, що найбільш актуальні для аудиторії.

На відміну від першого видання (К., 2000), авторський колектив відмовився від висвітлення проблем, що більшою мірою належать до царини загальної психології (психологія особистості, особистість та діяльність, психічні пізнавальні процеси й емоційно-вольова сфера особистості працівників правоохоронних органів, специфіка соціально-психологічних явищ у діяльності правоохоронних органів, психологія спілкування) та деяких проблем, що в Київському національному університеті викладаються як спецкурси (методи і засоби психологічного впливу на об'єкти професійної діяльності, психологія конфлікту) у діяльності працівників правоохоронних органів, психологія оперативно-розшукової діяльності), мають відповідне навчально-методичне забезпечення.

Вважаємо, що юридична психологія в Україні сьогодні представлена такими основними напрямками:

- 1) кримінальна психологія – вивчає психологічні закономірності формування антисуспільної спрямованості особистості, мотивів вчинення злочинів, особливостей виникнення й динаміки протиправних установок поведінки; психологію формування та розвитку злочинних груп (натовпу) тощо;
- 2) психологія процесуальної (слідчої, судової, адвокатської та ін.) і непроцесуальної (оперативно-розшукової, управлінської тощо) діяльності – досліджує психологічні засади розкриття й розслідування злочинів;
- 3) пенітенціарна психологія – визначає психологічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, у тому числі – у місцях позбавлення свободи, особливості формування і функціонування мікрогруп засуджених;
- 4) правова психологія – вивчає психологічні аспекти правотворчості і змісту права, загальної та спеціальної превенції закону, його впливу на формування правосвідомості (суспільної / індивідуальної), суб'єктів правовідносин;
- 5) психологія юридичної праці – досліджує психологічні аспекти професійного психологічного відбору, психологічного супроводження оперативно-службових заходів, психологічної підготовки фахівців для здійснення юридичної діяльності;
- 6) судово-психологічна експертиза й інші форми використання спеціальних психологічних знань у юрисдикційному процесі (кримінальному, цивільному, адміністративному).

Кожен із зазначених напрямів має якісні та кількісні показники свого розвитку, причому відбувається це зусиллями авторських колективів, окремих науковців, матеріалізується у вигляді монографій, статей, підручників, навчальних посібників та дисертаційних досліджень. Серед друкованих джерел переважають саме навчально-методичні видання, що свідчить про наявність актуальної потреби у психолого-юридичних знаннях, недостатність глибокого опрацювання окремих проблем. Таким чином, можна говорити про своєрідний дисбаланс у напрямках наукового пошуку, розвитку окремих напрямів юридичної психології.

Список використаних джерел

1. Костицкий М.В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы / М.В. Костицкий. – К.: Изд-во КВШ, 1990. – 259 с.
2. Юридична психологія: підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та інші; [за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Мойсеева]. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.

Казміренко Л. І. Система і структура юридическої психології

Рассматривается место юридической психологии в системе науки и образования Украины. Выделяются основные направления юридической психологии, дается их характеристика.

Ключевые слова: учебная дисциплина, направления юридической психологии, система и структура юридической психологии.

Kazmirenko L. I. System and structure of legal psychology

The place of psychology in the legal system of science and education in Ukraine. Marks out the main areas of legal psychology, describes their characteristics.

Key words: academic disciplines, areas legal psychology, legal system and the structure of psychology.

УДК 340.12

Чміль Борис Федорович,
кандидат філософських наук,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Київського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА» ЯК ЗАСАДНИЧА СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Культура розглядається як соціальна категорія, існування якої відображається у процесі опредметнення і розпредметнення, взаємодії об'єктивного та суб'єктивного.

Ключові слова: культура, матеріальні і духовні цінності, опредметнення, розпредметнення.

Термін культура походить від латинського «cultura» – обробка, виховання, освіта.

Оскільки в матеріальних і духовних цінностях опредметнені знання, навички, норми, ідеали, зразки діяльності, поведінки, ідеї та гіпотези, вірування, соціальні цілі, ціннісні орієнтації (тощо), тобто в них опредметнені можливості їх використання як певних способів, форм надбіологічної діяльності. Тому культура є накопиченням її матеріальних і духовних цінностей, у штучному, рукотворному світі (на відміну від природного світу) наукового, технічного, технологічного, нормативного, ціннісного тощо досвіду.

Саме завдяки такому нагромадженню цього досвіду людство має історію, адже він не зникає, а передається від попередніх прийдешнім поколінням, тобто культура є своєрідною програмою відтворення форм соціального життя, як видів діяльності, соціальних зв'язків (норм), притаманних тому чи іншому суспільству на конкретно історичному етапі його розвитку.

Способом існування культури є опредметнення і розпредметнення як взаємодія об'єктивного й суб'єктивного.

Опредметнення – це об'єктивація людських здатностей (знань, уявлень, ідеалів тощо) у предметі як результаті діяльності, що власне робить предмет (матеріальну чи духовну цінність) соціокультурним феноменом.

Розпредметнення – це суб'єктивація, соціокультурної компоненти предмету, що існує у формі можливостей його функціонування, тобто опредметнені можливості (як знання, уявлення, ідеали, форми діяльності) перетворюються у можливості суб'єкта. У результаті критичного переосмислення цього соціокультурного досвіду відбувається формування суб'єктивних здатностей кожного нового покоління людей.

Можливості, що опредметнені в матеріальних і духовних цінностях, вважаються своєрідною програмою діяльності, поведінки спілкування, якими оволодівають люди (суб'єкти) у процесі розпредметнення (засвоєння).

У цих програмах, як різноманітних можливих формах діяльності (імовірних тому, що реально функціонуючими вони стають у результаті розпредметнення, тобто засвоєння суб'єктами діяльності – особистістю, соціальною групою, класом, нацією), можна виділити три рівні:

- реліктові програми як залишки давноминулої культури, у формі певних традицій функціонують в сучасних умовах;
- програми, що визначають сучасне відтворення матеріальних і духовних цінностей;

- програми творення майбутніх матеріальних і духовних цінностей (наукові знання, техніка, технології, облаштування суспільства, моральні принципи тощо).

Поняття культури, категоріальний апарат за допомогою якого розкривається його зміст («людина», «суспільство», «цінності», «свобода», «рівність», «справедливість», «добро», «зло», «віра», «надія» тощо) фіксують у найбільш загальній формі досвід входження індивіда в систему соціальних відносин, вони є своєрідними глибинними програмами відтворення всього розмаїття форм, видів діяльності, поведінки, характерних для певного типу соціальної організації, світоглядними орієнтирами, своєрідною системою координат, формами духовно-практичного освоєння світу, наукової та практичної діяльності. Адже становлення нового завжди пов'язано зі змінами у суспільній свідомості, із критикою раніше панівних світоглядних орієнтацій, становленням нових ціннісних орієнтацій. У ролі соціального індивіда, людина є результат засвоєння нею культури, розпредметнення можливостей, що опредметнені в матеріальних і духовних цінностях, як формах, програмах діяльності. У цьому процесі здійснюється своєрідна кореляція біологічних, успадкованих програм із надбіологічними програмами, що складають своєрідну соціокультурну спадковість.

Завдяки засвоєнню (розпредметненню) можливостей, опредметнених у матеріальних і духовних цінностях, як формах, програм діяльності людина здатна створювати (опредметнювати) нові можливості в нових винаходах, техніці, технологіях, нормах, ідеях, віруваннях тощо – майбутніх формах, програмах діяльності.

Висновки. Таким чином, людина є творінням культури і одночасно її творцем в постійному процесі опредметнення і розпредметнення.

Таке розуміння культури орієнтує розглядати право як своєрідний елемент культури, що має суттєвий зворотний вплив на всі сфери соціуму.

Чміль Б. Ф. Понятие «культура» как основополагающая мировоззренческая основа философии права

Культура рассматривается как социальная категория, существование которой отображается в процессе опредмечивания и распредмечивания, взаимодействия объективного и субъективного.

Ключевые слова: *культура, материальные и духовные ценности, опредмечивание, распредмечивание.*

Chmil B. F. Concept "culture" as a basis principal ideological philosophy of law

Culture seen as a social category whose existence is shown in the process and objectivization rozpredmetnennya, the interaction of objective and subjective.

Key words: *culture, spiritual values, objectivization, rozpredmetnennya.*